

جهنگی عیراق

سته مکاری سهدام و په یامی نه مه ریکی

نووسینی

لورانس کاپلان و ویلیام کریستول

www.iqra.ahlamontada.com

منتدی اقرأ الثقافی

IRAQ

وهرگبرانی

عه بدولکه ریم عوزیری

لتحميل انواع الكتب راجع: (مُنْتَدَى إِقْرَأِ النُّقَافِي)

براي دانلود كتابهاى مختلف مراجعه: (مُنْتَدَى إِقْرَأِ النُّقَافِي)

بۆدابهزاندهى جوهرها كتيب:سهردهانى: (مُنْتَدَى إِقْرَأِ النُّقَافِي)

www.iqra.ahlamontada.com

www.iqra.ahlamontada.com

للكتب (كوردى ، عربى ، فارسى)

ستەمكاریی سەدام و پەیامی ئەمریکی

جەنگی عێراق

نووسینی

لۆرانس كاپلان و ویلیام کریستل

وەرگیرانی

عەبدولكەریم عوزیری

سلیمانی، ۲۰۰۷

کتابخانه ملی افغانستان، کابل

کتابخانه ملی افغانستان، کابل

کتابخانه ملی افغانستان، کابل

ناوی کتیب: جهنگی عیراق

بابهت: رامیاری

نوسه: کاپلان و کریستل

وهرگیږ: عهبدولکه ریم عوزیری

کومپیوتەر و پیداجوونه وه: حکیمهت مه عروف

بهرگسازي: سوړان علی ئەمین

ژماره ی سپاردن: ۳۲۵

چاپ: یه که م

چاپخانه: شقان

له بلا وکراوه کانن سه لبه ندن کوردو لوجس (۴)

ئەم بەرھەمە پيشكەشە بە:

ناسك ، ماردین و میران ...

ع. عوزیری

وهك وهرگيرىكى كورد ئارهزوومه له دلهوه پيزانىنى خوم
به رانبهر سىياسه تمهدارى ئهمرىكى، پؤل ولفوقيتس دهرىپر،
چونكه هول و تىكوشانى ئهو بووه مايهه ئه وهى كه ئىدارهه
ئهمرىكى له كاتى گه وره ترين تهنگ و چه له مه دا له دوای جهنگى
سارده وه برىار له سه ر دروست كردنى ناوچهه (No fly
zone) كوردستان يان (په ناگه) پىگهه پارىزراو بدات ،
ئهمه ش هوكارىك بوو تا كورد هه لى زىاترى بو پره خسىت و
بتوانى دوور له زولمى سه دام هه لى زاردن بكات و دهزگه
دىموكراتىيه كانى خوى دابمه زىنىت.

ئەم بەرھەمە پيشكەشە بە:

ناسك ، ماردین و میران ...

ع. عوزیری

وہک وەرگیڤریکی کورد ئارەزوومە لە دلەوہ پیزانینی خۆم بەرانبەر سیاسەتمەداری ئەمریکی، پۆل ولفوڤیتس دەربرم، چونکە هەول و تیکۆشانی ئەو بووہ مایەئەوہی کە ئیدارەئەمریکی لە کاتی گەورەترین تەنگ و چەلەمەدا لە دوای جەنگی ساردەوہ پریار لەسەر دروست کردنی ناوچەئە (No fly zone) ی کوردستان یان (پەناگە) پیگەئە پاریزراو بدات ، ئەمەش هۆکاریک بوو تا کورد هەلئە زیاتری بو پڕەخسیت و بتوانی دوور لە زولمی سەدام هەلبژاردن بکات و دەزگە دیموکراتییەکانی خۆئە دابمەزینیت.

ئاوهرۆك

- ۹ هەندىك بېروپاي جياواز سەبارەت بەم كىتپە
- ۱۱ پېشەكى وەرگېر
- ۱۴ پېشەكى نووسەران
- ستەمكارى سەدام
- بەشى يەكەم:
- ۲۱ ستەمكارى ناوخۇ
- بەشى دووهم:
- ۴۰ شەرەنگىزى دەرەوھى ولات
- بەشى سىيەم:
- ۵۷ چەكى كۆمەلكوژ
- وھلامدانەوھى نەبرىكى
- بەشى چوارەم:
- ۶۹ تەسكە رىاليىزمى (بۆش) ى يەكەم

بەشى پىنچەم:

۸۹

خوازىارى لىبرالىزم (كلينتون)

بەشى شەشەم:

۱۰۹

مەزھەبى جىاوازى نىودەولەتى ئەمىرىكا (بۆشى دووھم)

پەيامى ئەمىرىكى

بەشى حەوتەم:

۱۳۱

لە پەلوپۇخستەنەوہ بۇ پەلامارى دەستبەجى

بەشى ھەشتەم:

۱۵۷

لە (نىحتىوا) ۋە بۇ گۆرىنى رىژىم

بەشى نۆيەم:

۱۸۲

لە ئىزدىوا جىيەتەوہ بۇ پىشپەويى

سەرچاوەکان و تېيىنيەکان کہ

۲۰۴

نوسەران کہ لکيان لى ۋەرگرتووه و ئامازەيان پىداوہ.

هەندىك بىروراي جىاواز سەبارەت بەم كتيبە

هەركەسىك گومانى لەوہ هەبىت كە گۆرىنى رژیمی عىراقى
لە ئاستى بەرژەوہندى زىندووى ئاسايشى ويلايەتە يەكگرتووهكانە،
با ئەم كتيبە بخوینیتەوہ.

سىناتۆر: جۆن ماككەين

بلىمەتانە و يەك لايىكەرەوہ، كرىستۆل و كاپلان سەر لە (واقىعە
تەسكە)كەى بۆشى يەكەم و ويستى لىپرالەكان هەموو گرىكان
دەكەنەوہ. هەر دواروژى عىراق نىيە كە دەكەویتە مەترسىيەوہ، بەلكو
لىرەوہ نووسەرانى ئەم كتيبە ئەوہمان پىشان دەدەن كە چۆن لە
سەردەمى تىرۆر و دەولەتانى زىانبەخش و چەكى كۆمەلكوژدا، جىهان
پر ئاسايشتر بكەين و بەرەو دىمۆكراتى بەرىن و رىگەى
دىمۆكراتىكردنى جىهان تاسەر بەرنەدەين.

جىمس وولترى - بەرپۆه بەرى ئاژانس

هەوالگرى مەركەزى ۱۹۹۳ - ۱۹۹۵

جهنگی عیراق، له هه موو دوکو مینتیکی تر زیاتر کیشهی سه روک
بو ش دژی سه دام روون ده کاته وه. وه ک سه ره تاهه ک با شترین نووسینه
له سه ر مشتومره چره کانی سیاسه تی دهره وهی ئەمریکا. ئەمریکا نیازی
چییه؟ ئەم پیکدادانه له بابته چییه وهیه؟ ئەوهی ئەم کتیبه
ده خوینیتته وه، له بی به زهیی سه دام، دلی ده توقیت. له لاوازی
ریگه چاره ی ئیداره ی ئەمریکی و وه لامدانه وهی له ئاستی هه ره شه ی
عیراق رق ئەستوو ر ده بیته و ده گاته ئاستی ئەوهی که ئەم جاره یان
ده بیته گو رانکاری بکریت.

داقید برووک له (The Weekly standard) وه.

پيشهكى وەرگىز

له نيوان كۆمەلە كىتەپتىكىدا له گوشەى ئەمىرىكى (American Corner) سەر بە تەلارى پىرسنگدارى كىتەپخانەى گىشى سىلمانى، ئەم كىتەبە زىاتر له هەموويان جىگەى سەرنجىم بوو و ناچارى كردم كه لهوانى تر زىاتر پەسەندى بكەم. ئەم كىتەبە ئەوەندەى له باردايه كه وهلامى گەلىك پىرسىارى سەرسۆرەينەرى خەلكانى كوردستان و عىراق بداتەوه؛ لهوانە سەدام چۆن هات و چۆن هەينرايه سەر حوكم؟ كى ئەم هەموو دەستەلاتەى پىبەخشى؟ چۆن ئەم هەموو كالا و نامىر و تەكنەلوژىيائى چەكى كۆمەلكوژەى له هەر چوار گوشەى جىهانەوه بو كۆكرابهوه؟ بۆچى بەلای كەسەوه گرنگ نەبوو، چى له دانىشتوانى عىراق بە تايبەتى (كورد و شىعە) دەكات؟ بۆچى رىكخراوه بەسۆزەكانى مەروفايهتى و ئايىنى و هەستىارەكانى ژىنگە و ئازەل، هەموو له ئاستى تاوانە بى وئەكانى سەدام بەرانبەر بە مەروفا و ژيان و ژىنگە و سەروشت و جوانى و پىرنسىپى رەوشت بەرزى، بى هەلوئىست بوون؟

كاتىك عەلى كىمىياوى پىر بە دەنگ دەيقىراند و دەيووت: چۆن بووت وا له كوردهكان دەكەم! كى دەتوانىت فزەى لىوه بىت؟! رىكخراوهكانى مافى مەروفا له كوى بوون؟! بۆچوونەكەى هاتەدى و ئەم رىكخراوانە مىش مىوانيان نەبووا!

بۆچى دوا بەدواى جەنگى رىزگارکردنى كوهىت سەربازە تايبەتییەكانى سەدام بە بى ئەوهى تۆزى جەنگيان لى بنشیت رىگەيان پىدرا بەرەو بەغدا بگەرىنەوه؟ هەر له وئىشەوه، واتە له بەغداوه هەيشى قەلاچۆكردى كورد و شىعە بە بەرچاوى هەيزە هاوپەيمانه پىر چەكەكانەوه جارىكى تر ئەنجام درا. هەر

لهوێشهوه بهلینهکهی سهروک بۆشی یهکهم که (داوای له ههموو عێراقیهکان کرد به پالپشتی ئەمریکا درێ رژیمن راپهرن) شان بهشانی مافی مروۆ پیشیل کرا.

ههردوو نووسهر روژنامهوان و نووسهری شارهزا و کارامهن، بهبی ماندوو ناسین به دووی راستیدا گهراون. زانیاری ورد و بهرفراوانیان لهسه رژیمن و خودی سهدام خوێ کوکردۆتهوه. لیژانانه سهرحهم تاوانهکانی پیشیلکردنی مافی مروۆ و چهوساندنهوه و کۆمه لکوژی له ناوهوه و دهرهوهی عێراقدا خستۆتهروو. به چر و پریش باسی ئەوه دهکهن که ئەم رژیمه خاوهنی هیچ جوړه بههایهکی رهوشتههرزی و بهلین بردنهسه نهبووه. لهوهش ئاگادار بوون که ئەم تاقمه به هیچ شیویهک خوشهویستی خاک و گهلیان تیدا نهبووه. نووسهران به رونی باس له چۆنیتی دهرکردنی بریار له لایهن ئیداره‌ی ویلایهته یهگگرتووهکانهوه دهکهن، چۆن ئەم بریارانه ئاویتتهی سیاسهتی دهرهوهی ئەم ولاته دهبیته؟ ههروهها چۆن سیاسهتی دهرهوهش لهگهڵ ئاسایشی نیشتمانی و بهرزهوهندییهکانیدا دهگونجین؟ جگه لهمانهش گهلیک ریواز و فرهمایشت و راو بوچوون دهخهنهروو که باش وایه خویندهواری کورد بیانزانیت. کاپلان و کریستۆل پشتیان به دهیان دۆکومینت و وتاری روژنامه‌ی باوه‌ریکرا و وتهی خاوهن پهیوهندی و کتیب بهستوه. ماندوو نه‌ناسانه که لکیان له سه‌د و بیست و چوار سه‌رچاوه و شیوه سه‌رچاوه و دۆکومینت و بوچوونی شارهزایان وه‌رگرتوه و له کوتایی کتیبه‌که‌شدا ئاماره‌یان پیداه.

پیمخۆشه، له دلهوه سوپاسی مه‌لبندی کوردو لۆجی بکه‌م که هانیان دام ئەم کتیبه وه‌رگیرمه سه‌ر زمانی کوردی و هه‌لوێستی کارمه‌ندانی گو‌شهی ئەمریکی له کتیبخانه‌ی گشتی سلیمانی به‌رز رابگرم، که یارمه‌تی دام له به‌کاره‌ینانی کتیب و سه‌رچاوه و فره‌هنگه‌کاندا. هه‌روه‌ها سوپاسی ماموستا حیکه‌مه‌ت مه‌عروف ده‌که‌م، بۆ ئەو هه‌موو شه‌ونخوونی و ماندوو بوونه‌ی که له چاپ

کردن و پێداچوونەوه و هەڵبەری ئەم کتێبه‌دا کردی، هەرەوه‌ها سوپاسی گەله‌ری
هونه‌ری بابان و هونه‌رمه‌ند مامۆستا عەلی که‌مال ده‌که‌م بۆ رێنمایی و
ئامۆژگارییان له‌ کاتی وه‌رگێرانی ئەم کتێبه‌دا. دووباره‌ سوپاس بۆ هه‌موو ئەوانه‌ی
که‌ له‌ دوور و نزیکه‌وه‌ هاوکارییان کردم. به‌ هیوام خوینه‌ری کورد، سوودمه‌ند بن
و به‌ ره‌خنه‌ گرتنیان سوورترم ده‌که‌ن له‌سه‌ر به‌ره‌م هینانی کاره‌کانی داهاتووم.

وه‌رگێر

پېيشەكى نووسەران

دوای چل سالىك له جەنگى سارد و دە سالىك ئاشتى و خوشگوزەرانىي رىژەيى، له كەنارى سەردەمىكى ميژووى نويدا رادەوہستين. نہ چل سالىھى بەرەنگار بوونەوہ لەگەل يەكەيتى سۆقیتدا و نہ دە سالى حەوانەوہ و خوشگوزەرانى دوای ھەرەس ھينانى سۆقیت ئامادەى کردین بۆ قۆستنەوہى ئەم ھەلە بۆ ئەو ھەموو مەملانئىيەى كە كراوہ و ئەو رووداوانەى كە بوونەتە ھىماى ميژووى ئەو سەردەمە. جەنگى سارد - سياسەتى دەرەوہى ئەمريکايان خستە بەرانبەر تەحەدايەكى گەورەوہ. كاتىك لە سالىھەكانى ۱۹۹۰ دا ھەستمان بە نەمانى ئەم تەحەدايە کرد، داوای پشوو مان لە ميژوو کرد. وامان خەملاند كە دەتوانين پشت بە بازرگانى و جىھانئىبوون (گلوباليزم) بۆ بە دەستھينانى ئاشتى و ئارامى بىەستين. بەلام تام وچىژى كۆتايىھاتنى جەنگى سارد، لە (۱۱) ى ئەيلوولدا لەناوچوو. ئەو رۆژە، ئىمەى خستە پرووى سەردەمىكى نوپوہ، بۆ ئەوہش، پىيوستمان بە "نەخشەپرى" يەكى تازەيە.

ئەم كاتە تازەيە، ھىشتا سەقامگير و خۆراگر نەبوو بوو كە كەوتەبەر چەپۆكى زەمانەوہ، ئەو كاتە ديارى دەكات كە چەرخىك دەروا و چەرخىك دىتە جىگەى. ئەگەر ئەمريكا نەتوانىت شىواز بۆ ئەم چەرخە دابنىت، ئەوساكە لەوہ دلىا دەبين كە خەلكى تر بۆمان دادەنئىت بە شىوہيەك كە نەخزمەتى بەرژەوہندىيەكانمان دەكات و نە نمونەيىيەكانمان (بەھاكانمان) دەخاتەپروو. ئىستەش بەش بەحالى وىلايەتە يەكگرتووەكان خۆى، ئەمە كاتى

يەكالا كۆرۈنمەيدۇ. لېكىن كاتى جەنگى سارد دا، ئەمىرىكىيە كان ھەلىيان بۇ دەرەخسا كە گۆرۈنكەرى لې چەند شوئىنىكىدا ۋەك بەرلېن و كۆريا بىكەن، ئەمانەش بوون بە كىشە و بۇ ماۋەى چەند " دە سالىك " شكايەۋە بەسەرماندا. ئىمە ئەم جارەش روو بەرووى بېباردانىك - بەھمان سەنگ و ئاكامەۋە - دەبىنەۋە، لې چەند شوئىنىكىدا، لې ئەفغانستان و لې ھەمووى گىرنگىر لې عىراقىش. جۆرى بېباردان لې بابەت عىراقەۋە گىرنگىيەكى تايبەتى ھەيە، چۈنكە تەۋاۋ ئاشكرايە كە لې عىراق تىپەر دەبىت. تەنەت لې ئاستى دوا روژى روژھەلاتى ناۋەرەست و جەنگى تىرور گەۋرەترە. ئەم بېبارە لې بابەت پۆلى وىلايەتە يەكگرتوۋەكاندا، لې سەدەى بىست و يەكەم دا، لې جىھاندا. لې بابەت ئەۋ جىھانەۋەيە كە ئەمىرىكا دەيەۋىت تىيدا لې رووى نەرىتى شارستانىيەتەۋە گوزەران بىكات بە دلى بىت، ئەۋەك جىھانىك بىت كە تىيدا دىكتاتورەكان بى ئەۋەى بىكەنە ژىر فشارەۋە، چەكى كۆمەلكوژ داىىن بىكەن و بەبى وىژدانانە ۋلاتى خۇيان و ۋلاتانى دەرەۋە دەخەنە ژىر مەترسىيەۋە. پىشتىگىرى تىرورىزم دەكەن. لىرەۋە، نووسىنى ئەم كىتیبە (جەنگى عىراق) ئەۋ وانانە دەبەخىشەت كە گىرنگى تايبەتى ھەيە. گىرنگىيەكى چارەنووسازە بۇ پىزگار كۆردى عىراق و لېناۋبىردى ئەۋ مەترسىيەى كە عىراق دەخاتەسەر ئىمەش. بەلام باۋەرىشمان بەۋە ھەيە، كە ئەۋ پىرنىسىيانەى دەبىنە زەمىنە بۇ ھەستانى ئىدارەكەى بۆش بەم كارە، دەبىت بىتتە پىنشاندەرى سەرچەم بۇچوونى سىياسەتى دەرەۋەمان. ئەم كىتیبەش لې بابەت ئەم مشتومپەرەۋەيە.

عىراق بۇتە گۆرەپانى تاقىكۆردىنەۋەى سىياسەتى دەرەۋەى ئەمىرىكى لې (دە سالا) كانى رابىردوۋدا. ھەرىكە لې سى سەرۋاكايەتتەكەى دواى جەنگى سارد، خاۋەنى جىھانىبىنى خۇى بوۋە و شىۋەى مامەلەيان لەگەل عىراقدا بوۋە بەھىمىاى جەۋھەرى لې جىھانىبىنىان دا. ئەمپۇش وىلايەتە يەكگرتوۋەكان لې ئاستى ئەۋ ھەرەشانەى سەدام حوسىندا ناچارە كە ئامانجەكانى و ئەركە رەۋشتىيەكانى بە

روونی بخاتەر وو کاتیگ که سیاسەتی تەسکبێنی بەرژەوهندییە زیندوووەکانی ئەمریکای خستە قالبی بیری ستراتیژی و سەقامگیری دەقەرەکانەو، ئیدارە ی بۆش پاش دەرکردنی سوپای عێراق لە کوهیت، جەنگی دژی سەدام حوسین راوہستاند. ئینجا پشتی کردە دەیان ھەزار عێراقی که ویلایەتە یەگرتووہکان خۆی ھانی دەدان دژی سەدام راپەرن. پشتی کردە ئەمان و سەدامی بەجیھێشت تا لە دە سالە ی داھاتوودا ژیان لە ئیمە و خەلکەکە ی خۆی تال بکات. بۆش پۆشت و ئیدارە ی کلینتۆن ھاتە پێشەوہ، ئەمان سەر بە گروپی (خوازیری لبیرالیزم) ی دوای جەنگی قینتام بوون و چەند جارێک لە کاتی گرنگدا ریگەیان لە بەکارھێنانی ھیزی ئەمریکی گرت. جیھانبینییە کەیان عێراقی وەک کەمیک و زیاتر لە یاری دبلۆماسی رەچاودەکرد. ئەوی تریش لە چالاکی نامەنووسین یان بە لیدانی نووکی دەرز ی مووشەکی وەلامی سەرپێچییەکانی سەدامی دەدایەوہ، یان ھەر لە بنەرەتەوہ دەیان خستە پشت گوی.

تا ئەم نزیکانە، پیوہری سیاسەتی ئەمریکی بەرانبەر عێراق ھەر سەرنەکەوتنی پیشان دەدا، بەلام لە ئیستەوہ دەتوانین سەرکەوتن لە ئاستی عێراق بکەین بە نموونە ی سەرکەوتن بۆ خۆ قوتارکردن لەم پیوہرە سەرنەکەوتووہ ی پیشینەکانی، سەرۆک جۆرج دەبیلو بۆش، کیشە ی عێراقی خستۆتە ئاستی جۆرە جیھانبینیەک، کہ خۆی باسی دەکات (بەھاکانمان و بەرژەوہندییەکانی نیشتمانیمان.) بە رابردوو یەکی پڕ لە شەرفروشتنی دەرەوہ و چەوساندنەوہ ی ناوخواوہ، پیناسە ی سەدام لەم دوو ئاستەوہ باش ناسراوہ. لیرەشەوہ مەبەستی سەرۆک تەنھا ئیحتیوا و چەک دامائینی عێراق نییە وەک سەرۆکەکانی پیشوو تر. لەبری ئەوہ، قسە ی ئەو لەسەر ئازادی عێراق وەک ولاتیگ کہ لە میژە لە دیکتاتورییەت بەولاوہ چیدی بە خۆیوہ نەدیوہ. بە کورتی سەرۆک بۆش عێراقیگی دەوینت کہ لەگەل پرنسیپەکانی ئەمریکادا گونجاو بییت.

لەوانەيە، بەلای گەلێك كەسەو زىادپەرەى بىت، بەلام بە ئەندازەى ئەو زىادپەرەوييە نىيە كە دەيهوئیت (دنيا) لەگەل پرنسىپهكانى ئەمريكادا بگونجیئیت. لە وتارەكانیدا بۆ ستراتىژى ئاسایشى نىشتمانى و بۆ دانانى رىيازىك، كە لە دواییدا بە فرمايشتى بۆش ناسرا. سەرۆك بۆش ئەك ھەر دەيهوئیت رىگە لە دوژمنانى بگريت تا نەگەنە ئاستى ھىزى دەستەلاتى ئەمريكى، بەلكو واشى دەوئیت (بەھا كولتورىيەكانمان و پرنسىپهكانمان) بنیئینە دەرەو بەمەبەستى ئەوھى ھاوسەنگى ھىز لە ئاستى پەسەندکردنى مافەكانى مروقە دابنئیت. بە شكۆدان بە سیاسەتى فەرمى و تاكتىكى پەلامارى دەست بەجى و ئامانجى گۆرپنى رژىم، شان بەشانى يوونى ھىزى ئەمريكى بە شىوہيەكى تۆكمە ئەك بيانووگر. بە دەستھيئانى ئەمانە ھەمووى بە واتای گەشتنە بە ئامانجى ئىدارەى بۆش لە كاتى تەواوبوونى ماوھى ھوكمەكەيدا. ئىمە نىرمان لەمە دەكردەوہ كە دەتوانئیت، بەلام لە (۱۱) ئەيلوولەوہ بىر لەوہ دەكەينەوہ كە پىويستە.

كتىبى جەنگى عىراق دلئى لەسەر زمانىيەتى. ئىمە لە مشتومپى ئازادى عىراقدا، ھەولئى ئەوہ دەدەين كە بە دل پاكى و راستگوييەوہ دۆزى جەنگ بەرەو پىشەوہ بەرىن. ئىمە بە وردى دپندەيى سەدام دەخەينە بەرچاو، بەويەپرى رەخنەشەوہ باسى ميژووى سياسەتى ئەمريكى بەرانبەر عىراقىش دەكەين، لەگەل وەسفى ئەو فەلسەفەيەى كە ئەم سياسەتانەى لاواز و بى پىز دەكرد. ھەولئى توئىژينەوہى فرمايشتى بۆش و مشتومپى سەر ئەم فرمايشتە بۆ ئەوھى ببە بنەما بۆ بنيادنانى سياسەتى دەرەوہ. جەنگى عىراق ئاورپك لەوہش دەداتەوہ كە چۆن رىگە بە ديكتاتۆرى چەوسينەر، سەدام حوسين دراوہ كە ئەوہندە دەستەلات دابىن بكات. لە ھەمان كاتيشدا نەخشەرييەك بۆ دوا روژىكى بەختەوہرانە دادەنئین. ھىكمەت لە گۆرپنى رژىمدا، پىوہرى برەودانى ديمۆكراسى، ئارەزوومەندى بەھىز بوون و كاريگەرى ئەمريكا، ئەمانە ھەموو ھەنگاوى گرنگ و گەورەن كە لە عىراق

تېدەپەيىت. لېرەو ئىمە رىگە بە خۇمان دەدەين كە ئاواتەخوازىين ئەم نەخشەيە
دوای ئازادکردنى بەغداش ھەر سوود بەخش يىت.

بۇ ئەوھى زانىارى زۇرتەر بېخىش، خۇمان پابەندى دەيان كىتیب و سەدان
وتارى نوسراو لە بابەت عىراقەوھ و بە گشتيش لە بابەت سىياسەتى دەرەوھى
ئەمريکاوھ کردوھ. بۇ بە راپۇرتکردنى تاوانەکانى سەدام كەلکى بى ھاوتامان لەم
كتىبانەى خوارەوھ وەرگرتوھ: سەدام حوسين و كىشەکانى كەنداو، نووسىنى
جوديف ميللەر و لاورى مايلورى. كۆمارى ترس، نووسىنى كەنعان مەكيە.
ناسينەوھ، نووسىنى جوديت ساندىرا ماکاى، ھەرەھا كىتیبى (لەگەل ھاوريانى
ئاوا دا) لە نووسىنى بروس جىتلسون. بۇ دەرختىنى راي جياوازش، ئىمە
ئامازە بە كىتیبە تازەكەى كىنىس پۇلاك، (گەردەلوولى مەترسىدار) دەدەين، كە دژ
بە غەزووى عىراقە. چەند دىرېك لە نووسىنەکانى كاپلان خوى، كە بۇ (كۆمارى
تازە) م نووسيوھ. ھەر لېرەشەوھ سوپاسى لارا ئۇيولۇنسكى دانەرى (كۆمارى
تازە) دەكەين، كە رىگەى پىداين ئەو دىرپانە بلأويكەينەوھ. كرىستول لە ئاستى
خويەوھ چەند دىرېك لە كىتیبى قەبارەدارى (مەترسى ئىستە) دەرھىناوھ.
كرىستول خوى بۇ گوڤارى (ستانداردى ھەفتانە) ئىش دەكات و لەگەل رۇبەرت
كاگان كىتیبى مەترسى ئىستەى نووسيوھ.

ئىمە تا رادەيەكى بەرچاو پىتشان بە ژمارەيەكى كەم، بەلام بە توانا،
تويژەر بەستوھ، لە نيو ئەوانەدا، دانىال مەكيقەرگن لە پرۆژەى سەدەى تازەى
ئەمريكاوھ، شان بەشانى كرىستوفەر ماليتس لە ھەمان پرۆژە، لەناویشياندا
رەيجان سەلام لە ئەنجومەنى پەيوەندىيەکانى دەرەوھ. ئەم كىتیبەمان بە بى
يارمەتى ئەوان بۇ تەواو ئەدەكرا. ھەر لە ھەمان پرۆژەدا زۇر سوپاسى ئەلينا
مازيانى و چىرېل ميللەر و مۇنيكا تورانىيۇ دەكەين. كاترين مانگو وارد،
بەخۇشحالى و چاكييەوھ لە فەرھەنگەكەدا يارمەتى داوين.

يېرۆكەي ئەم كىتېبە لە بنەرەتەو بە يارمەتى دوو ھاوپى و ھاوکار رەگى
 داکوتا ئەوانىش: گارى شىمىت، بەرپۆەبەرى پىرۆژەى سەدەى تازەى ئەمىرىکا لەگەل
 پىتەر کولیر سەرۆكى (Encounter Book)، ئەمانە ھەردووکىيان يارمەتى بى
 پايانىان داوین، ھەر لە سەرەتای كىتېبەكە تا كۆتایى ھەلەيان بۇ چاك كىردووین و
 پەخشانىان بۇ رېكخستووین. زۆر سوپاسگوزارى ھەردووكىيانىن. گىرنگە لىرەشەو
 پۆلى كارۆلین ویمەر باس بکەین، ھەر لە گۆقارى ستانداردەو لورانس ئىف كاپلان
 ھەز دەكات سوپاسى پىتەر باينارت، سەرنووسەرى كۆمارى تازە بکات بۇ ئەو
 مۆلەت و پشووہى كەپىى بەخشى، ھەرۋەھا كە دەزگەى چاپەمەنى TNR ىرۋەك
 مالى خۆى بۇ تەرخان كىردوۋە. لە رووى دانان و ھاندانىشەو كاپلان سوپاسى
 ھاورىيان و رېنمايكەران ئەندىرۇ باچىقچى و جوشانا مورافىچ. دوئالدى
 گەيلىسكوفب، جۇن و پاترىشای ميانى، بىتى ئىدىمسيۇن، جوان بوسنەر، و
 ستىوارت كاپلان، ھەموو دەستى يارمەتيدانىان بۇ درىژ كىردوۋە. وە ك كىردوویەتى
 بە پىشە، ساندىرا كاپلان، ھىشتا زۆرتەر يارمەتى داوہ و كاپلان وەك ھەموو كاتىك
 پىزانىنى خۆى دەردەبىریت. بىرى سۆز و سوپاسگوزارى نىيە كە بەشى پىزانىنى
 سارا ميانى بکات لە دل دانەوہ و ھانداندا لە كاتى نووسىنى ئەم كىتېبە دا.

سته‌مکاریی سه‌دام
Saddam's Tyranny

بەشى يەكەم

ستەمكارىي ناوخۇ

Tyranny at Home

لە نىوان ئەو ھەموو ناو و ناتۆرانەى جۇرج دەبليو بۇش بەكاربەيتان،
 ھىچيان وەك ئەو وشە ناسازەى كە لە چوار پىت پىكھاتووہ (Evil) واتە
 شەيتان، بە نەگىسى دەنگى نەداوہتەوہ. رۇنالد ريگنیش بەم شىوہى مەحكوم
 كرا، كاتىك ھەمان وشەى بۇ وەسفىردنى يەكەتەى سۇقىت بەكارھىنا. لە
 راپرسىيەكى شارەزايندا، بۇش كەوتەبەر رەخنە، چونكە ھەمان ناتۆرەى
 خستەپال ناھەزەكانى ئەمريكا، بەلام وەك رووداوہكانى (۱۱)ى ئەيلوول نىشانى
 دا كە شەيتان لەم جىھاندا ھەيە و كاريگەرىشى ھەيە. خۇشبەختانە دەتوانرىت
 شەيتان بېزىنرىت. وەك چۇن رۇنالد ريگن ھىرشى كىردەسەر (ئىمپراتورىيەتى
 ئىقل) و ئەم ھەرەشەيە بوو بە كىلىلى پروخاندنى كۆمۇنىزمى سۇقىتى، بەھەمان
 شىوہش سەرۇك بۇش ريگەتۆلەى دژى شەرەنگىزەكانى (۱۱)ى ئەيلوول،
 ئەوانەى ئەو رۇژە ترسناكەيان خولقاند، ساز كرد. (۱۱)ى ئەيلوول ھەر وەك چۇن
 وەلامدانەوہى سەريازى ويلايەتە يەكگرتووہكانى وروژاند، ناواش سەرۇك بۇشى
 خستە پەلە بۇ ديارىكردنى (مىحوەرى ئىقل) كە پىكھاتبوون لەو رژىمانەى بە
 شەرەنگىز ناسرابوون، چەكى كوشندەيان داين دەكرد و پىشتىگرى تىرورىستيان
 دەكرد و دەبوونە ھەرەشەى سەر ويلايەتە يەكگرتووہكان و سەرچەم ولاتانى ترى
 جىهان. سەرەكىترىنيان غىراقى ژىر دەستى دىكتاتورى چەوسىنەر سەدام حوسىن

* شىكسپىر و تەنى (ئىقل) بە واتاى شەيتانىش دىت، لىرەشدا مەبەست لە شەيتانە. وەرگىز

بوو. هەتا زیاتر لە بابەت دیکتاتۆری عێراقەوه بزانری، زیاتر روون دەبیتەوه که ئەمیش لە رووی چەپەلێیەوه هیچی لە ئوسامە بن لادن کەتر نییە. بەتیکرا سەدام ئەو کەسەیه که رژیمیکی توندپۆی تۆتالیتاریزمی بەسەر گەلی عێراقدا سەپاندووه. سەدام هەزارانی گرتووه و ئەشکەنجەیان دەدا و غازیان بەسەردا دەپێژیت و بۆردوومانیان دەکات. جەنگی تەعداکردنی دژی چەند ولاتیکی دراوسیی هەلگیرساندووه و دەیهویت کۆتەرۆلی رۆژەلاتی ناوهراسەت بکات. داهاتیکی زۆری بۆ بره‌ودان بە جبه‌خانە‌ی چەکی کۆمه‌لکۆژ خەرج کردووه. بی گومان سەدام چەوسینەرە، شەرفروشه و ئامانجی خودی خۆیەتی که شارستانییه‌ت بخاته ژێر مەترسییه‌وه. بەداخه‌وه، خەلکیکی زۆری ولاتانی رۆژئاوا لەوه ناچیت تاوانه‌کانی سەدام بە لایانه‌وه سەرنج راکیش بیت. لە ئەوروپا ئەوانه‌ی ولاتەکانیان زۆربه‌ی زۆری کالاً کوشنده‌کانیان بە سەدام دەدن، هیشتا سەرقالی ئەم کالاً بازرگانیه‌ن، لەوه دەچیت نەخۆشی (*Cynicism) بڵاوبوو بیتەوه. هەر لە چینه‌وه که خۆی لە خۆیدا دیکتاتۆرییه و دیکتاتۆرییه‌ت نایان چەپەسینیت. تا دەگاته ولاتە عەرهبیه‌کان، که رژیمه‌کانیان سەرقالی چەسپاندنی دەستەلاتی خۆیان و لە گۆرانکاری دەترسن. هەرچۆنیک بیت دەبوايه وریابوونه‌وه‌یه‌کی تاییه‌ت بره‌خسایه، که چی خەلکی بی هەلوێست بوون. مشتومپی جەنگ لەگەل عێراقدا وای نیشان دا که زۆر خاوه‌نی بیروپا و هەلبێژاردراوی رەسمی و ئەوانی تر که دەلیلی قەدەر و سامانی یه‌که زله‌یزی جیهانن، که توانای خۆیان لە کیس داوه بۆ دەستنیشان کردن و کارکردن دژی ئیقل. تەنانەت لە کاتی چاو بەچاو کەوتن و روو بەروبوونه‌وه‌شدا. ئەو

* سینزم: وشەیه‌کی کۆنی یۆنیانییه، بە واتای ئەوه دیت، که خەلکی هەر کار بۆ بەرژوه‌ندی خۆیان دەکن.

چەوسىنەنەرەي كە زۆر كەس لە بەرھەلستى كىردنى كارە دىزىو جەردەبىيەكانى دوودل بوون، لە ۲۸ / ۴ / ۱۹۳۷ ھاتۆتە دىياوہ. دىكتاتورى دوا رۆژ، لە گوندىك لە داىك بووہ كە بە زۆرى خانووہكانى لە قور دروست كراون، لە نىزىك شاروچكەي تىكرىت. لە داىك بوونى سەدام وەك يەككىك لە بايوگرافنووسەكانى خوئ دەلئىت: (رووداوئىكى پىر شادمانى نەبوو، نە گولەباخ، نە رووہكى بوون خوئ، بىشكەكەي دانەپوشى.) مروئى عىراقى، گوئ ناداتە وردە باسى گەنجىتى سەدام، ئەوہ نەبىت كە خوئ بە وەچەي پىقەمبەر لە قەلەم دەدا. سەرچاوہ روژئاوايىبەكان دەلئىن: گوايە باوكى سەدام يان مردووہ يان داىكى پىش لە داىك بوونى سەدام بەجىھىشتووہ. ھاوپۆلەكانى سەدام ئەوہ دەخەنەوہ ياد كە سەدام زلخويەك بووہ و لەگەل شتى تردا چەكى دەھىنا بو قوتابخانە. ئەوہش ئاشكرايە كە مامى خىروللا تولفاح لە مندالىيەوہ سەدامى خستۆتە ژىربالى خوئەوہ و لە تىكرىتەوہ بردووئەتى بو بەغدا. تولفاح نەخشە كىشى كودەتا بو، كە مەيلە سىياسىيەكانى كاردانەوہي لە ئەجىنداي پارتى بەعسدا ھەبووہ. تولفاح بە تىكەلەي سوشىاليزم و فاشيزم و نەتەوہپەرسىتى عەرەبى سەدامى پەرورەدە كرد، ئەمانەش ھىماي سىياسى حزبى بەعس بوون. تولفاح لە نامىلكەيەكدا نووسىويەتى: (دەبوايە خوا فارس و جوولەكە و مېشى دروست نەكردايە.)

ئەم بوچوونانە كاردانەوہشيان ھەبووہ بو سەر سەدام، سەدام وەك ھەرزەكارىك كارى خوئ لە پىلاوہكانى خالىدا بەدى دەكرد. ئامادەي كۆيونەوہكانى بەعس دەبوو، سەرقالى شەرى سەر جادە دەبوو لەگەل قوتابىيانى زانكودا، زۆرتىن كاتەكانى لە بەندىخانەدا دەبردەسەر وەك لە دەرەوہ.

پەرورەدەي سىياسى سەدام لە تەمەنى (۲۲) سالىدا ھاتەبەر، كاتىك ھەولئى كوشتنى سەرۆك وەزىرانى عىراق عەبدول كەرىم قاسمى دا، بەلام سەرکەوتوو نەبوو. ژيانناسىكى فەرمى سەدام دەلئىت: (بە گوللەي يەككىك لە

برادهرهكانى خوى پيكر بوو، سهدام له ناو ئهو ماشينهى پيى ههلهاتن، به چه قويهك گوللهكهى له قاجى خوى دهرهينا. سهدام به رهو سوريا ههلهات و نوای ماوهيهكى كورت پرووى كرده ميسر، له وئيش (۳) سال ژيانى بردهسه. به پيى قسهى خاوهنى ئهو چيشتخانهيهى كه سهدام هاتوچوى كردوو، زور كهسيكى بى دوست و بى ياور و گوشهگير بووه و دهليت: (هرگيز باوهرم نه ده كرد ئهو شهرفروشه زلحويه پيگات و بييت به سهروكى عيراق.) دواتر سهدام گهراوتهوه بو مالهوه* و كچى خالى خوى ماره كردوو و بووه به بهرپرسى ريكخراوى جووتياران له حزبى به عسدا. له سالى ۱۹۶۳ دا حزبى به عس بو ماوهيهكى كورت له رپى كوده تايه كه وه دهسته لاتى گرته دهست و له ناكاو له ناو بران. سهدام خرايه وه به نديخانه، له جياتى ئه وهى سهركهشى شوپشگيپرانهى كه م بيتهوه، كه چى له كاتى به نديدا زياتر ئاگرى خوش ده كرد. تهناهت پاسه وانانى به نديخانهى دههينا به سهر رپى خوى. دوو سال نوای ئه وه له به نديخانه ههلات و گهرايه وه بو كارى نهينى و چوه ناو هيژى ئاسايشى به عسه وه كه به (جيهازى حنين) ناسرابوو. ئه م جيهازه هاوشانى (كراسى قاوهيى*) هيتلر بوو. سهدام كه يفى به (God father) واته سهروكى مافيا دههات و ههروهك نه وانيش ههليده كوتايه سهر نهيارانى حزبى به عس و له گه ل خيزانه كانيان قه تلوعامى ده كردن و لاشه كانى له سهر جاده فرى ده دان. دلره قى گه شته راده يهك، كاتيك به عس له سالى ۱۹۶۸ دا دهسته لاتى گرته دهست و سهدام بوو به كهسى دووهم و بوو به هيژى راسته قينهى پشت خزمه كهى كه ژه نه پال ئه حمهد حسن بكر بوو، ئيدى تاكتيكه كانى سهدام و جيهازى حنين بوون به سياسه تى فهرمى دهسته لات.

* (مالهوه) دياره له جياتى (home) ي ئينگليزى به كارها تووه، به لام ليره دا مه بهست له (عيراقه)

* شيوه جيهازيكى سهركووتكهري هيتلر بووه. (ومرگيپ)

ۋەك كودەتاكانى جىھانى سىھەم، كودەتاكەي ۱۹۶۸ى عىراقىش گۆمى خويىنى لەگەل خۇيدا ھىنابوو، بەلام گۆمى خويىنى ئەمجارەيان بى كۆتايى بوو. بەناو گۆپىنىك دەزگاي حەنىنى سەدام بوو بە ھىزى موخابەرات و ھەوالگىرى و ئاسايش، كە ھەتا ئەمپروش عىراقىيەكان تىرۆر دەكەن. ھەر دوای سى مانگ لە ھاتنە سەر ھوكمىيان، رژیمنى تازە جاریدا كە بازنەيەكى جاسوسى زايۇنى كەشف كىردوو، چوار دە لەم جاسوسانە كە يانزەيان جوولەكەي عىراق بوون، بە پەلە لە بەرچاوى ھەزاران كەس، لە گۆرەپانىكى بەغدا ھەلواسران. رادىوى بەغداش لە وتارىكدا وتى: (ئىمە جاسوسمان ھەلواسى، بەلام جوولەكە چوار مېخەي مەسىحيان كىشا.) چەند مانگىك دوای ئەو رژیمنەكە جگە لە جوولەكە و كۆمۇنىست، بەسەدان عىراقى تىرى، بە تۆمەتى پەيوەندى كىردىيان لەگەل پىلانى (زايۇنىست) دا ئىعدام كىرد، كوشتن بە تەلەفزیون پىشان دەدرا و بە ستوونى كارەبادا ھەلدەواسران.

ھەر ئەوئەندە ئەو رژیمنە تازەيە بەو شىوہ تۆقىنەرە خوى چەسپاند، سەدامىش بە ھەمان شىوہ دەستەلاتى گرتە دەست. سەدام زۆر كەيفى بە دلرەقى ستالىن دەھات و تويژىنەوہى تىورىيەكانى ھوكمى ستالىنى دەكرد و ھەر ۋەك ئەويش بە چەپ و راستدا كەوتە سەرنگوم كىردنى ھاوكارەكانى خوى. دانەرانى كىتیبى (سەدام ھوسىن و قەيرانەكانى كەنداو) جودىت مېلەر لاورى مایلورى دەلین: (سالانى تەقەلادان وای لىكردبوو كە زىاتر بى بەزەيى بىت و سوورتر بىت لەسەر تىكشكاندى ئەوانەى رۆژىك دژى وەستايىتن، يان لەوانەيە رۆژىك بەرەنگارى ھوكمرانى بكەن.) سەدام ۋەك جىگىرى سەرۆك، ھىزەكانى ئاسايشى

عىراقى ۋەك زەمىنەيەك بەكارھىنا بۇ لەناوبردىنى يەك لە دواى يەكى ئەو كەسانەى ئەگەرى ئەوھيان لىدەكرا كە جىگەى بگرنەۋە.

لە كىتىبى (عىراق لە سالى ۱۹۵۸ ھە) پىتەر سلۆگلىت و ماريان فاروق سلۆگلىت بە وردى باسى ئەۋە دەكەن، كە چۇن دىكتاتورى پرتاسە و ئاۋات ، ھاورىيانى ئەندامانى ئەنجومەنى فەرماندەى شوپشى لە دانىشتىكى سالى ۱۹۷۹دا لەناو بردن. يەكىك لەۋانە موھى عبدول حوسىن مەشھەدى بوو كە بە فرمانى سەدام ئەشكەنجە درا بوو، بە دانپىيانان ناچار كرابوو، لە دوايىدا لە بەردەم كۆنگرەى پارتى بەعس رايۋەستاندن و ئەم ھاورىيانەى خۇى بە پىلانگىران تاۋانبار كردن. ھەر ئەۋەندەى ناۋەكانيان دەخوئىندرايەۋە، ئىدى دەگوئىزانەۋە بۇ ھۆلى گوللەباران كردن. دەمىشىيان بەسترابوو، بۇ ئەۋەى بە دوا وتەيان سەدام سەخلەت نەكەن. ھاۋكات خۇيشى دانىشتىبوو سىگارى دەكىشا. لەبەر ئەۋەى كەسىكى تر سەزىپچى نەكات، سەدام ئەم دانپىيانانەى بە قىدىۋ تۆماركردن و كۆپى بە سەر لىقەكانى پارتى بەعسا دابەش كرد. ھەر ئەۋ ھاۋىنە سەدام خزمە نزىكەكەى خۇى (ژەنەرال بەكر) بەلادا خست. لە كۆتايى ئەۋ سالەشدا ھەموو (نوئىل*) دەكانى دەستەلاتى خستەژىر كۆترولى خۇيەۋە. ھوكمى ئەنجومەنى ناوخۇ لەناوچوو، ھەرۋەھا ماددەكانى ئايدۇلۇژى بەعسىزم لە كارخان و لە جىگەى ئەمانەدا پەرسىتى كەسايەتییەك قووت بوۋەۋە. شكۆمەندى ئەم تاكە كەسە كەۋتبوۋە پىشپىكى لەگەل شكۆمەندى ستالین و ماۋدا. بەپىنى تىبىنى مىللەرۋ مايلۇرى: (سەردانى عىراق ۋەك سەردانى ۋلاتى (Big brother) وايە، بورجى وئىنەى سەدام لە ھەموو گوند و قوتابخانە و تەلار و كۆگايەك راست

* نوئىل نامىرىكى كۆنە، لە كوردەۋاريشدا بەكاردەيت بۇ ھەلەكەندى بەرد، سەرىكى دەخرىتە ژىر بەردەكەۋەو فشار دەخرىتەسەر سەردەكەى تىرى و بەردەكە مۇلەق دەكات.

كراوتەتەۋە. ۋەك موۋى لووت پۇرتىتەكانى سەدام، جارى جوتتار و جارى سەرباز يان ئەسپسوار، سەعاتى دەست بە وئەنى سەدام بە سەمىلەۋە رازاۋەتەۋە. بانگەشەنى ئەۋەى دەكرد كە لە ئەتەۋەى (نىوخذ نصر). نۇزدە بەرگى بايوگرافى فەرمى، دارشتنى رزىمى تۇتالىتارىزمى ئەمانە ھەموو لە گالتەچار دەچن لە عىراقدا). ئەمانە ھەرچۇنىك بىت يەك راستى دەردەخەن ئەۋىش ئەۋەى، (مامە گەۋرە) ۋەك سەدام خۇى ھەز دەكات بانگى بكن. كەسىك كە گەۋرەترىن دەۋلەتى تىرۇرى لە جىھاندا دامەزاندوۋە. كەنعان مەكى لە كتىبى (كۇمارى تۇقاندن) دا نووسىۋىتەتى: (بەعس بەدوو جۇر چەوساندنەۋە عىراقى زىن كردوۋە، رەۋشتى توندوتىژى لەلەيەكەۋە و بىرۇكراتى لە لەيەكى ترەۋە.) لە ھەموۋى سەركى تر، سەدام بەۋ شىۋەيەى كە ھوكمى جەماۋەر دەكات، بە ھەمان رىژەى تىرۇرىش ھوكمى يارىدەدەرانى نرىكى خۇى دەكات. يا ۋەزىرەكان بە پىنى (پىجىمى سەدام) خۇراك دەخۇن، يان لە كاتى سەيراندا بە چەك دەياترەسنىت. يان داوايان لى دەكات ناۋى چاپنووسەكانى زمانى بىانى خۇيان تۇمار بكن و بىانخەنە ژىر چاۋدىرىيەۋە نەكا خىانەت بكن، يان بەسادەيى فەرمانبەران بە خۇيان و خىزانەكانىانەۋە قەتلۇعام دەكات، بۇ ئەۋەى بىنە نموۋنە بۇ ئەۋانى تر. (پايەدار، سەركەۋتوۋ، خاۋەن شكۇ سەدام ھوسىن) فەرمانى تايىبەتى خۇى ھەيە بۇ ملكەچ كردن بۇى، ئەمانەش كەمىك لە زىادە مافەكانى خۇيەتى. ۋەك عىراقىيەك لە سالى ۱۹۹۶ دا بە نىۋىۋورك تايىمى وت: (ئەمرو ژمارەى ئەۋ عىراقىيانەى كە ۋەك خەلكانى ترى جىهان ھەست بە ژيان دەكەن، ناگەنە مىلۇنىك، ئەۋ كەسانەش ئەۋانەن كە ھوكمى سەداميان راگىر كردوۋە و رزىمەكەى دەپارىزن و خۇراك و پارەى زۇريان دەرىتتى.)

لە راستىدا، ئەگەر كارمەندانى ھىزە چەكدارەكان و پۇلىس و ئاسايش و ھەۋالگىرى بەيەكەۋە حساب بكن، ژمارەى چەكدارى سەدام لە مىلۇنىك تىپەر

دەيىت. بە روونى دەزگاكانى ئاسايش و ھەوالگىرى سوپا و بەشى كاروبارى سەرۆكايەتى و ئاسايشى پارتى بەعس و ئەمنى ناوخۆ، جاسوسى لەسەر ئەندامانى خۇيان و ھەموو ھاولاتيانى عىراق دەكەن. سەدام بۇ خۆى بە شانازىيەو لە سالى ۱۹۸۹ دا وتوويەتى: (ئىمە ئىستە لە سەردەمى ستالىندا دەژىن و دەيىت بە بازوى پۇلاين لەو كەسانە بەدەين كە تۇزىك خوار دەپۇن يان پاشەكشە دەكەن.) سەدام تەنەنەت لە سوپاكەشى بە گومان بوو، لە جەنگى عىراق — ئىران دا، زۆر كەم رىگەى بەكارى ھىزى ئاسمانى دەدا، چونكە ترسى كودەتاي ھەبوو. ھەر لە پىناو ھەمان ھۇدا ئاھەنگ گىراني رۇژى سوپاي ھەلۆەشاندەو، زۆر جاريش ئەفسەرە گەرەكانى بە تۆمەتى خيانەت كردن يان بەزىن لە گۆرەپانى شەردا دەكوشت. لە پىنتاگۇن ژەنەرال تۆماس كىلى ئامارژەى بەو دەدا كە سەدام ھىچ كات حسابى بۇ شكست پىدان نەدەكرد. لە راستىدا، پارتى بەعس لىكۆلىنەو لەسەر ھەموو ئەفسەرەكان دەكات و ئەركى رىشەكىشكردنى ئەوانەى كە گومانى ھەلگەرپانەويان لى دەكرىت، خراوئە ئەستوى سى دەزگاي خزمەتگوزارى ئاسايش. لە ئەگەرى ئەو حالەتەدا ئەگەر خزمەتگوزارنى ئاسايش نەيانتوانى سوپا لە دەروازەكانى كۆشكەكەى دووربەنەو، ئەوسا سەدام مېلىشاي پارتى بەعس بە چەكى دژە تانك دەخاتە كارەو.

چەكەكانى عىراق ھەرچۆنىك بىت، بەزۆرى بۇ بەكارھىنان لە دژى ھاولاتيان كۆكراونەتەو. دەك سەدام بۇ خۆى لە سالى ۱۹۸۲ دا جاریدا: (بوونى سەدام حوسىن لە ھەموو گۆشەيەكدا، لە ھەموو شوپىنىكدا، لە ژىر برۆى ھەموو چاويكدا و لە دللى ھەموو عىراقىيەكدا ھەيە.) سەدام ئەم شىوہ مەدح كردنەى خۆى كردبوو بە پىيشە. ئەمەش تۆرەكانى ھەوالگىرى سەرتاپاي ولات دەگرىتەو و چاودىرى ئەوانە دەكەن — تەنەنەت ئەگەر كەسوكارى خۇشيان بىت — كە نوكتە لەسەر سەدام دەگىرپنەو، يان خەرىكى كارىك بن كە بە ھەلگەرپانەو لە كۆمەلگەى

عىراقى لەقەلەم بدىت، رسواکردنى سەدام لەناو خەلكدا بىرىرى كوشتنى لەسەر دەدىت.

(ئىندىكس) يىكى بەرىتانى بۇ سانسۆرکردن راپۆرتىكى لەسەر حالەتەك نووسىوه كە ئەندامىكى بەس دەسگىر كراوه، چونكە ئاگادىرى كۆمەلە خەلكىك بووه، كە چۆن نوكتەيان لەسەر سەدام حوسىن گىپراوهتەوه. بەلام (ئاگادارى دەستەلاتى نەكردووه.) لە بابەت ئەو نوكتانەوه لەبەرئەوه خۆى و ھەموو نىرىنەكانى خىزانەكەى كوژراون و خانووى مائەكەشى بە بلدۆزەر تەخت كراوه. لە حالەتەكى تردا ھەك لە دۆكۆمىنتىكى ئەمنىستى نىودەولەتەيدا ھاتووه، زمانى پىاويك بىردراوه، چونكە بوختانى لەسەر دىكتاتورى عىراق كىردووه. دواى ئەم سىزەش بەسەر جادەدا گىپراوياھە و بە دەنگى بەرز جارى تاوانەكەيان داوه.

رووداوى سەرنگون كىردنى ھاوالاتىانىش بووه بە كارى رۆتىن، چاودىرى مافەكانى مروۆ لە راپۆرتەكدا لە سالى ۱۹۹۸ دا دەلەت: (دەولەتى عىراق لە ھەموو ئەندامانى تىرى نەتەوه يەكگرتووهكان زىاتر كىشەى چارەسەر نەكراوى لەسەرنگون كىردندا ھەيە، ژمارەكەشى بەپىي راپۆرتىكى تايبەتى نەتەوه يەكگرتووهكان لە شانزە ھەزار زۆرتەر. بەپىي راپۆرتى چاودىرى مافەكانى مروۆ، فەرمانى بى بنەما و بى پەروا، پەيتا پەيتا لە كۆشكەكانى سەدامەوه دەردەچن. لە سالى ۱۹۹۲ دا فەرماندارى عىراق واتايەكى تازەى دا بە زاراوهى)

دەستەلاتى ئابوورى). لەو سالىدا ۵۰۰ گەورە بازىرگانى گىران و ۴۸ كەسىان لى كوشتن و لەبەردەم شوينكارەكانىندا ھەلىانواسىن و لەسەريان نووسىن (بازىرگانى تەماعكار). دوو سالى دواتر فەرمانىكى مىرى دەرچوو كە دەلەت: (ھەر كەسىك شت بدىت و نىرخەكەى لە دوانزە دۆلار زىاتر بىت، دەستى دەبىردىتەوه، خۆ ئەگەر دووپاتى كىردەوه ئەوه داخ دەكرىت.) بەردەوامىش فەرمان لە بابەت ئايىنەوه دەردەچىت. ھەموو شتىك، ھەر لە ناوانى شەقامەوه تا ھەرگرتنى

قوتابيانى زانكۆ و رېكخستنى كار و بگره مۆلەتى خانوو دروست كردنیش له كۆشكى سەرۆكايەتییەو دەردەچیت. سەدام بە زۆرى پشت سوری كارى تیرۆره بۆ بن دەستەكانى خۆى، ئاشنايەتى لەگەل تەكنەلۆژیای سەدەى بیست و یەكەمدا پەيدا كر دوو بۆ كارى نامرۆفانەى له شیوهى سەدەكانى ناوهراستدا بەكاردههینا. دەزگاكانى ئاسایش سألەهای سألە بە وردى سەرقالى هونەرى ئەشكەنجە و بى ئەندام كردن. هەرچەندە ئەفسەرەكانى بە گشتى هاوانمانجن، ئەویش لەناوبردى له ریز دەرچووانە، بەلام هەر یەكك لەوانە ئازاردان و قوربانیداندا شیوهى تايبەتى خۆى هەیه. بۆ نمونە ژنان بۆیه بە زۆرى ئەشكەنجەدەدران تا خزمە نیڕینەكانیان ناچارى دانپیانان بكرین. خزمەتگوزارى ئاسایش هیرشى سىكسى و سووك كردن پەسەند دەكەن. بەپىى قسەى عومەر ئیسماعیل، ئەو كابتنەى موخابەرات كە سالى ۲۰۰۰ هەلات، بەكرى گىراوهكانى ئاسایش بەردەوام مینینەكانى خزمى فرمانبەرانى حكومەت و سوپا بەنج دەكەن و فلىمى ئەتك كردن لەسەریان تۆمار دەكەن، له دواییدا ئەم شریتە بەكاردينن بۆ ئیبتیزازكردنى ئەو فرمانبەرانە، تا ناچار بكرین دان بەو رووداوەدا بنین. ئیسماعیل فرمانى پیدرا بوو بۆ لىكۆلینەو لەگەل تەها عەباس حەبابى دا، كە بەرپۆهەبەرى ئارژانسى هەوالگری بوو. (دواى دوو مانگ هیچیان له دژى ئەدۆزییەو، ئەوجا فلىمىکیان لەسەر كچەكەیان گرت كە سىكس لەگەل پیاویكدا دەكات.) ئیسماعیل لەسەرى دەپوات و دەلیت: (پنیویست بوو یەكەمجار كچەكە بەنج بكەین.) زۆرى پینەچوو دواى ناردنى فلىمەكە حەبابى گیانى له دەست دا. بە پىى ئەمنیستی نیودەولەتى، ئافرهتە بەندكراوهكان (له كاتى بى نوێژیدا) سەر بەرەو خوار هەلدهواسران، بەزۆر شت كراوه بە رەحمى كچاندا، بۆ ئەوەى بى بن بكرین. هەروەها ئەمنسیتی نیودەولەتى له راپۆرتىكى دیکەیدا دەلیت: — كاتیک دەزگاكانى ئاسایش ئەشكەنجەى

ئافره تانیا ن داوه منداله كانيشيان به زوره ملی خراونه ته ژورری ئەشکه نجه دانه وه، بۆ ئەوهی چاویان له دایکیانه وه بێت کاتیك که سووکایه تییان پیوه دهکن.

هەرچهنده قه دهغه کردنی ئەشکه نجه دانی مندالیش به رۆتینی له لایه ن رژیمه که ی سه دامه وه پیشیل کراوه، به لام ههروهک چۆن دهزگه کانی ئەمن مامه له ی ئافرهت دهکن ئاوا و خراپتریش له گه ل مندالانیشدا ده یکن و ئازار ده درین، بۆ ئەوهی که سوکاریان ناچاری دانپیانان بکن. راپۆرته کانی ریکخراوه کانی مافه کانی مروڤ، به وردی ئیندیکیسیکی له سه ر ئازاری گه نجان ئاماده کردوه. ئەمنیستی نیوده وله تی روونی ده کاته وه که تۆمه ته کان ئەمانه ده گرنه وه: (ده رهییانی نیوکی په نجه، لیدان، فه لاقه، خراپه کاری سینکسی، لیدانی شوکی کاره با، له خواردن برینه وه و بیبه ری کردن له به کارهییانی ته والیت.)

گروپیکی تری مافه کانی مروڤ ناسراو به چاودی ریکردنی رۆژه لاتی ناوه راست، شایه تیدانی که سیکی تۆمار کردوه که له وه پیشتر به ند بووه و ده لیت: (هه ر سه عاتیك جاریک هیزه کانی ئاسایش ده رگه یان والا ده کردو و سی تا پینچ مندال و پیاوی به ند کراویان هه لده بزارد و راپیچیان ده کردن بۆ ئەشکه نجه دان، دوا یی لاشه ی خویناویان ده خسته وه ئاو زیندانه که مانه وه، که به ئاشکرا شوینه واری فه لاقه و لیدانی کاره با له سه ر له شیان ده بینرا. جاریک له نیوه شه ودا، چهنده سیخوړیک هاتن و سی مندالیان راپیچ کرد، به لام نه یان هینانه وه، چونکه به شیوه یه کی زۆر درندانه ئازار درابوون و ناچار بوون بۆ خه سته خانه ی سه ربازییان به رن.) له راپۆرتیکی تر دا هاتوه، ئەو ۲۹ منداله ی که له راپۆرتی پیشوودا باسکرا بوون گیانیان له ده ست دابوو، و مه یته کانیان به چاو هه لکو لراوی درابوونه وه به خیزانه کانیان. له بابه ت منداله کانی سه دام خو یه وه وهک رۆژنامه نووسیك له زمانی عوده ی ده یگی رپه تیه وه، ده لیت: (عوده ی به شانازییه وه باسی ئەوه ده کات که چۆن سه دامی باوکی، خۆی و قوسه ی برای بر دووه بۆ

بەندىخانەكانى عىراق تا لە ئەشكەنجە و كوشتن چەشە بىن (ئەو بەشېك لە پېرۇسەى پەروەردەى بى باكى و چاوقايمى كۆرەكانى بوو. لە كاتىكدا ژن و مندالى گومان لىكراوان بە شىوہەيەك سزا دەدران كە وەسەف ناكزىت و بۆ خوشيان دەكەوتنەبەر تالترىن چارەنووس، لەم سالانەى دوايىدا چەند رېپورتاژىكى ناوہەى عىراق واى پيشان داو، كە نىرىنە بالغەكان بە كۆمەل كۆژاوان. يەككە لەو بەندىخانەى كە كۆمەلكۆزى تىدا دەكر، ئەبو غزىب بوو، كە لە سالى ۱۹۹۸ دا، بە ھەزاران كەسى بە تۆمەتى چالاكى دژى مىرى تىدا ھەشان درابوو. لە دىدارىكى رادىيوى عىراقى نازاد و رۆژنامەى ئۆبىرئەفرى لەندەنى كە دىلو ماسە رۆژئاوايىەكان پالپىشتى دەكەن، گەرە ئەفسەرىكى ھەوالگى كە ھەك سەرپەرشتىارى كۆمىتەى بەندىخانە كارى كردوو و تۆويەتى: (كۆمىتەكەى تەنھا لە يەك رۆژى سالى ۱۹۹۸ دا، ۲۰۰۰ گومان لىكراوى كوشتوو.) ھەندىكيان ھەندەواسران و ھەندىكيان گوللەباران دەكران، دواتر ھەر يەكە گوللەيەك لەسەرى دەدرا.) كوشتن و بېرىن بۆ چەند سالىك دىژەى كىشا، رىكخزاوہكانى مافى مروڤ ھەر سالە بە دەرژەن و جاروبار بە سەدان كوشتىيان كردوو بە پيشنيار. چەند جارىك لاشەكانيان لەسەر جادە فېرى دراوان و جازوبارىش ئاسەوارى ئەشكەنجە بە لەشيانەوہ ديار بوو ھەك چا و ھەلكۆلن، پەنجەى نىنوك دەرھىنراو، ئەندامى زاوژى قرتاو، يان بىرىنى قوول و سوتاندنى ترسناك لىرەدا فەرموون لەگەل ئەم شاھەتى نامەيەى داىكىك كە دەلىت: (لە سالى ۱۹۸۲ دا بانگ كرام بۆ وەرگرتنەوہى تەرمى كۆرەكەم كە بەبى تۆمەتباركردن گىرابوو، لاشەى كۆرەكەم و نۆ كەسى تر لە ھۆلى مەيتخانەيەك فېرى درابوون، ھەبوو جىگەى تەشوى سازى پىوہ ديار بوو، ھەبوو ئوتويان بە لەشىدا ھىنا بوو. يەككىيان وا ديار بوو كە ختكىندرايىت.

ئەگەر سەدام بۆی دەست بەدات بەو شیۆه بێ مروەتییه مامەلە لەگەڵ
 ھەموو عێراقییەکاندا بکات، بە ھەموو گروپە ئەتەنی و ئایینیەکانەو بە تاییەتی
 کورد و شیعی، بێ گومان جینۆسایدی دەکردن. کاتیگ لە ساڵی ۱۹۸۰دا ھێزەکانی
 عێراق چوونە ناو خاکی ئێرانەو، لەبەر ئەوەی زۆربەیی دانیشتوانی ئێران شیعی
 بوون، دەست بەجێ شیعیەکانی عێراق بە گومان لێکراو لە قەلەم دران. لێرەو،
 سەدام دەستی کرد بە چۆڵ کردنی ئەو شارانەیی کە شیعیە نشینن. پلانی
 پراگواستنی خستەگەر، بە ھاتنی ساڵی ۱۹۸۰، سەدام ۳۵ ھەزار ھاوڵاتی شیعیە
 دەربەدەر کرد. لە ھەمان سالییدا دەزگەیی ھەوآلگری، محمد باقر سەدر کە
 پێشپەرەییکی مەزھەبی شیعی بوو، گرتوو ئاگری لە ریشی بەردا و بە بزمار
 رێژکردنی تەوقی سەری کوشتیان. لە میانەیی ھەشت ساڵەیی شەری عێراق و ئێران
 دا، باروڤۆخی شیعیەکان ھەر بەرەو خراپتر دەپۆشت. بە کۆتایی ھاتنی جەنگ لە
 ساڵی ۱۹۸۸ دا، رژێمەکەیی سەدام بە دەیان ھەزار کەسی خستبوو ژێر سزای
 پراگواستن و ئەشکەنجە و ئازار. ئەم شیعیانە جگە لە سۆزی ئایینی خۆیان، ھیچ
 تاوانیکی تریان ئەنجام نەدابوو، بەلام خراپتر ھیشتا بەرپۆیە. سێ ساڵ لەوہ دوا،
 لە کاتی کۆتایی پێھینانی چالاکییەکانی گەردەلولوی بیابان دا، شیعیەکانی عێراق
 کەوتبوونە دواي قسەیی سەرۆک بۆشی یەکەم و دژی سەدام راپەرین. (لە ۷ ی
 مانگی مارتدا کەمیک زیاتر لە ھەفتەییەک بەسەر راپەرینەکەدا تێپەری بوو، بە پێی
 ساندرا ماکای کە لە کتیبی (The Reckoning) دا نووسیویەتی:)
 شارەکانی بەسرە و نەجەف و کەربەلا لەگەڵ شارۆچکە شیعیە نشینەکانی تر بوون
 بە مەیدانی کوشتار.)

کاتیگ سوپای ئەمریکی بێ لایەن وەستابوو، سەدام ھێزە تاییەتیەکانی
 خۆی ناردە سەریان و شۆرشەکەیی تیکشکاند. سەربازەکانی بە خوارووی عێراقدا
 دەخولانەو و ھەر شیعیەکیان دەست بکەوتایە دەیان خستەژێر مەترسی

کوشتنەوه. پیاوه ئاینییەکانیان هەڵدەواسین و پیرۆزگاکیان تالان دەکردن و گۆرستانەکانیان بە بلدۆزەر تەفروتونا دەکردن. کاتیک که میدیای عێراق شیعەکانیان بە بەشیک له (پیلانگێری پیسی بیانی) وەسف دەکرد، سوپای عێراق دەستی دابوووە کوشتار و دەست درێژی ئافرەت و تالانکردنی مال و سامانیان. شارۆچکە دواى شارۆچکە کوئترۆل دەکرا و رەشەکوژی تیدا ئەنجام دەدرا.

ئەوانەى بەرنەدەکەوتن روویان دەکردە ئێران، هەندیکى تر لە گوندییەکان خۆیان لەناو زەلکاوەکاندا حەشار دەدا، بە هیواى ئەوەى ئەم پەناگە جوگرافییه سادانە لە چەوساندنەوهى بەغدا بیانپاریزیت، بەلام زۆرى پینەچوو سەدام پوویار و دوورگە و بیسەکانى ئەو ناوچانەى خوارووی عێراقى کرد بە چالە مەیت. هەتا راپەڕینی سالى ۱۹۹۱، زەلکاوەکانى خوارووی عێراق جیگەى دەرەتانى سەدان هەزار شیعە بوون. ئەمانە (بە عەرەبى زۆنگاوەکان ناسرابوون) ئەم عەرەبانە لە شارۆچکەکانى ئەو دەقەرە و لەناو زەلکاوەکاندا ژانیان دەبردەسەر . لە کاسیتیکى قیدیۆدا که لە سالى ۱۹۹۱دا تۆمار کراوە و کەوتۆتەبەر دەست نەتەوه یەگگرتووەکان، پیشانى دەدا که چەند ژەنەرالیکی سوپای عێراق فەرمانى پاکتاو کردنى دانیشتوانى ئەو دەقەرەیان پێدراوە.

لە دۆکۆمینتیکدا که بەهۆى هیژەکانى سەدامەوه گەشتۆتە دەستی ئەمریکییەکان، فەرمان دراوە بە هیژەکانى عێراق که سەرچاوهى خواردەمەنى زەوت بکەن، ماسى فرۆشتن قەدەغە بکەن، ناو زەهراوى بکەن و گۆندەکان بسووتێن. هەر لەو سالەدا هەموو گۆندەکانى ئەو دەقەرە کەوتەبەر هیژشیکى بەرفراوانى سەریازى، لە ئاسمانیشەوه هەموو دانیشتوانەکان بۆمباران دەکران. راپۆرتیکى سالى ۱۹۹۲ که لە نەتەوه یەگگرتووەکانەوه دەرچوووە دەلیت: (خەلکانى گۆندى عادیل و ئەلسەلام و مەیمونە و ئەلمەجەر لە مالهەکانى خۆیاندا

زىندانى كراون و كەوتوونەتەبەر شالاوى سەربازى) دەيقد پۈز لە پىپۇرتاژىكىدا دەلىت: (لەوانەيە سەد ھەزار كەس لەو پەلامارە قەتلۇعام كرايىت.) گەورە كارمەندىكى عىراقى پاكردوو بە دىقد پۈزى وتووہ: (بە پاس ھىنايانن و لە لۇرىدا بەجىيانھىشتن كە خوئىنى لى دەھاتە خوارەوہ، ھەموو لۇرىيەكانى ئىمە و ھىزەكانى ئاسايش پىر كرابوون لە مەيت و بەرەو گۆپى كۆمەل دەگويزرانەوہ. ھەر گۆپىكىمان لى دايتت چەند رۆژىك بەسەر بەتالى بەجىمانھىشتووہ، كاتىك كە پىر بووہ لە مەيت دامانىپوشيوہ و دەستمان كردووہ بە ھەلكەندى گۆپىكى تر.) بە پىي راپۇرتى نەتەوہ يەكگرتووہكان: (بەغدا گەمارۆى ئابوورى دەخستە سەر ناوچە زەلكاويەكان و خواردەمەنى سەرەكى و دەرمانى لى قەدەغە دەكردن، دواتر ئاويشى لى پىر.

زۆربەى زۆرى حكومەتەكانى جىھان، زەلكا و وشك دەكەنەوہ بۇ دروست كردنى نىشتەجى بۇ ھاوولاتيان، بەلام حكومەتەكەى عىراق بە تەواوى بۇ مەبەستىكى تر وشكيان دەكاتەوہ. رووكەش، بە ناوى دروست كردنى ئاوبارەيەكەوہ بۇ ئاودانى زەوى و زارى خوئىياوى (شور) ى ناوچەكەيە. لە راستيدا سەدام فەرمانى ھەلكەندى خەندەقى فراوانى دەرکرد بۇ ريگرتن لە ئاوپۇرى ديچلە و فورات كە دەرژانە زەلكاوەكانەوہ. بەم كارەش بەشى زۆرى زەلكاوەكانى دەكردە وشكە بىبابان. كاتىك كە خىزانە شىيعەكان ناچار دەبوون مال و حالى خوئان جىبھيئن، سوپاي عىراق لە خانووہكانياندا نىشتەجى دەبوون.

نەتەوہ يەكگرتووہكان ئەم كارەيان بە بەرنامەى مىرى ناو دەبرد، بۇ كۆتترولى دانىشتوانى دەقەرەكە، بەلام ريكخراوہكانى مافى مروق، روونى دەكەنەوہ كە مەبەستى گىرنگى ئەم بەرنامانە كاتىك دەرکەوت كە پىياوہكانى موخابەرات جۇگە و چەمەكانى ناوچەكەيان زەھرەوى كرد و بووہ ھوى نەخۇش كەوتنى خەلك و لەناو بردنى ماسى و رەقە و زىندەوہرانى ترى ناو زەلكاوەكان.

زۆریەیی زۆری شیعیی عێراق وەك ئەو رژێمە سووننەییەکی كه دەیانچەوسیننەو بە رهگەز عەرەبن، لەوانەییە هەر لەبەر ئەم ھۆیە بیئت كه كارەساتی ئەم شیعیانە ھێشتە شەرمەزار بیئت بەرانبەر بە میحنەتی كوردی عێراق. كورد كەلك لەم شیۆه ئەتتیکیە وەرناگرن، پەرتوبلاو لەناو توركیا و ئێران و عێراق و سووریا دا دەژین. گروپیکی جیاوازن - عەرەب نین. بی دەولەتن، چەند سەدەییەكە ولاتە خانەخوێكانیان* دەیانچەوسیننەو، ھیچ رژێمێك وەك رژێمی سەدام دێندانە مامەلەیان لەگەل ناكات. بەشێك لە كوردی عێراق لە باكوری ولاتەكەدا دەژین و ھەر لەویدا ترسناكترین تاوان لە دوا بەشی سەدەیی بیستەمدا ئەنجام دراو. زۆر پیشتر لەوھوی كه سەدام لە بەغدا دەستەلات بگریتە دەست، كورد بۆ بە دەستھێنانی ئۆتۆنۆمی ھەولیان داو، بەلام سەدام ھەر ئەوئەندەیی ھوكمی گرتە دەست، ئیدی بە تاكتیكی توندتر دەیوووست جولانەوھوی كورد خامۆش بكات وەك پارتی دیمۆكراتی كوردستان پایدەگەییەنیت: رژێم بە شیوازی رەگەزپەرستانە شەری جینۆساید دژ بە كورد دەكات. ھیشتا سالیك بەسەر كودەتای ھوكمیدا تینەپەری بوو، سەدام ھوسین دەستی بە چەوساندنەوھوی كورد كرد.

وەك نەتەوہ یەكگرتووھكان پایدەگەییەنیت لە سالی ۱۹۶۹ دا نزیکەیی ۷۰ ژن و زاروك لەناوچەییەکی سەر بە مووسل، بە زیندووی لە ئەشكەوتیكدان ئاگریان تیبەردراو. زوو بە زوو رژێمی بەعس ھەولێ پاكتاوی نەژادی دەست پێ كردوو. لە سالی ۱۹۷۱ دا ۴۰ ھەزار كوردی دەرەدەر كرد و عەرەبی ھیناوتە سەر مال و ھالیان. دژایەتی سەدام بەرانبەر بە كورد ئەوئەندە توند بوو، تەنانەت لە كاتی جەنگی ئیسرائیل لە سالی ۱۹۷۳ دا كه عێراقیش بەشدارێ كردوو، سەدام

* ئەمە وەتی نوسەرانی كتیبەكەییە، دەنا ئیمە میوانی كەس نین. خۆمان خاوەن مالین. (وەرگێر)

قەوارەى سوپاکەى بە ئامادەباشى لە عێراق هێشتۆتەو، چونکە شەپرى دژ بە کوردی بەلاوہ پەسەند بووہ وەک لە شەپرى جوولەکە. سالیکی دواى ئەوہ سوپای عێراقى، پڕ چەک بە ھەلیکۆپتەر و تانک و فرۆکەى ناپالم ھەلگر، کەوتە بۆردوومان کردنى شارۆچکە کوردەکان. ھەزار چەکدارى کورد کە خۆیان تەسلىم بە رژىم کرد، کەوتنەبەر ھەلمەتى رەشەکوژى. ھەموو دانىشتوانى گوندەکان بە زۆرەملى بۆ بىابان گوێزراوە. بە پى پراگەياندى رۆژنامەى تايىمى لەندەنى، نىوہى خەلکى کورد لە خانوو بەرەى خۆیان بىبەرى کران. لە رووداوىکى زۆر قىزەوندا لە ھەلمەتى سالى ١٩٧٤ دا فرۆکە بۆمب ھاويژەکان کەوتنە گيانى ٢٥٠ ھەزار کورد کە بە کوپرەو بەرەو ئىران دەپۆشتن. لە رووداوىکى تردا فرۆکە جەنگىيەکانى عێراق دوو شارۆچکەى گرنگى کوردیان سوتاندو لەگەل زەويدا تەختيان کرد، ئەو دوو شارۆچکەى زاخۆ و قەلادزى بوون. لە پىرۆسە رەشەکوژىيەکەى سەدامدا، گرتن و ھەلواسين لەبەرچاوى خەلکى و کوئمەلکوژى بوو بوو بەکارى ئاسايى، تەنھا تروسکەى ھىوای کورد لە واشنتۆنەو دەھات، لە کاتىکدا کە وىلايەتە يەگرتووەکان ياوہرى شای ئىران بوو، چەکیان بە کورد دەدا بۆ ئەوہى شەپ لە دژى سوپاکەى عێراق بکەن، بەلام لە سالى ١٩٧٥ دواى ئەوہى ھىنرى کيسنجەر بوو بە دەلالى رىکەوتن نامەيەک لە نىوان بەغداو شای ئىران دا، ئەمرىکا ناردنى چەکى وەستاند و بەرگرى کورد ھەرەسى ھىنا.

لە کووتايى سالەکانى ١٩٧٠ دا، کاتىک کوردەکان کپ بوو بوون، سەدام سەرنجى لە ئىران دەدا. لە جەنگى ھەشت سالەى بى پەروا دا، سوپای عێراق کەوتە گيانەلا، جەنگى عێراق و ئىران ھىچ شەفاعەتى بۆ کورد پەيدا نەکرد. بەپىچەوانوہ بەغدا بە يەک شىوہ کورد و شىعەى بەوہ توئمەتبار دەکرد کە لە جەنگدا يارمەتى ئىران دەدەن. بۆ ئەو تاوانەش، کوردى خاوەن نەژادى جىاوان،

بوو بەيەكەم گروپى ئەتنى كە دواى (پروسەى ھۆلۆكۆست*) لە لاين دەستەلاتى ولتەكەيانەو بە غاز دەرمانپىژ بگرين. لە كاسيتىكدا كە دەست چاودىرى مافەكانى مروۆ كەوتوو، عەلى حسن مجيد كە سەركارى ھەلمەتى قەلاچۆكردن بوو، لەناو ھەوالنووسەكاندا سنگ دەردەپەرىنىت و دەلىت: (من بە چەكى كىمىيائى دەيانكوژم! كى ھەيە فرەى لىوہ بىت؟

كۆمەلگەى نىودەولەتى؟ بابروڻ (.....) بدن ! قسەكەى ھاتەدى، كاتىك كۆمەلگەى نىودەولەتى گوڤى خوى لى خەواند بوو، ھىزى ئاسمانى عىراقى شارۆچكەى ھەلەبجە و گوپ تەپە و نزىكەى ۲۰۰ گوندى ترى كوردى كىمىياباران كرد. چاودىرى مافەكانى مروۆ ژمارەى قوربانىيەكانى كۆتايى سالانى ھەشتاي بە ۱۰۰ ھەزار قوربانى حساب دەكات، بەلام كوردەكان باسى نزىكەى ۲۰۰ ھەزار كەس دەكەن. ژمارەكە ھەرچەندىك بىت، ئەم پروسەى ئەنقالە خوى لە كارى جىنۇساید نزيك دەخاتەوہ. وەك جىفرى گولديپرگ لە (نيوپۆركەر) دا نووسىويەتى: (زۆربەى زۆرى ئەو كوردانەى لە ئەنقالدا كوژراون بەھوى غازى كىمىيائىوہ نەبووہ. جىنۇساید بە زۆرى بە شىوہىەكى ترادسىوڻى ئەنجام دراوہ. بە شەو كۆكراونەتەوہ و بە كۆمەل كوژراون و بە كۆمەلئىش خراونەتە خاكەوہ. ئەوانەى كە دەست بەجى نەكوژراون، توانىويانە بە ھەمان پىچكەدا رابكەن، كە دەسالىك لەمەوبەر خويان لى قوتار كردبوو.) بەشىكيان لە كوردستان بىبەرى بوو بوون، بەشىكى تريان خراڻە كەمپى نانەسكىيەوہ. ئەو كوردانەى لە مردن پزگار بوون تووشى چارەنووسىكى باشت نەبوون، ئەوانىش وەك شىعەكانى عىراق گوپرايەلى وتەكانى سەرۆك بۆشى يەكەم بوون لە كاتى جەنگى كەنداو لە سالى ۱۹۹۱دا دژى سەدام راپەرىن، بەلام سەرۆك ھەر ئەوئەندە ھىزەكانى عىراقى لە

* (ھۆلۆكۆست: ئەو فرنانە بوو كە ھىتلەر جولەكەكانى بە كۆمەل تىدا دەسووتاندن. وەرگىز)

کوهیت دەرپەراندە دەرەو، پشتی کردە کوردەکان و بە تەنیا دووچاری رۆژی رەشی کردن. بۆ سێهەم جار لە ۱۰ سالی رابردوودا سەدام قەسابی هەزارەها کوردی تری کرد. ئەوانە بە زیندوویی مابوونەو بە رینگە شاخاویدا بەرەو باکور بۆ ناو تورکیا رەویان کرد. ئەم جارەیان کۆرەوی پەنابەرەن بە تەلەفیزیۆن پیشان دەدا و بەرگری لێ نەدەکرا و نەدەشارایەو. دوا بەدوای هەولی بەرفراوان بۆ یارمەتیدانیان ئەمریکا بیریاری دروست کردنی پەناگە پارێزراوی* بۆ کورد دا. بە پێی ئەم بیریاری فڕۆکە جەنگی عێراق بۆی نەبوو بەسەر ئەم ناوچەیدا بفرییت و تیروری کوردەکانی عێراق بکات. ئەم ناوچە بە (No Fly Zone) ناسراوە. ئەوا جاریکی تریش میژوو خۆی دەخاتەو پوو، لە کۆتایی هاوینی سالی ۱۹۹۶دا سوپای عێراق بەرەو ژوور و پروو و شاری هەولێری کوردنشین شالۆی برد. ئیدارە کلينتۆن لەو بەدەر کە چەند مووشەکی کروزێ گرتە نیشانەکانی خوارووی بەغدا هیچی تری نەکرد.

ئەفسەرەکانی (CIA) و کارگیرە ئەمریکییە فەرمییەکان کە لەگەڵ فەرماندە کوردا کاریان دەکرد، پراکتیشرانە دەرەوی هەریمەکە. دەست بەجی سەدان کوردی هاوکار بە ئیعدام لەناوچوون. ئەمڕۆ وەک کاریکی ئاسایی، سوپای عێراق هێرش دەکاتە سەر گوندە کوردەکان لە باکوری عێراق و پێیان چۆل دەکات و خێزانەکانیان بەزۆر دەرەپەڕینییت. کوردەکان ناچار دەکات کە دەستبەرداری رەگەزنامە خۆیان بن، سەرەرای ئەمەش خێزانی عەرەبی هاوردە دەخاتە شوینەکانیان.

بهشی دووهم

شهره‌نگیزی دهره‌وهی ولات

Aggression Abroad

سه‌دام حوسین دیکتاتوریکى چه‌وسینه‌ره، به‌لام نایا تاوانه‌کانی دژی گه‌له‌که‌ی خوی پاساوی نه‌وه ده‌داته‌وه چه‌ک دژی هه‌لگرن؟ که‌سانیک هه‌ن ده‌لین کیشه نییه مامه‌له‌ی حکومه‌تیک چه‌ند توقینه‌ر بی له‌گه‌ل ها‌ولاتیه‌کانیدا! هیزه دهره‌کییه‌کان هیچ بنه‌مایه‌کی یاساییان نییه بۆ ده‌ستی‌وه‌ردانی کاروباری نه‌ته‌وه‌یه‌کی خاوه‌ن سه‌روه‌ری. ته‌نانه‌ت نه‌مپۆ و دواى هو‌لوکۆست و پۆلپۆت و پرواندا، چه‌ند که‌سانیکى سه‌ر به (Real politick) واته‌ سیاسه‌تی واقیعی – به‌لایه‌نه‌وه نه‌وه‌یه که‌ حکومه‌تیک، به‌ پی‌وه‌ری رۆژئاوا‌یی، شه‌ری بی‌ت یان نا، ده‌بی توانای نه‌وه‌ی هه‌بی‌ت چی بو‌وی‌ت له‌ ناو سنووری خۆیدا بی‌کات. پیش‌ره‌وه‌ی پیش‌وه‌ی زۆرینه‌ی جمهوری له‌ په‌رله‌مان، دیک ئارمی، پشت‌گیری نه‌م هه‌لو‌یسته‌ ده‌کات و ده‌لیت: (با سه‌دام بقیرینی و بقیرینی، چی ده‌کات یا بی‌کات، با نه‌مه‌ش کیشه‌ی نی‌وخوی ولاته‌که‌ی بی‌ت، تا نه‌وه‌نده‌ی هه‌لسوکه‌وتی له‌ سنووری خۆیدا بی‌ت، ئیمه‌ نابی‌ت باسی په‌لاماردانی بکه‌ین، یان باسی ناب‌لو‌قه‌دان دژی بکه‌ین.)

با تۆسقالىك خۇمان وا دەرخەين كە عىراق ھۆلەندای جیھانى عەرەبە: ھاۋلاتىيەكانى چەشەى مافەكانىانن، بە شىۋەيكە كە لەۋە پىشتەر پۈۋىنەداۋە، بە ئازادى دەۋىنن و پىشەۋاكانىان ھەلدەبژىرن. كۆكۈژى، راگۋاستن، سەرنگوم كردن و ھەلكوتانە سەرى نىۋەشەو لە گۆپىدا نىن. ئەگەر ئەمانە ھەموۋى راست بوونايە، ھىشتا رژىمەكەى سەدام حوسىنن دەگاتە ئاستى يەككى لە ھەرە خەتەرناتىرن رژىمەكانى جىھان و دەبىت لەو ئاستەدا مامەلەى لەگەلدا بكرىت، نەك لەبەر ئەۋە لە ۋلاتى خۇيدا چ دەكات، بەلكو لەبەر ئەۋەى چ لە دەرەۋە دەكات.

لە ياساى نىۋەدەۋلەتيدا، پرىنسىپى سەرۋەرى نىشتمانى لە زەمىنەى قەدەغەكردنى شەپەنگىزىيەۋە دىت و دووركەۋتنەۋە لە بەكارھىنانى ھىزى ۋلاتىك دژى ۋلاتىكى تر، ئەگەر لەسەر بنەماى خۇپاراستن نەبىت. بېرگەى ۲ (۴) دەستۋورى نەتەۋەيەكگرتۋەكان (مەترسى بەكارھىنانى دژى سەلامەتى زەۋى و يان دژى ئازادى سىياسەتى دەۋلەتان قەدەغە كردۋە.) سەدام لە ئاستى خۇيەۋە، بەردەوام پەنا دەباتەبەر ئەم دەستۋورە و لای نەتەۋەيەكگرتۋەكان، سكالاً دژى (شەپرفروشى) ئەمرىكا و ئىران دەكات. (عىراق بۇ خۇى ئەندامى پىرۇتۇكۋلى جىنىقە، بۇ قەدەغەكردنى چەكى كىمىيائى و پىكەۋتننامەى كۆمەلكۈژى سالى ۱۹۸۴، ئەمە جگە لە چەند پىكەۋتننامەيەكى نىۋەدەۋلەتى تر.) لە راستيدا، چارتەرى دژ بە تەعداى نىۋەدەۋلەتان، تا رادەيەكى بەرز پەيپەۋى كراۋە، لە كاتىكدا، دوا بەدۋاى جەنگى جىھانى دووم، بە دەيان جەنگى ئەھلى پۈۋىداۋە و لە ھەمان كات و شويندا. جەنگ لە نىۋان دەۋلەتەكاندا بە رىژە زۆر كەمتر پۈۋىداۋە. ۋەك رووشى داۋە، سەدام بەرپىرسى بەشىكى بەرچاۋى ئەم جەنگانەيە. لە ماۋەى بىست سالى حوكمەكەيدا، كارى شەرفروشى دژى ئىران و كۈەيت و ئىسرائىل ئەنجامداۋە ۋەك شا حوسىنى ئوردن دەلىت ئاكامەكانى (ئەھراماتى كەللەسەر بوون.)

تەنھا چەند مانگیك بەسەر داگیرکردنی دەسه‌لەت دا تێپەر ببوو، لە ساڵی ۱۹۷۹دا، سەدام فەرمانی بە هێزەکانی دا بچەناو خاکی ئێرانەو. دیکتاتۆری عێراقی بە خۆه‌لکێشانیکەو بە شافەهدی عەرەبی سعودی وت: (بە مارشی سەربازی دەچمە ناو تارانەو و ریشی خومەینی دەسکەنە دەکەم.) ئەو پێکدادانە ی دواي ئەمە هاتەدی بە یەکیك لە خۆیناویترین و درێژترین جەنگی ناسایی سەدە ی بیستەم دەژمێردی. جەنگی ئێران - عێراق هەشت ساڵی خایاند و بوو بە هۆی گیان لە دەستدانی بەلای کەمەو، یەك ملیۆن کەس و برینداربوونی دوو ئەوئەندە ی تر و کاتیك جەنگ کۆتایی هات، سەدام هیچ دەسکەوتی نەبوو. سەرەرای ئەو ی بلیۆنەها دۆلار لە هەشت ساڵی خۆینرێژتندا خەرچ کرا، هیلی راولەستانی شەر لەگەل دەسپێکیدا بە ئاستەم گۆرانبوو. بچووکتین نامانجی شەر وەك سەدام لەسەرەتای جەنگدا جاری بو دەدا، گەرانه‌و ی شەتولەعەرەب بوو، کە عێراق لە ساڵی ۱۹۷۵ دا تەسلیمی ئێرانی کرد. پێنج رۆژ بەر لە پەلاماردانی ئێران، سەدام ئاشکرای کرد کە ریکەوتننامە ی ۱۹۷۵ چیدی کاری پی ناکریت. وەك پیوهریکی چاک، لەبەرچاوی کامیراکانی تەلەفیزیۆن، ریکەوتننامە کە ی پارچە پارچە کرد. نامانجی بەرفراوان تری سەدام وەك خۆی چەند جاریك لە قسەکانیدا کە هەر لەو ساڵەدا، باسیکرد، پوخاندنی رژیمی سیوکراتی - واتە ئایینی ئێران بوو. بریاری غەزوی ئێران وەك مایکل شتیمەر لە (Foreign Affair) لە گەرمە ی جەنگدا نووسییویتی (دەبی خراپترین هەلە ی ستراتیزی بیټ لە رووی حساباتییدا لەم سەدە یە دا). بە وردی حساباتی سەدام تا چ رادەیه‌ك، خراپ بوو؟ لە چەند هەفتە ی دەستپێکیدا کەوتە روو! لەسەرەتادا سوپای عێراقی کشایە ناو قوڵایی خاکی ئێرانەو و مەلاکانی تارانێ حەپەساند و چەند سەرکەوتنیکی مەیدانیان بە دەست هیئا. لە راستیتدا، سەدام باوهری وابوو کە جەنگ لە ماوہ ی مانگیكدا کۆتایی پیدیت، بەلام بەزوی

پوو بەرووی بەرگرییەکی چاوەڕوان نەکراو بوو. فەرماندەرە ئێرانییەکان سوودمەندی سی بە یەکی زۆری مان پاوەری ئێران لە ئاستی عێراقدا بوون. ئەم زۆرییە ژمارەییە وەک شەپۆلی ئادەمیزادی کاریگەر خستەکار بۆ داگیرکردنی شوینگەکانی سوپای عێراق. لە ئاکامدا هیژەکانی عێراق لە شوینی خۆیاندا چەقین. لە ساڵی ۱۹۸۱ دا، ئێران زنجیرە هێرشێکی پەرچدانەووە و سەرکەوتنی ئەنجامدا و هیژەکانی سەدامیان کردە دەرەوێ خاکی ئێران. لە ساڵی دوای ئەمەش ئێرانییەکان سەرکەوتنی زیاتریان وەدەست هێنا. کامپەکانیان بە دەیان ھەزار سەربازی دەستگیرکراوی عێراقی پڕ کرد. میلیەر و مایلەر نووسییانە و دەلێن: (زۆری نەمابوو سەدام بۆ خۆی دەستگیر بکری، کاتیکی لە پشتی مەیدانی شەپۆوە کەوتە ناو بۆسە ئێرانەووە و هاواری بۆ نزیکترین هیژی ئەو ناو بەرد کە لە ژێر فەرماندەیی ژەنەرال ماھیر رەشید بوو. ئەم ژەنەرالە تکریتییه قسەیی لەگەڵ سەدامدا نەبوو، چونکە مامی ئیعدام کردبوو. ھەتا سەدام بەناوی (مام) یەووە نەکەوتە پارانەووە، رەشید پزگاری نەکرد.

لە مانگی حوزەیرانی ۱۹۸۲ دا، هیژەکانی سەدام ئەوێندە لاواز بوو بوون، کە ناچار بوو بە یەکی قۆلی جارێ شەر پراگرتن بۆ و پێشنیاری هاوپیەمانی ھەردوو لایدا دژی ئیسرائیل. ئێرانییەکان بەچوونەناو خاکی عێراقەووە وەلامیان دایەووە.

سەرکەوتنی ئێرانییەکان لە مەیدانی جەنگدا ناگەرپێتەووە بۆ لیھاتوویی فەرماندە ئێرانییەکان کە سەرقالی بە سەربازکردنی ژمارەییەکی زۆری خەلک بوون، کە لە پێناو بەھەشتدا بە لەشی خۆیان (مین) یان دەتەقاندەووە. وەک ستراتێژناسییک لەو کاتەدا باسی کردووە: (ھۆی یەکەمی نەدۆراندنی ئێران دەگەرپێتەووە بۆ گەوجی ستراتێژ و تاکتیکی عێراقیەکان.) ئەم تاکتیکانە لە

بەغداوە دەرەچوو، بەسەر ئەوەشەو بەدریژایی شەر، سەدام سەری لە مەیدانەکانی جەنگ دەدا و پێنمایی شەری دەکرد.

لە راستیدا، سەدام نەک هەر بەرپرسی غەزوی نایاسایی ئێرانە، بەلکو بەرپرسی تاکتیکی نامرۆیی و نایاساییە که لە شەردا بەکارهێنراوە. ئەم تاکتیکانە لە خۆیاندا فەرھەنگی سەریچی کردنی رێکەوتنامەی جێقە. وەک دەستیپێک، هیچ خۆی لە سەپاندنی جەنگ بەسەر خەڵکانی مەدەنییدا نەپاراستوو. وەک بەشیک لە (جەنگی شار)ەکان، سەدام فرمانی بەهێزەکانی دا بە هێرشی مووشەکی لە شاروچکە و مزگەوت و قوتابخانەکان بەدەن. لە ماوەی هەشت سالی جەنگدا، ئەو شاروچکانەکانی که بەهۆی هێرشی رۆکێتیەو و ئێرانکران، لە ژمارە نایەن. بە پێی راپۆرتەکانی هەوالگری ویلایەتە یەکگرتوووەکان، بە تەنیا لە سی مانگی ۱۹۸۸ دا، عێراق بەلای کەمەو (۱۸۹) رۆکێتی سکۆدی بە تارانەو ناوە.

لەبابەت تاکتیکیەو دژی سەربازە ئێرانییەکان، سەدام لێدانی کارەبای بەلاو پەسەند بوو. (ئەفسەریکی عێراقی بە سنگ دەرپەراندنەو وتی:) ئێمە وەک باینجان سوریا دەکەینەو. (مارک فایخان راپۆرتنووسی لۆس ئەنجلس تایمز وەسفی شەریکی سالی ۱۹۸۴ دەکات، که سوپای عێراقی دوژمنی (سورکردەو) و دەلیت: (عێراق ئەوەندە تۆپی نا بە) پاسەوانانی شۆرش) ی ئێرانییەو که ناچار بن کەشتییەکانیان بەجێهێنن و کاتی بە سەدان لەمانە بەناو زەلکاوەکاندا بیچارە بە پێ دەروشتن، سوچی موهلیدەکان هەلکران و کارەبای هەزارەها قووتی بەناو ناوەکەدا پەخش کرد، لە چەند چرکەیهکدا بە سەدان کەوتنەبەر شوکی کارەبا.

سوپاکەکی سەدامیش بە دەیان هەزار سەربازی بەدیل گرت. مامەلەکی بی بەزەبیانەکی ئەم دیلە ئێرانیانەیان دەکرد، که سەرنجی رۆژئاویان راکیشا. دواي هاتنەدەروەکی چەند راپۆرتیک لە کامپەکانی بەندیخانەکانی عێراقەو، بوو بەهۆی

رایەل کردنی چەند تەحقیقاتیەک. لە ساڵی ۱۹۸۵ دا، سکرێتیری گشتی نەتەوە یەکگرتوووەکان تیمیکی سازکرد، بۆ تاوتوویی ئەو راپۆرتانە ی که لە کامپەکانەووە هاتبوون. (تۆمەتەکان بەزۆری لە بابەت لێدانێ تەوقی سەر و لێدان بە دار و تیلۆ و کێبلی کارەبا بوو) دیلەکان (باسی هەلۆاسینی سەر بەرەو خوار بە بنمیچەووە و بە پانکەووە دەکەن، یان بنی پییان لە ژێر لێداندا سوواووە، شوکی کارەباییان لە گەلی شوینی لەشیان داوون، لەوانە ئۆرگانێ زاوژی یان بە جگەرە سوتاندنیان. لە چەند حالەتیکدا، هەر بۆ راپۆردن کوشتووویان.) لە ساڵی ۱۹۹۰ دا، واتە دوو ساڵ دوا ی کۆتایی هاتنی جەنگی ئێرانی - عێراقی، هیشتا نزیکێ چوار دەهەزار دیلی جەنگی لای عێراق گل درابوونەووە، تەنانەت ئەو کاتەش بە پێی شایەتی نوینەری چاودێری رۆژەلاتی ناوهراست لە بەردەم خانە ی کۆمیتە ی کاروباری دەرەووەدا.

دیلەکان (بەشیووە یەکی سیستماتیکی ئەشکەنجە دراون بۆ ئیعترا ف کردن یان بۆ هاوکاری کردنی زۆرەملی.) دەرنگ تا ساڵی ۲۰۰۲، هیشتا عێراق نزیکە ی سی هەزار دیلی لە بەندیخانەکاندا هیشتبوووەووە.

بۆ گومان، سەدام گازی ژەهراری بەسەر سەرباز و خەلکی سقیلدا رشتوووە. لە نیوان ۱۹۸۴ و ۱۹۸۸ دا، شەش تیمی جیا جیا ی نەتەوە یەکگرتوووەکان توێژینەووە یان لەسەر حالەتیکی بەکارهێنانی چەکی کیمیایی عێراقی دژی ئێرانییەکان کردوووە. لە ساڵی ۱۹۸۸ دا و زیری دەرەووە ی عێراق، تاریق عەزیز بە راشکاوی دانی بەووەدا نا که گازی ژەهراری، لە سیاسەتی فەرمی جەنگی عێراقدا بایەخی پێدراووە. لە هەمان ساڵدا، ئەنجومەنی ئاسایش راپۆرتیکی بلاوکردهووە و تێیدا گلهیی لە عێراق کرد دەربارە ی بەکارهێنانی گازی خرنوکه لە هێرشەکانیدا دژ بە شارەکانی ئێران. هەر وەها بەکۆی دەنگ عێراقیان مەحکوم کرد، چونکه (بە خەستی و بە بەردەوامی) چەکی کیمیاییان وەك پێشیلکردنی

پروتوكوللەكانى جنىف، بەكارھىناوہ. بەلام لەگەل ئەوھشدا بەغدا دووچارى سزادانى گەورە نەدەبوو، چونكە دوژمنەكەشى دەولەتتىكى نەگريس بوو، بۆيە سوۆزى پايتەختە رۇژئاوايىيەكانى زۆر كەم رادەكيشنا و لە ئازاريان كەم نەدەكرايەوہ. لە سەرەتاي سالى ۱۹۸۴ ەوہ عىراق بۇ ماوہى پىنچ سالى تەواو، بەچەكى كىمىيائى بۆمبارانى ئىرانى دەكرد. بە ھەزاران كەسى دەكوشت يان برىندار دەكرد، بۇ يەكەم جار لە دوای جەنگى جىھانى يەكەمەوہ، قوربانىيەكانى گازى ژەھرەوای بۇ چارەسەر دەنىردران بۇ خەستەخانەكانى ئەوروپاي رۇژئاوا.

راپورتتىكى نەتەوہ يەكگرتووەكان بە وردى باسى ئەوہ دەكات، چۆن پيش دەست پىكردنى ھىرشىكى پىيادە، شوينەكە بە گازى ئەعساب و گوللە تۇپى سيانيد بۆردومان كراوہ. راپورتەكە وەسفى دەكات و دەلىت: (نىشانەكانى پىكھاتبوو لە سووتاندنى دەورويشتى چاو و چەند شوينىكى ترى لەش، دوا بە دوای ئەوہش پىست شىن و مۆر دەبىتەوہ و بلق دەكات و دەبىت بە برىن، لە دواييدا پىستەكە رەش ھەلدەگەرپىت. ئەوانەى بە خەستى بەركەوتوون، سى و گورجىلەكانيان لە كار دەكەون، چاويان كويز دەبىت و بەدبەختەكانىش گيان لەدەست دەدەن.) ژەنەرالىكى عىراقى لە سالى ۱۹۸۴ دا بە (واشنتون پۇست) و ت: (ئەگەر دەرمانى مپش و مەگەزم بەدەيتى، دەپرىژم بەسەر ئەم جانەوہرانەدا تا دەيانكوژم.) بە ھەموو بۆچونىكەوہ ئەو ژەنەرالە ئەم كارەى لە مپژە بەئەنجامداوہ. ھەرچەندە جەنگ دژى ئىران، بە پىي ھەموو پىوھرىكى ماقول، دۆراندنىكى مەزن بوو، بەلام ئەوہندە سەدامى گومرا كردبوو كە ھەر چىيەك بكات كەس لاقەى ناكات. دوو سال دوای دوا تەقە، ھىزەكانى بەرەو باشوور، بەرەو كوھىت غل كردهوہ. لە كاتىكدا سوپاي عىراقى لە دەوروبەرى سنوورى كوھىت خەرىكى خو دامەزراندن بوو، لە كوٹايى مانگى گەلاويزى ۱۹۹۰ دا، پيشەواكانى جىھان، لەوانە فەرمىيە ئەمريكىيەكان، نەياندەويست باس لەم راستىيە بكەن. لە

نيوان ئەو ھۆيانەي كە بوو بوون بە دار دەستی سەدام ئەوانە بوون: گوايە سەدام فشار دەخاتە سەر ئۆپىك بۇ ئەوھى نرخی نەوت بەرز بکاتەو، يان دەيوست دوو بليۇن دۆلار قەرزى كوهیت بسپىتەو. دەيوست دوورگە بچکۆلەکانى كوهیتی ناو كەنداو بەكاربەينىت. ھەزى دەکرد لەگەل كوهیتىەکاندا لەسەر بىرە نەوتەکانى سنوورى كوهیت بگەنە رىككەوتنىك كە ناكۆكى لەسەر بوو. رۆژانى پيش جەنگ، پيشكەوتن لە بابەت ھەموو ئەم خالانەو ھاتەدى. تا لە ۲ ئابدا، سەدام غەزووى كوهیتی کرد. بە ھاوبەشى چەند تىپىكى زىيووش، دابەزىن لە وشکانى و ئاوەو و بەيارمەتى ھەليکۆپتەر كە ھىزى تايبەتى دادەبەزانە ناو كوهیتەو، بە سەدان ھەزار سەربازى عىراقى سنوورىان شکاند، لە ماوھى چەند سەعاتىكدا ولات بوو بە ھى خۆيان.

ئەمجارەيان كار كارى سۆز دەربرين يا ھەولنى دىبلۆماسى نەبوو. كەمجار لايەنىك لە پىكدادانىكدا ئاوا بە روونى بەرپرسيار دەبىت و كۆمەلگەي نىودەولەتى ئاوا بە خىرايى، يەك رىز، رادەووستن. لە ھەمان رۆژى داگىرکردندا ئەنجومەنى ئاسايشى نەتەو ھەگگرتووەكان بپارىكى يەك لايى پەسەندکرد، كە كارى شەپەنگىزى مەحكوم کرد و داواى کرد (كە عىراق كتوپر و بى ھىچ مەرجىك بىتە دەرەو.) چەند رۆژىك دواى ئەوھش ئەنجومەنى ئاسايش بە تىكرا دەنگى لەسەر قەدەغەکردنى بازرگانى لەگەل عىراقدا دا. پيشەوا عەرەبەكان بە كۆمەل لەسەر ئەو رىككەوتن كە ھىز بنىرن بۇ پاراستنى عەرەبى سعودى، ويلايەتە يەگگرتووەكان و يەكیەتى سۆقىتیش داوايان لە ھىزەکانى عىراق دەکرد كە واز لە كوهیت بەينن. لە كۆتاييدا، لە ۲۹ ى نۆفەمبەردا، ئەنجومەنى ئاسايش بۇ دەرکردنى سوپاكەي سەدام بپارى بەكارھىنانى ھىزى دا، ھەر چۆنىك بىت، لەو ھەدەچو ھىچ شتىك لەمانە تۆسقالىك كارى كرىبىتە سەر سەدام، بە پىچەوانەو ھەموو ئەو ھەولانەي رەت كرىو، كە دەيانويست كىشەكەي لەگەل كوهیتدا

چارەسەر بىكرى و ئابرووى خووشى بپارىزىت. لە جياتى ئەو بە ئاشكرا بانگەشەى بۆ جەنگى (داىكى جەنگەكان) دەکرد، ئەگەر بىتو روژئاوا نيازى دەستىووردانى ھەبوو. ئەمانە ھەمووى لە كاتىكدا بوو كە پىشەوا عەرەبەكان چاوەرىنى كارى و ايان نەدەکرد. سەدام بە شا فەھدى وتبوو: (براكەم گوى مەدەرى، ئەمە كارىكى گەورە نابىت). كاتىك كەسانى تر سەداميان لە ئاستى قين لە دلى ئەمريكا وريا دەكردەو، بەلام ئەو گووى بە ھىچ نەدەدا و لە خەيالدا دەژيا. لێرەو ھوسنى موبارەك دەلىت: (وەك بە مانگ بوەرم وا بوو.) سەرۆكى سوريا، حافز ئەسەد وتوویەتى: (ئەم پياوھ شىتە، ھەر لەبەر ئەوھى دژى ئىران شەرى كردو، لای وایە دەتوانىت ئیسرائىل و ئەمريكا بخاتەژىر مەترسىيەو! نازانى ھىزى سەربازى راستەقىنە مانای چىيە!)

ھەرەك چۆن شەرى ئىران - عىراق، ھەلسوكەوتى سەدام لە جەنگى كەنداودا نامرۆيانە بوو، ھىچ جياوازييەكى لە نىوان سەرباز و سقىلدا نەدەکرد. بە ھەمان شىوھ ۷۰۰۰ پياوى موخابەرات و ۴۳۰۰۰ سەربازى نىزامى بەرەلاى كۆھىت كرد و دەستيان بە تالان كردنى پايتەخت كرد. سەنتەرى گرتن و ئەشكەتجەدانىان دامەزراند و كۆمىتەكانىان لەسەر شەقامەكان دانا. (راپۆرتى مېرى وىلايەتە يەكگرتووھەكان لە سالى ۱۹۹۲ دا حسابى كوشتن و ئەشكەتجەدان تا مردن، لە كاتى داگىر كردنى كۆھىتدا، بە زياتر لە ھەزار كۆھىتى دەخەملينى. لە ھەمان كاتدا، عەمىلەكانى سەدام خەلكى شارەكەيان كۆنترۆل دەکرد و بە ھەزاران مەدەنىيان راپىنج دەکرد و دەيان ناردن بۆ بەندىخانەكانى ناو عىراق. وەك لە راپۆرتىكى بلاوكراوھى و ھزارەتى دەرەوھ لە سالى ۱۹۹۳ دا ئامازەى پى داوھ، ھىزەكانى عىراق لە كۆھىت دژى سقىلە كۆھىتەكان بەرپرسى ئەم تاوانەن.) لىدانى شوكى كارەبا لە شوینە ھەستيارەكانى لەش وەك (لووت، دەم و ئۆرگانى زاووزى، مەكىنەى ھەلكۆلىنى كارەبا بۆ كوونكردىنى سنگ و قاچ و قۆل بەكار

نيوان ئەو ھۆيانەي كە بوو بوون بە دار دەستی سەدام ئەوانە بوون: گوايە سەدام فشار دەخاتە سەر ئۆپىك بۇ ئەوھى نرخی نەوت بەرز بکاتەو، يان دەيوست دوو بليۇن دۆلار قەرزى كوهيت بسپىتەو. دەيوست دوورگە بچكۆلەكانى كوهيتى ناو كەنداو بەكاربەينىت. حەزى دەکرد لەگەل كوهيتيەكاندا لەسەر بيرە نەوتەكانى سنوورى كوهيت بگەنە رىككەوتنىك كە ناكۆكى لەسەر بوو. رۆژانى پيش جەنگ، پيشكەوتن لە بابەت ھەموو ئەم خالانەو ھاتەدى. تا لە ۲ ئابدا، سەدام غەزووى كوهيتى كرد. بە ھاوبەشى چەند تىپىكى زىيۆش، دابەزىن لە وشكانى و ئاوەو و بەيارمەتى ھەليكوپتەر كە ھىزى تايبەتى دادەبەزاندا ناو كوهيتەو، بە سەدان ھەزار سەربازى عىراقى سنوورىان شكاند، لە ماوھى چەند سەعاتىكدا ولات بوو بە ھى خۆيان.

ئەمجارەيان كار كارى سۆز دەرپرین يا ھەولى ديپلوماسى نەبوو. كەمجار لايەنىك لە پىكدادانىكدا ئاوا بە روونى بەرپرسيار دەبىت و كۆمەلگەي نيودەولەتى ئاوا بە خىرايى، يەك رىز، رادەووستن. لە ھەمان رۆژى داگىركردندا ئەنجومەنى ئاسايشى نەتەو ھەگرتووەكان بپارىكى يەك لايى پەسەندکرد، كە كارى شەپەنگىزى مەحكوم كرد و داواى كرد (كە عىراق كتوپر و بى ھىچ مەرجىك بىتە دەرەو.) چەند رۆژىك داواى ئەوھش ئەنجومەنى ئاسايش بە تىكرا دەنگى لەسەر قەدەغەکردنى بازىرگانى لەگەل عىراقدا دا. پيشەوا عەرەبەكان بە كۆمەل لەسەر ئەو رىككەوتن كە ھىز بنىرن بۇ پاراستنى عەرەبى سعودى، ويلايەتە يەگرتووەكان و يەكپەتە سۆفئيتىش داوايان لە ھىزەكانى عىراق دەکرد كە واز لە كوهيت بەينن. لە كۆتاييدا، لە ۲۹ ى نۆفەمبەردا، ئەنجومەنى ئاسايش بۇ دەرکردنى سوپاكەي سەدام بپارى بەكارھىنانى ھىزى دا، ھەر چۆنىك بىت، لەو نەدەچوو ھىچ شتىك لەمانە تۆسقالىك كارى كردىتە سەر سەدام، بە پىچەوانەو ھەموو ئەو ھەولانەي رەت كردهو، كە دەيانويست كىشەكەي لەگەل كوهيتدا

چارهسەر بکری و ئابرووی خوۆشی بپاریزیت. له جیاتی ئەوه به ئاشکرا بانگهشهی بۆ جەنگی (دایکی جەنگهکان) دهکرد، ئەگەر بێتو روژئاوا نیازی دەستیوهردانی ههبوو. ئەمانه ههمووی له کاتیگدا بوو که پیشهوا عهربهکان چاوهڕێی کاری وایان نهدهکرد. سهدام به شا فهدی وتبوو: (براهم گوی مهدهری، ئەمه کاریکی گهوره نابیت). کاتیگ کهسانی تر سهدامیان له ناستی قین له دلی ئەمریکا وریا دهکردهوه، بهلام ئەو گویی به هیچ نهدهدا و له خهیاڵدا دهژیا. لێروه هوسنی موبارهک دهلیت: (وهک به مانگ بوهرم وا بوو.) سهروکی سووریا، حافظ ئەسهد وتوویهتی: (ئەم پیاوه شیته، ههه له بهر ئەوهی دژی ئێران شهپری کردووه، لای وایه دهتوانیت ئیسرائیل و ئەمریکا بخاته ژێر مهترسییهوه! نازانی هیزی سهربازی راستهقینه مانای چیه؟!)

ههروهک چۆن شهپری ئێران - عێراق، ههلسوکهوتی سهدام له جەنگی کهنداودا نامرۆیانه بوو، هیچ جیاوازییهکی له نیوان سهرباز و سقیلدا نهدهکرد. به ههمان شیوه ۷۰۰۰ پیاوی موخابهرات و ۴۳۰۰۰ سهربازی نیزامی بهره‌لای کوهیت کرد و دهستیان به تالان کردنی پایتهخت کرد. سهنته‌ری گرتن و ئەشکه‌نجهدانیان دامه‌زراند و کۆمیته‌کانیان له سه‌ر شه‌قامه‌کان دانا. (راپۆرتی میری ویلیه‌ته‌یه‌کگرتووه‌کان له سالی ۱۹۹۲ دا حسابی کوشتن و ئەشکه‌نجهدان تا مردن، له کاتی داگیر کردنی کوهیتدا، به زیاتر له هه‌زار کوهیتی ده‌خه‌ملینی. له هه‌مان کاتدا، عه‌میله‌کانی سه‌دام خه‌لکی شه‌اره‌که‌یان کۆنتڕۆل ده‌کرد و به هه‌زاران مه‌ده‌نیان راپیچ ده‌کرد و ده‌یان ناردن بۆ به‌ندیخانه‌کانی ناو عێراق. وه‌ک له راپۆرتیکی بلاوکراره‌ی وه‌زاره‌تی ده‌روه له سالی ۱۹۹۳ دا ئاماژه‌ی پی داوه، هیزیه‌کانی عێراق له کوهیت دژی سقیله کوهیتییه‌کان به‌رپرسی ئەم تاوانه‌ن.) لیدانی شوکی کاره‌با له شوینه هه‌ستیاره‌کانی له‌ش وه‌ک (لووت، دم و ئۆرگانی زاوژی، مه‌کینه‌ی هه‌لکۆلینی کاره‌با بۆ کوونکردنی سنگ و قاچ و قۆل به‌کار

هاتوو. قوربانییهکان هەتا ئێسک شکاندن لەبەر لێداندا بوون، کەلەسەریان تێکشکاندوون و دەموچاویان تێکداون. چەند قوربانییهک بە حەمامی ئەسید کوژراون. سەد و پەنجاو سێ منالی تەمەن یەک ساڵ بۆ سیانزە ساڵ، بەهۆی جیاوازییەکانی کوژراوان. ۵۷ ناهۆشیار هەر لەبەر هۆی کەمئەندامی لەناوبراون. ئەمە دەقی ئەو راپۆرتە ترسناکەیە کە ئیدارەی بۆشی یەكەم نەیدەویست بۆی بکاتەوه، نەهەک بەکەونە بەرپرسانی ئەوهی کە بۆچی دواي ئۆپەرەسیۆنی گەردەلولی بیابان ئەم ئیدارەییە سەدامی لەسەر جوکم لانهبرد؟

هەر وهک حالەتی ئێرانییهکان بە سەدان دیلی جەنگی کوهیتیش بە تەواوی سەرنگۆم کران. بریاری یەک کالاً کردنەوهی ژمارە ۶۸۶ ی نەتەوه یەکگرتووکان کە لە ۲ ی مانگی مارتی ۱۹۹۱ دا بریاری لەسەر درا وهک بەشیک لە مەرجی راگرتنی شەڕ جەختی لەسەر کردۆتەوه و داوا لە عێراق دەکات (دەست بەجێ بۆ کار بەردانی هەموو دیلەکانی جەنگ بە سەرپەرشتی کۆمیتەیی نێودهولەتی سەر بە خاچی سوور بکری). لە شووباتی ۱۹۹۲ دا، حکومەتی کوهیتی لەو بارەییەوه دۆکۆمێنتی تەسلیم بەم کۆمیتەییە کرد. بەشیک لەم دۆکۆمێنتانە لای عێراقییەکان بووه و دەستی بەسەردا گیراوه و بە وردی باسی گرتن و راگواستنی کوهیتییەکان دەکات لە لایەن عێراقییەکانەوه. وا پیشاندراوه کە عێراقیەکان ۶۰۵ دیلی جەنگی کوهیتی بردوووه و تا ئێستەش چارەنووسیان دیار نییه. لەوانە لە سێ بەش دوو بەشیان مەدەنین و یان لە مالی خۆیاندا یان لەسەر جاده گیراون. حەوتیان ئافرەتە و بیست و چواریان بە تەمەزن و سەد و بیست و چواریان قوتابی بوون. بەغدا هەتا ئێستەش ئینکاری لە بوونیان دەکات.

لە نێوان دیلەکانی جەنگدا، ئەمریکیش هەبوون. پاسەوانە عێراقییەکان بە شیوهیەکی رۆتینی دارکاری دیلە جەنگییە ئەمریکییەکانیان دەکرد و تفیان لێدەکردن و ناچاریان دەکردن کە میز بە بەیداخی ئەمریکیدا بکەن. سەیری

كۆتەندامى زاۋىييان دەكردن تا بزانن جوولەكەن يان نا. بۇ ئەۋەى ھەلسوكەۋتى سەداممان لە كاتى جەنگدا، لە رووى پەيوەندىيە گشتىيەكانەۋە لە ياد نەچىت: سەدام سەردانى خىزانە بە بارمتە گىراۋەكانى كرد و لە منالىكى رۇژئاۋايى پرسى: تۇش شىر و كۆرن فلىكست دەست دەكەۋىت؟ دىكتاتورى عىراق بە ھەزاران بارمتەى بيانى گرتبوو، لەوانە ئەمىرىكى مەدەنىشيان تىداۋوو، بۇ ئەۋەى ۋەك قەلغانى شەر بەكارىان بەيئىت.

ھەلسوكەۋتى نىياسايى عىراق لە كۋەيت، بالىشى بەسەر ژىنگەشدا كىشا. بەپىي راپۇرتىكى ئازانسى پاراستنى ژىنگە، سەدام حوسىن بە رۇتىنى ئاگرى بەردەدايە بىرەنەۋتەكان يان لەكارى دەخستن، ئەم كارە ۷۹۴ بىرى گرتەۋە. لە كاتى ھەلھاتنى لە مانگى شوباتى سالى ۱۹۹۱ دا، ئاگرى بەردايە ۶۱۰ بىرەنەۋت. لە مانگى حوزەيراندا، رۇژانە نرىكەى دوو مىليۇن تەن گازى دووانە ئوكسىدى كارىۇن بە ئاسماندا ھەلدەچوو. دۋاى تەۋاۋ بوۋنى جەنگ لە راپۇرتىكى گۇقارى تايمدا ھاتبوو: (سروت ۋەك بەفر دەھاتەخوارەۋە و دەنوسان بە جامى ئۇتۇمبىل و جلو بەرگەۋە. لە ئاسمانەۋە بارانى رەشى چەر دەبارى، ئاۋىش پارچە چىنىكى تەنكى نەۋتاۋى بە پروى كەنارەكانى كەنداۋدا دەدا. كەنارەكان پۇخل بوۋ بوون.) بۇ ئەۋەى كارەكە زىاتر بۇگەن بكات، سەدام بە شىۋەيەك دەزگەى بەرھەمەينانى نەۋتى كۋەيتى تىكشكاند، كە نرىكەى ھەشت مىليۇن بەرمىل نەۋت پۇزايە كەنداۋى فارسەۋە. لە ئاكامى پۇخلى ئەم كارەدا، ھەزاران بالندەى ناۋ ئاۋ، كىسەل و جانەۋەرى ئاۋى كەنارەكانى كەنداۋ لەناۋچوون. ھەرۋەھا گۇمە ئاۋەكانى خۇى و چەم و جۇگەكانى دەقەرەكەى ژەھراۋى كرد. بۇ دەرك كردنى رادەى كاۋلكردن، ئەنجومەنى ئاسايشى نەتەۋە يەكگرتۋەكان راستەوخۇ بەرپرسىارىتتى خستەسەر عىراق. بىرىارى يەكلابى ئەنجومەن، ژمارە ۶۸۷ لە ۳ ى مانگى نىساندا دەلىت: (بە پىي ياساى نىۋدەۋلەتى زىانى راستەوخۇ، لە ئاكامى

داگیرکردنی نایاسایی کوهیتدا، عێراق بەرپرسیاری تیکدانی ژینگه و له ناوپردنی سه‌رچاوه ناتۆرییه‌کانه.) پێویست به باسکردن ناکات، سه‌دام هیشتا زهره‌ری نه‌بژاردوو و ژینگه‌ش هیشتا نه‌هاتۆته‌وه سه‌رخۆی. کوهیت ته‌نها ده‌وله‌ت نه‌بوو که سه‌دام له کاتی جەنگی که‌نداودا هێرشی برده‌سه‌ر. دیکتاتۆری عێراق، به‌حره‌ین و عه‌ره‌بی سه‌عودی و ئیسرائیلی دایه‌به‌ر مووشه‌ک. له راستیدا، ده‌وله‌تی جووله‌که‌ نزیکه‌ی ۳۹ مووشه‌کی به‌خۆیه‌وه دی. هه‌رچه‌نده ئیسرائیل نه‌ندامی نه‌و هاوپه‌یمانییه‌ش نه‌بوو که درژی به‌غدا یه‌کیان گرتبوو، ئیداره‌ی بۆش قایلی کردبوون که به‌شداربوونیان ده‌بیته‌هۆی تیکدانی هاوپه‌یمانیته‌ی له‌گه‌ڵ عه‌ره‌ب. هه‌ر له‌به‌ر هه‌مان هۆ ئیسرائیل تو‌له‌ی ئه‌م مووشه‌ک بارانه‌ی نه‌کرده‌وه. ئه‌م بۆزدوو‌مانه‌ی که تووشی هات به‌ هیچ جو‌ریک مه‌ته‌ڵ نه‌بوو، هه‌رچه‌نده عێراق سنووری له‌گه‌ڵ ئیسرائیلدا نییه، به‌لام به‌شدارێ هه‌موو جەنگه‌کانی عه‌ره‌ب – ئیسرائیلی کردوو. به‌هه‌مان شیوه‌ی رژی‌مه‌کانی تری عه‌ره‌ب، سه‌دام‌یش ئیسرائیلی به‌کارده‌هێنا بۆ چاوه‌خستن له سه‌رنه‌که‌وته‌نه‌کانی له ناو‌خۆ دا. ئایدۆلۆژی شیوه‌ی حوکمی سه‌دام واته (به‌عسیزم) بزگار کردنی فه‌له‌ستین ده‌گرێته‌وه. وای ده‌خه‌نه به‌رچاو که مشتومری عه‌ره‌ب – ئیسرائیل، به‌رپرسیاری بوون و نه‌بوونه. سه‌دام له ئاستی خۆیه‌وه به‌توندی جووله‌که‌ی داگیرکه‌ری مه‌حکوم ده‌کرد و به (شیریه‌نجه‌ی ناو فه‌له‌ستینی له‌قه‌له‌م ده‌دان که ده‌بیته فریبدریته).

جیاواز له‌ هاوپیشه‌وا عه‌ره‌به‌کان، سه‌دام ئه‌مه‌ی به راست بوو. به یاریده‌دانی فه‌ره‌نسی، زۆر به‌سه‌ر هاتنه سه‌ر حوکمیدا تینه‌په‌ری بوو، ده‌ستی کرد به بونیادنانی کارگه‌ی هیزی ناوکی. مه‌به‌ستیشی له‌مه ئاشکرا‌بوو. (ده‌بیته و‌لاته بیانیه‌کان یارمه‌تی عه‌ره‌به‌کان بدن بۆ به‌ده‌سته‌هێنانی بۆمبای ناوکی له پینا‌و روو به روو بوونه‌وه‌ی بۆمبای ئیسرائیلی دا.) ئه‌مه وته‌ی سه‌دام بوو له

سالی ١٩٨١ دا. کاتی که هیزی ئاسمانی ئیسرائیلی کارگهی ئوسیراکی ناوکی له هه مان سائدا کاول کرد. دیکتاتۆری عێراق هه پره شهی توندی له رووخاندنی دهوله تی جووله که ده کرد. له وته یه کی سالی ١٩٩١ دا، که هه پره شهی له ئیسرائیل به چه کی کیمیایی ده کرد، وتی: (سویند به خوا، ئه گهر ئیسرائیل هه ر شتیك دژی عێراق بکات، کاریک ده که یین که نیوهی ئیسرائیل بسووتی.) به لام قهت ئه وهی نه کرد. ته نها له کاتی جهنگی که نداودا مووشه کی به ده وله تی جووله که وه دهن، به هیوای ئه وهی ئیسرائیل بخاته ناو گو لمه زه که وه تا هاوپه یمانی عه رب و ئه مریکا شکست پی بهینی. به هه زار حال به رگری له کاره ساتیکی مه زن کرا، کاتی به قسه ی پشکینه ری چه ک ریچاره باتله ر، عێراق مووشه کیکی به کارگهی ناوکی دیمونه ی ئیسرائیله وه نا، به لام شه ری سه دام دژی ئیسرائیل تا ئه مروش هه ر به رده وامه. هه ر له ساله کانی گه رده لوولی بیابانه وه تا ئیسته، به رپرسه عێراقییه کان باس له وه ده که ن که چه کی بایۆلۆژیان هه یه و دژی ئیسرائیل به کاریده هیئن. عوده ی کوپی سه دام به خو هه لکی شانه وه وتی: (به غدا خاوه نی چه کی کاول کردنی به رفراوانه، به مه به سته ی رازی کردنی خودا و گه رانه وهی مافه کانی عه رب له فه له ستیندا، ده بیته کیانی زایو نیسته له ناو بجیت.) سه دام به رده وام جینیوی ناشرینی دها. ریکه وتنه نامه ی ناشتی عه رب - ئیسرائیل هه یج کاری نه ده کرده سه ر هه ئو یستی به غدا، جاروبار میدیا که ی هانی کوشتنی (خائین) یاسر عه ره فاتی دها، به هه مان شیوه ی کوشتنی سه روکی پیشووی میسر ئه نوهر سادات. له نیوان ئه و تاکتیکه تازانه ی که سه دام له م دواییانه دا خستنیه گه ر دژی پرۆسه ی ناشتی، له م رووه شه وه پشتگیریکردنی خیزانه کانی ئه و که سانه بوون که خو یان ده ته قانده وه. ئه مه ش له لیستی پاره به خشین سهدامدا هاتووه: که خیزانی ئه و چه کداره ی له هی رشی دژی ئیسرائیلدا ده کوژریت (١٠٠٠٠) دۆلار وه رده گریته، به لام ئه وهی خو ی ده ته قینیته وه (٢٥٠٠٠) دۆلار

وهرده گرىت. به وردى چ جوره خوٲته قىنهره وه يهك ئەم بره پارەيه وهرده گرىت بوٲته هوٲ رىككه وتن. عىراق واى داناوه كه تەنها ئەو كەسانه خوٲيان به پشتوٲن دەرته قىننه وه، به تەواوى ئەم پارەيه وهرده گرىت. به پىٲى روٲژنامەى دەيلى تەله گرافى لەندەنى: (ئەمە بوو به هوٲى توورە بوونى دايك و باوكى شەش گەنج كه چوونە شارى (ئەفوله) نزيك خوٲيان و دەستيان كرد به تەقە كردن، بەلام له ئەنجامدا هەر خوٲيان كوٲزان و تەنها بره پارەى شەهيدى ئاسايان بەركەوت.)

ئيسرائىل تەنها ولات نەبوو كه دەكەوتە بەر شالوى شەرانگىزى تايبەتى سەدام، بەلكو ولاتە يەكگرتووه كانىش كەوتە بەر كاريگەرى كارى تيرورىستى ئەو كەسانەى كه عىراق بەخىوى دەكردن. له هەمان كاتدا به پىچەوانەى ئەوانەى دوودل بوون، بەلگەى پەيوەندى نيوان سەدام و قائىدە لەو چاوپىكەوتنە نااشكرايانە تىدەپەرى كه نىردراوه كانى هەر دوولا له پايتەختى كوٲمارى چىك - واتە پراگ - سازيان كردووه پىش رووداوه كانى يانزەى ئەيلول. فەرمىيە ئەمريكييە كان دوٲكومىنتيان لەسەر پەيوەندى عىراقىيە كان لەگەل عەمىلە كانى قائىدەدا هەيه ، شان بە شانى ئەمەش (بەلگەى پتەو هەيه كه ئەندامى قاعىدە لەناو عىراقن و هەندىكيان لەناو بەغدان.) ئەمەش بەرپۆه بەرى (CIA) جوٲج تىنىت داكوٲى لەسەر كردووه. له سى سالى رابردوودا، باندىكى توندپوٲى ئىسلامى كه پىيان دەوترىت ئەنسا ر ئىسلام، لەژىر فەرماندەى ئوپەراسىوئە كانى هەوالگى عىراقدا بوون، هەستاون به هەلمەتى تيرور دزى پىشەوا كوردە كان. به پىٲى راپورتيكى (تايم) ئەم گرۆپە لەلايەن قاعىدە وه مەشقيان پىكراوه و دواى شەرى توٲر ابوٲرا ئەفغانستانيان بەجىهيشتوووه و گەراونەتەوه بوٲ عىراق. له ئەنجامدا، فەرمىيە ئەمريكييە كان باوهرپان وايه كه سەدان كادرى قاعىدە له عىراقدا كاردەكەن. معقوليش نييه سەدام له ئاستى ئەمانە چاوى نەبينىت. وهك وهزىرى بەرگى دوٲنالذ رامسفيلذ دەلئت: (دەولەتتىكى چەوسىنەرى

دىكتاتورى كە نىزىكەى ھەموو ھاۋلاتىيەكانى خۇي خىستوتە ژىر كۆتۈرۈلەو، چۈن دەبىت ئاگاي لەو نەبىت چى لە ۋلاتەكەيدا روودەدات؟!)

لەراستىدا، فاروق حجازى، باليوزى عىراق لە توركييا و كەسى نىزىكى سەدام، لە سالى ۱۹۹۸د، سەردانى شارى قەندەھارى لە ئەفغانىستان كىردو، لەوى چاوى بە ئوسامە بن لادن كەوتوو و داواى لى كىردوو كە بىت بە پەناھەندە لە عىراق. كاتىك بن لادن لە سوودان بو، سەدام پارەى بۇ خۇي و رژىمە ئىسلامىيە توندپروەكەى ئەو ۋلاتەى دەنارد. ستانلى بىدلىنگنۇن، گەورە بەرپىسارى (CIA) دەلىت: (ئىمە لەو دىنباين كە عىراق پارەى بۇ بن لادن دەنارد و ئەويش دەيگەياندە ئەو شوپىنانەى كە بۇى دەچن.) بىدلىنگنۇن، ھەوالى زانىو كە يەكىك لەو شوپىنانەى پارەى بۇ دەچوو جەزائىر بو. ئەو ۋلاتەى كە عىراق لە رى بن لادنەو، پارەى دەدا بە تىرۋىستە ئىسلامىيەكان بۇ لابرەنى حكومەتى جەزائىر. لە ئۆكتۇبەرى سالى ۲۰۰۲ دا، بە پىي راپورتىكى باوېر پىكراو جورج تىننيت ئەوئى ئاشكرا كىردوو كە (كە عىراق مەشقى بە ئەندامانى قاعىدە كىردوو لەسەر ژەھرەكان و گازەكان بۇ دروستكىردنى بۇمباى ئاساى)

رەنگە ئىمە ھەرگىز بە تەواوى نەزانىن كە پەيوەندى سەدام و بن لادن تاچى ئەندازەيەك بوو، بەلام ئەو دەزانىن كە سەدام تىرۋىستە. ئۇپەراسىۋنى سەدام بو لە سالى ۱۹۹۳د، ئەك بن لادن، كە ھەولى كوشتنى سەرۋكى پىشور جورج بۇشى دا. لە ۱۴ ى نىسانى ھەمان سالد، دوو كەسى بە رەگەز عىراقى، رەعد ئەلئەسەدى و ھەلى ئەلغەزالى، پلانباين بۇ كوشتنى بۇش لە كاتى سەردانەكەى كوهىتىدا دانا بو. كوهىتىيەكان ئەم جووتەيان گرت و تەسلىمى (FBI) يان كىردن. لە ۋەلامدانەوئى پىرسىياركىردندا، دانباين بەوئەدا نا كە پىاۋەكانى ھەوالگرى عىراق ئۆتۆمبىلىكى بۇمب رىزكراوبان پىداون بۇ ئەوئى سەرۋكى پى بكوژن. لە راستىدا بەلگەكان ئەوئەندە پتەو بوون كە ئىدارەى كلينتون قايلى بكن بۇ

ئەوھى بە ھېرشى ساروخى بۇ سەر دەزگى ھەوالگى ھەلامىيان بداتەوھ. ھەر لە سالى ۱۹۹۲ دا بوو، كە ھەولى يەكەم درا بۇ كاۋل كىردنى سەنتەرى بازىرگانى جىھانى و لە راسىتىشدا ئەوھ رووشى دا. پىشپەوى گروپەكە، رەمىزى يوسف بوو، كە بە پاسپورتى عىراقى تەزۈرەوھ گەيشتە نىويۆك، بە ھەمان شىوھش ناسنامەكەشى تەزۈرر بوو. شارەزاكانى تويژىنەوھ باوھپىيان وا بوو، كە عىراقىيەكان لە سالانى ۱۹۹۰ - ۱۹۹۱ دا لە كوھىت تەزۈررىيان كىرد بوو. گومان لىكراۋىكى تىرى ئەم سەنتەرە عەبدول ياسىن بوو، كە باوھر وايە دوای بۇمبا رىژەكە، رايكردوھ بۇ عىراق و ھىشتا لەوى خۇى شارەدۆتەوھ.

لەوانەيە گىرنگىرەن بەلگەى قايلكەر كە عىراق سەرقالى كارى تىرۈرىزم بوو، ئەوھىيە كە ئەم ولاتە بووھ بە خانەخوۋى تىرۈرىستە بەناوبانگەكان. مردنى تىرۈرىستى نەگىرىس ئەبو نىزال لە بەغدا، بوو بە بىرھىنەرەوھىيەكى بە كەلك كە عىراق بۆتە دوا پەناگەى كۆمەلگەى تىرۈرىستى نىۋدەولەتى. ھەرەك و تەبىژى كۆشكى سىپى، لە كاتى بلاۋبوونەوھى باسى مردنى دا، ناماژەى پى دا. (ئەو راستىيەى كە عىراق پەناى تىرۈرىستى ەك ئەبو نىزال دەدا، ئەوھ دەگەيەنىت تاچ رادەيەك ئەم رژىمە ئاۋىنەى تىرۈرى جىھانىيە. جگە لە تىرۈرىستە ناسراوھكانى ەك ئەبو نىزال، سەدام مىواندارى ولاتەكەى خستە بەردەم تىكەلەى زۆربەى زۆرى رىكخراوھ تىرۈرىستىيەكان. بە پىنى تازەترىن راپورتى تىرۈرىزمى سەر بە ەزارەتى دەرەوھ، سالى رابردو (عىراق بىكەى بۇ چەند گروپىكى تىرۈرىستى سازكردوھ لەوانە: موحاھىدىنى خەلق (MEK)، پارتى كرىكارنى كوردستان (PKK)، جەبھەى پىزگار كىردنى فەلەستىن (PLEP) و رىكخراوھكەى ئەبو نىزال ناسراو بە) (ANO).

لەسالى ۲۰۰۱ دا، جەبھەى شەعبى رىزگارخوۋى فەلەستىن، پىروفائىلى خۇى بەرزتر كىردەوھ لە قەراغى رۆژئاوا و غەزەدا كارى تىرۈرىستى سەر كە وتوۋىيان

دژى ئيسرائىل ئەنجامدا. بۇ ئەمەش، رژىمى عىراق پاداشتى ئاشكراى (PLEP) كرد و لەلايەن كەسايەتى وەك جىگىرى سەرۆك، جىگىرى سەرۆك وەزىرانەوہ پىنشوازييان لى كرا. ھەر وھا ھەماس، كەلكى لە بەخشنەيى سەدام وەرگرت، وا دەرکەوت كە مەشقى چەك و خوتەقاندنەوہيان لە كامپى عىراقى تايبەت بە تىرورىست لە سەلمان پاك پىكراون.

ئەو كامپە قوتابخانەى تىرورىستانە، پۇلى تىدايە بۇ كوشتن، پفاندنى فرۆكە و خەلك لەگەل پىلان گىراند. عىراقىيەكى پلەبەرزى ھەلھاتوو بە نىويۆرك تايىمى وتووہ: (مەشق بە خەلكى دەكەين بۇ ئەوہى پەلامارى دەزگە گىرنگەكانى ويلايەتە يەگگرتووہكان بدن.) سەلمان پاك بە باشى بەو فرۆكە (بۆينگە ۷۰۷) ناسراوہ، كە لە نەرزى كامپەكەدا راوہستاوہ و ميدياي رۇژئاوا ئاگادارى مەشكردنى سەر ئەم فرۆكەيەيە. ھەلھاتووہيەكى زۆر وەسفى ئەم فرۆكەيەيان وەك قوتابخانەيەكى تىرورىستان كردووہ، لە نىوانياندا ئىسلامە توندپۇكانى پانتايى جىھانى عەرەب، بۇ چۆنىنتى دەستگرتن بەسەر فرۆكەى بازىگانىدا. ھەلھاتووہيەكى تر بە گوڤارى ھەفتەيى تىكنولۆژى فرين و بۇشايى (فەزا) ى راگەياندووہ كە تەنانەت (مەشق لەسەر نان خواردن بە چەقۇ و چەتال دەكرىت. فىرى ئەوہش كراون چۆن سەرنشېنەكانى ناو فرۆكەكە بتوقىنن.) چىرۆكەكانى سەر بە فرۆكەى ۷۰۷ ى ئەم كامپە لەلايەن خەلكى ترەوہ و لەم سالانەى دوايدا باسكراوہ. لەوانە جىگىرى سەرۆكى دەستەپشكەنرەكانى چەك لە عىراق، چارلس دوفلەر كە چەند جارىك ئەم فرۆكەيەى لە ھەمان شويندا وەك ھەلھاتووہكان وەسفىان كردووہ، بىنويەتى. ويئەكىشى بۇشايى، كە فىرمايەكى* سەتەلايتى بازىگانىيە، لە ۲۵ ى نىسانى ۲۰۰۵ دا ويئەى ئەم فرۆكەيەى لە ھەمان شوينى باسكراودا گرتووہ. لە

* فىرما: وشەيەكى ئەلمانىيە بە واتاى (كۆمپانىيا) دىت. وەرگىز

پال لىستى تۆماركراوى كارى شەپەنگىزى و تىرۆرى سەدامدا هېچ كام لەمانە نابنە ھۆى سەرسوپمان.

بەشى سىيەم

چەكى كۆمەلكوژ

Weapons of Mass Destruction

دىكتاتورىك كە خەلكى ولاتەكەى خۆى بكوژىت، رەنگە كارى ئەمريكا نەبىت. دىكتاتورىك ھەرەشە لە دراوسىكانى بكات، رەنگە كارى ئەمريكا نەبىت. تەنەنەت ئەگەر دىكتاتورىك پشتگىرى تىرۆرىزم بكات، رەنگە كارى ئەمريكا نەبىت. بەلام ئەگەر دىكتاتورىك ھەموو ئەم كارانە بكات، نەك ھەر خاوەنى چەكى كۆمەلكوژ بىت، بەلكو بەكارىشى بەنىت. ئەوا بە دۇنيايىيەو ھەم كارى ئەمريكايە و دەبىت تەمىنى بكات. بىل كلينتۆن لە ورياكردنەو ھەيكى ھاكەزايىدا، لە سالى ۱۹۹۸ دا دەئىت: (دىكتاتورىك سەدەى بىست و يەكەم زەرەر بەخش تر دەبن، ئەگەر رىگەيان بەدەين جەبەخانەى چەكى ناوكى و كىمىيەى و بايولوژى لەگەل راکىتى راگەياندەنەكەياندا بنىات بنىن ، نموونەيەكى ئاشكراتر نىيە لە عىراقى سەدام حوسىن، لە ئاستى ئەم مەترسىيەدا.)

سەدام حوسىن زۆر بە دەگمەن گووى داووتە شاردنەو ھى ئەو مەترسىيەى كە دەكەوئىتە پوو. لە راستىدا، لەو دەچىت شانازىكردن بە ھىزى كاوكردنەو ھىمەى گەوھەرى حوكمەكەى بىت. لە رابردوودا، بە دەگمەن رىمىك باسى جەبەخانە نىياسايىيەكەى بە وردى كردووە لەگەل سوپاى بى پايان بو پروگرامى

چەك بىشككىنى سەر بە نەتەوە يەكگرتووھەكان، واتە (UNSCOM) كە بۆ تۆماركردن و تىكدانى جىبەخانى نایاساییەكەى عێراق، دوا بە دواى كۆتایی ھاتنى جەنگى كەنداو پىك ھات. بە دەگمەن وردە بابەتى ئەم جىبەخانىە، كراون بە دۆكۆمىنت و بلاوكراونەتەوہ. ھەولدانى عێراق بۆ بەدەست ھىنانى چەكى كۆمەلكۆز، كۆنە و دەگەریتەوہ بۆ پىش جەنگى كەنداو، ئىران و كوردى لىقەوما و شایەتى ئەم راستیەن. بەپى راپۆرتى كۆتایی (UNSCOM)، كە لە كانوونى دووھمى سالى ۱۹۹۹ دا خراوتە بەردەم ئەنجومەنى ناسایش، عێراق لە سالى ۱۹۷۳ یان ۱۹۷۴ دا دەستی كردووە بە ھەولدان بۆ گەشەپىدانی چەكى بايۆلوژى، كە لەر كاتەدا سەدام ھىشتا جىگرى سەرۆك بوو. عێراق خۆى دانى بەوھەدا ناوہ كە لە سالى ۱۹۷۴ ھوہ بۆ سالى ۱۹۷۸ توىزىنەوہى لەسەر ماىكرو ئورگانىزم واتە (مىكروب بۆ كاروبارى سەربازى) ئەنجامداوہ لە ناوھراستى سالى ۱۹۷۰ دا بە ھەمان شىوہ ھەلمەتى برەودان و بە دەست ھىنانى چەكى كىمىيائى دەست پى كردوہ. كارگەى چەكى كىمىيائىيان بنیاد ناوہ و مادە خاوە زەرورەكانیان بۆ ئەم چەكانە داين كردوہ و پىكھانە كىمىيائىيەكانیان لەسەرچاوە باوەر پى كراوھكانەوہ وەك ئەلمانیا و فەرەنسا، داين كردوہ، ھەروھەا فەرەنسا لە دروستكردنى كارگەى ناوكى لە ئوسىراكدا، یارمەتى سەدامى داوہ. ئىسرائىلىيەكان لە نرسى ئەوہى روزىك ئەم دەزگەى چەكى ناوكى لى دروست بكرىت و دژى ئەوان بەكاربھىررىت، لە سالى ۱۹۸۱دا ھىرشىكى ھەواىيان كردهسەر و كاولیان كرد. (لە ئاكامى ئەمەدا لە ھەموو لایەكى جىبەنەوہ كەوتنەبەر شالوى مەھكومكردن.) لەدواى ئەوہ سەدام خوویداى سەرچاوەى ترى چەكى كۆمەلكۆز. بە لىشاو پارەى خەرج دەكرد، بە بەھای دەیان بلىون دۆلار كەرەستەى سەربازى لە ئەروپاىيەكان دەكرى كۆمپانىيى رووكەشنى بۆ دروستكردنى وردەواتى چەك بەرھەمھىنانى دادەمەزراند و گورى بە

تويۇنئىنەنەكانى ناوخۇي عىراق دەدا. لە ميانەى سالەكانى ۱۹۸۰دا، عىراق گەورەترىن كېرىارى چەك بوو لە ھەموو جىھاندا. بە پىي راپورتى نەتەوہ يەكگرتوہەكان، عىراق ۸۱۹ مووشەكى مەودا دوورى مەيدانى ھىناوہ و لە دوايشدا دەستكارى نيوہى زياترى كردون، بۇ ئەوہى نيشانەى دوور بېيكن. لەناو دەزگە دەولەتئىيەكانى بەرھەم ھىنانى دەرمانى لە ناوبردنى مېش و مەگەز، وا رېككەوت كە بەشى بەرئوہبەراتئىەكان ھەر لە ھەمان سەلمان پاك يىت، كە تىرورئىستەكان مەشقيان لى دەكرد. لەم كارانەوہ مادەى زورى بايولۇژى داىيىنكرد. بە پىي قسەى ژەنەرال نزار، زانىارى كەمى لەم بارەيەوہ بە نەتەوہ يەكگرتوہەكان وتوہ. سەدام بۇ خۇي سەرۇكى بەشى تويۇنئىنەنەوہ و پرۇگرامى گەشەپيىدانى بايولۇژى بوہ. عىراق پلانى ئەوہى ھەبوہ لە سالى ۱۹۸۶ دا چەك لەم ماددە كوشندانە دروست بكات: (Anthrax , Botulinm Brucellosis , Tularemia). تاقىكردنەوہى مەيدانى ماددەكانى چەكسازى بايولۇژى لە كۇتايى سالى ۱۹۸۷ و سەرەتاي سالى ۱۹۸۸ دەستى پى كردهوہ و لە سالى ۱۹۸۹ دا ماددەكانى بايولۇژى لە بوارى (بۇمباى ھەوايى) ، پۇكىت و زەخىرەى تر (تاقى كرانەوہ. لە نىوان ئەو شتانەى تر كە پشكەنرەكانى نەتەوہ يەكگرتوہەكان دۇزىويانەتەوہ، رژىم ئەم ماددانەى سازكردوہ بۇ) بلاوكردنەوہى لە ھەوادا و دىراسەكردنى)، ژەھريان بەسەر مەيموون و ئاژەلى وردتر دا بلاوكردۇتەوہ. بە كۇتايى ئەو دە سالە، عىراق بوو بەخاوەنى دووسەد ھەزار (زەخىرەى تايبەت)، لەمانە سەد ھەزارىان بە مادەى كىمىيائى يان بايولۇژى پاك كرابوونەوہ. لە ئاستى مەيدانى ناوكيدا، بۇ ئۇنسكۇم دەرکەوت كە بە دىرئايى سالانى ۱۹۹۰ لە كۆكردنەوہى كەرەستەى دروستكردنى بومبادا بەردەوام بوہ. بەپىي(داقىد. كەى) كە دواى جەنگى كەنداو سەرپەرشتىارى پشكنىنى چەك بوو. بەغداد، راستەوخۇ دواى ھىرشەكەى ئوسىراك، بە پەلە ھەوليداوہ بۇ بە دەست

ھىنانى چەكى ناوكى. وەك (كەى) نووسىويەتى: لە كاتى جەنگى كەنداو دا عىراق ستۆكىكى بەرچاوى يۇرانيۇمى پىتتىندراو لەگەل (دىزاین و كەرەستەى تاقىكردنەو و مەوادى دروستكردنى دەزگەى بەرھەمھىنانى بۆمبى راستەقىنە) ى ھەبوو، بىرارىش درا بوو كە زياتر لە بىست ھەزار كەرەستە لە پرۆگرامى چەكى ناوكى نەينىدا دامەزىنن. ئەمەش لە خۆيدا راستىھەكى سەيرە كە ئازانسى وزەى ئەتۆمى نىودەولەتى (IAEA) كە چاودىرى پرۆگرامى ناوكى عىراقى پىسپىردرا بوو، ھىچ ناگادار نەبوو، كە پرۆگرامە زەبەلاھەكە لە ئارادايە.

لە ۱۸ ى نىسانى ۱۹۹۱ دا وەك بەشنىك لە پرىكەوتنى ئاگرەستى جەنگى كەنداو، عىراق وردە بابەتى دەربارەى چەندايەتى و چۆنايەتى مووشەكەكانى و پرۆگرامى چەكى بايولۇژى و كىمىيائى تەسلىم بە (UNSCOM) كرد. بە پىنى دانپىدانانى خۆيان، عىراق، ۱۰ ھەزار كلاوھى جەنگى گازى ئەسەب، ۱۵۰۰ يەكەى كىمىيائى، ۶۱۲ تەن لە مادەكانى چەكى كىمىيائى، ۲۵ مووشەكى مەودا درىژ و تانكى پر لە مەوادى كىمىيائى كە بەفرۆكە فرىدەدرىتە خوارەو، ھەيە. گەلى شتى ترى ھەبوو، لە ۱۰ سالى يەكەمى پشكىنەرەكانى نەتەو، يەكگرتوۋەكاندا، عىرق بە رۆتىنى ئەوھى دەردەخست كە پرىكى كەمى لە مادە ناوكى و بايولۇژى و كىمىيائىكانى ھەيە، بەلام راستىھەكان لە دوايىدا دەركەوتن. بۆ نمونە لە پايزى ۱۹۹۱دا، پشكىنەرەكانى چەك دە ئەوئەندە زياتر چەكى كىمىيائى لە جبەخانەكانى عىراقدا وەك ئەوھى بەغدا جارى بۆ دەدا دۆزىيەو. ھەر كاتىك كە پشكەرەكان لە ھەشارگەيەكى چەكى تازە نرىك دەبوونەو، ئەوا چەواشەكردن و چاوبەستنەو دەستى پى دەكرد. وەك بەشنىك لەو راستىيانە كە لە راپورتىكى (UNSCOM) دا ھاتوۋە و زۆر بابەتتەشە (لە راگەياندىنى يەكەمياندا دەيانووت پىكەھاتەكانى كلاوھى جەنگى مووشەكى ئەلھوسىن، كە لە ئەيلوولى ۱۹۹۵دا بوو،

باسی (Aflotoxin) ی تیدا نەبوو، دوای ئەوێ عێراق وتی دوانیان بەمە پر
کراونەتەو، لە کۆتاییدا وتیان نەخێر چواریان !

بیروکراتی و کەمکردنەوێ لە گرنگی راپۆرتەکانی (UNSCOM) بایلیکی
تاریکی بەسەر رینگرتن لە پشکنەرەکانی چەک و جارس کردنیان دەکێشا ، لە
کاتیکیدا کە لە راستی نزیك دەبوونەوێ . پشت ئەستور بە بریاری یەکلایی نەتەوێ
یەگرتووێکانی ژماره ٦٨٧ ، کە رینگەیان دەدا بەبێ هیچ مەرج و رینگرتنیک بگەنە
هەموو وردەکارییەکی موشەک و کیمیایی و بایۆلۆژی و پرۆگرامی ناوکی .
پشکنەرانی چەکی سەر بە نەتەوێ یەگرتووێکان لە حوزەیرانی ١٩٩١ دا گەشتنە
بەغدا، لەوێ دەچوو کە کتوپر پروو بە رووی کێشە ببنەوێ . لە مانگی ئەیلوولدا،
عێراقیەکان تیمیکی پشکنینیان لەبەردەرگی دەزگەییەکی ناوکیدا حەپس کرد و
دەستیان گرت بەسەر دۆکۆمێنتەکانیاندا و بۆ ماوێ چوار رۆژ ئەندامانی ئەو
تیمەیان لە گەراجیکدا گلدایەوێ . لە هەمان سالد، سەرۆکی تیمی پشکنینەرانی
چەک، داغید کە، لە راپۆرتیکدا نامازە بەوێ دەکات کە: (مادەیی دۆکۆمێنتی
گرنگ و نامیر، شەویک پیش پشکنین لە دەزگەکانی ناوکیدا دەرھینراون و
گواستراونەتەوێ .) ئەمە بوو بە دەسپیککی حەوت سال لە دەستی دەستی و فروفیل
و شاردنەوێ لەلایەن عێراقەوێ . لێرەوێ رۆلف ئیکۆس، ئەرکی یونسکۆمی بە
ھاوتای جەنگ لە کۆنترۆلکردنی چەکدا) وەسفکرد .

ریچارد باتلەر وای دینیتتەوێ یاد: (بیانووێکانیان بۆ لابردنی داتا و
دۆکۆمێنتەکان، هەر لەو چیرۆکە ساختانە دەچوو کە منائیک لە مائەوێ دەلیت:)
سەعیم کرد بەلام دەفتەرەکەم سەگ خواردی . (نمونەییەکی زەق: کچی ھاوری
واتە - گیل فریندی - یەکیک لە کریکارەکان لە توورپیییدا دۆکۆمێنتەکانی دراند .
بیانووێکی تر دەلیت: کابرایەکی شیتتەلۆکە، کە بەو ناوێدا دەخوولایەوێ، وایەری
کامیراکی چاودیتری کارگەیی کیمیایی قرتاند ! چونکە وا دیارە لەبەر گەمارۆی

نەتەوە یەكگرتووەكان دەرمانی لێپراوە.) لە حالەتیکی تردا، لە بەرچاوی تیمیکی (UNSCOM) دا، چاوەڕێی چوونە ژوورەوێ ساباتییکی چەك بوون، لۆری عێراقی دۆكۆمینت و سەنەدەكانیان دوور دەخستەوێ. لە شوینیکی تردا، پشكنەرێکی چەك جانتایەکی لە دەست كارمەندیکی عێراقی سەند، كە لە دەرگەیی پشتهوێ تاقیگەكەوێ، دەیویست خوێ قوتار بكات. كاتی جانتاكەیی كردەوێ پر بوو لە مادەكانی تاقیکردنەوێ ئەتراكس و ژەهری بۆتۆلینم و ئەگەر گەورە بەرپرسیانی عێراق لە سالی ۱۹۹۵ دا هەلنەهاتنایە، ئەوا (UNSCOM) هەرگیز نەدەگەیشته باشتەین دۆزینەوێیان، كە بریتی بوو لەوێ كە عێراق توانیویەتی مادەیی ئەسەبی (VX) دروست بكات و لە چەكی ببەستیت. یان دۆزینەوێ ئەوێ كە عێراق پرۆگرامی چروپیری چەكسازیی بایۆلۆژی هەبوو. ئەوان نەبوونایە، ئەم كردارە نایاساییانەیی عێراق هەرگیز دەرئەدەكوتن. بەپێیی دۆكۆمینتی نەتەوە یەكگرتووەكان (بەرزترین پیریاری شارندنەوێ، لەلایەن كۆمیتەییەكی بچوكەوێ دەدا، كە پێكهااتبوو لە چەند گەورە بەرپرسیکی بالای رژیم. ئەم كۆمیتەییە سەرپەرشتی چالاکی یەكەییەكی دەكرد بۆ گواستنەوێ و شارندنەوێ و زامنکردنی ئەو كالا و (ئایتم) انەیی كە نەیان دەویست بكویتە بەرچاوی كۆمسیۆنی چەك دۆزینەوێ.

بێ گومان بەرپرسیاریتی سزادانی سەرپێچیهكانی عێراق دەكویتە ئەستۆیی نەتەوە یەكگرتووەكان، بەلام هەموو ئەندامانی ئەنجومەنی ئاسایش هەمان بەرژەوێندی چەك دامالینی عێراقیان وەك ئەمریکا، نەبوو. بە تاییبەتی فەرەنسا و روسیا دوور لە هاوکاریکردن بوون. هەردووکیان چەشەیی بازرگانی بەرفراوان بوون لەگەڵ عێراق دا. هەردووکیان حەزیان بە شكستی سیاسەتی دەرەوێ ئەمریکا دەكرد. ریچارد باتلەر، ئەوێ دینیتەوێ یاد كاتیك لە سالی ۱۹۹۸ دا (UNSCOM) پیشنیاری سەلمانندی ری گرتنی عێراقیان خستە بەردەست

ئەنجومەنى ئاسايش، لەوانە وئەنى فۇتۇگرافى لۇزىيەكانى گاردى كۆمارى بوون، كە بەلگەكانيان دەگواستەوہ. (باليۆزى فەرەنسى، ئالان دىژامىنت واى لىك دايەوہ كە لەوانەيە ئەم لۇرپىيانە بۇ سەيران چوويىتن.) ھەرۋەھا فەرەنسا و روسيا ھەموو ھەلىكىيان دەقۇستەوہ بۇ ئەوہى پۇلى (UNSCOM) كەم بكەنەوہ. پىشنىارەكانى عىراقىيان باش دەرخاندى بۇ ئەوہى لەگەل تيمەكانى پىشكىنىيى چەكدا، چەند دىبلۇماسىك ھەبن، (لەوانەيە خەلكى ئەم دوو ولاتەش بن). لە ھەمان كاتدا راپۇرتەكانى (UNSCOM) يان رەت دەكردەوہ و داكۇكيان لەوہ دەكرد، كە پىشكەنرەكان دەبىت زۇر رىز لە (كولتور) بگرن و لە كۇتايىدا ھەولەكانى ئەمريكايان راستەوخۇ محكوم دەكرد، كە دەيانوويست بەپيى بىريارى يەككلايى ۶۸۷ سزاي عىراق بدەن.

ھەوالەكان گەيشتنە بەرزترين رادەيان كاتىك لە نۇقەمبەرى ۱۹۹۷دا، سەدام فەرمانىدا ئەمريكايىيەكانى ئەندام لە تيمى پىشكەنەرى (UNSCOM) لە عىراق بىرىنە دەرەوہ. لە وەلامدا، سەرۇك كلىنتون فەرمانىدا بە دامەزراندنى ھىزەكانى ويلايەتە يەكگرتوۋەكان لە كەنداۋى فارس دا، لىرەوہ سەدام دەستى كرد بە پاشەكشى. لە سەرەتاي سالى ۱۹۹۸دا، گىزى پويى دايەوہ، كاتىك سەدام رىگەي لە پىشكەنرانى چەك گرت، كە بچنە ناو كۇشكەكانىيەوہ. كۇشكەكانى بە ژمارە زۇرن، بۇيە گومانى ئەوہيان لىدەكرا كە بووبن بە مەكۇي شارەنەوہى بەلگەكانى پرۇگرامى چەكەكانى عىراق. روسيا و فەرەنسا ھەرەشەي ئەوہيان كرد كە ھەر بىريارىك دىشى ئەم رىگە گرتنەي سەدام دەرپىچىت، رەتى دەكەنەوہ. لىرەوہ ويلايەتە يەكگرتوۋەكان جارىكى تر ئامادە باشى خۇي دەرپىرى كە بە تەنيا بكەويتە كار، بۇيە جارىكى تىرىش عىراق تەنازۋولى كرد. لە مانگى ئابى ۱۹۹۸دا، ھەر چۇنىك بىت، عىراق ھەموو جۇرە ھاوكارىيەكى لەگەل پىشكەنرانى چەكدا راوہستاند، لە نۇقەمبەرىشدا مۇنىتەرى چاۋدىرى لا برد، كە پىشتر پىشكىنرابوون.

مانگیکیش دواتر، بەبێ پشتگیری روسیا و فەرەنسا یان سکرێتیری گشتی نەتەوە یەگگرتووەکان (کوفی ئەنان)، کە لە شوباتی هەمان ساڵدا وتبووی: (سەدام پیاویکە کە من دەتوانم بزەنسی لەگەڵدا بکەم.) ویلایەتە یەگگرتووەکانیش لە ئاستی خۆیەو دەستی بە هەلمەتی پێوی بیابان کرد و بۆ ماوەی چوار رۆژ بنکەکانی گاردی کۆماری ناو هەموو عێراقی بە خەستی مووشەک باران کرد. لە وەلامدا، سەدام هاتنەوێ پشکنەرە ئەمریکاییەکانی رەت کردەو، کە پێشتر کردبوونیه دەرەو و جاریشیدا کە وەختی پشکنینی چەک کۆتایی هاتوو. (UNSCOM) بەهەمان شیوێ لەناوچوو.

هەر چۆنیک بێت نەتەوە یەگگرتووەکان بە تەواوی دەرگەیی دانەخست. لە مانگی کانوونی دووهدا کۆمسیۆنیکی تازەیی بۆ لی پێچینهو و پشکنین دامەزراند بەناوی (UNMOVIC)، کە لە راستیدا (UNSCOM) یکی سووکەلە بوو. بەمەرجی (UNMOVIC) چیتەر پێویست نەبوو کە لە عێراقدا چەکە کۆمەڵکوژەکان لەناوبەریت، لە مەترسی گەمارۆی نەتەوە یەگگرتووەکاندا. وە بە ئاستەمیش ناچاری دەرکرد کە هاوکاری لەگەڵ (UNMOVIC) دا بکات. ئەم کۆمسیۆنە بە شیوێ نەخشە بۆ دانراو کە هەرەوێ زیاتر لەگەڵ هەموو ئەندامانی نەتەوە یەگگرتووەکاندا بکات وەك ئەندامە رۆژناواییەکان - بە واتای ئەوێ رۆلی ئەمریکی بەرانبەر لە ناوبردنی چەکەکانی سەدام کەم بکاتەو.

لە ژێر فشاری ئەمریکادا، (UNMOVIC) لە ۲۰۰۲ دا کەوتەو گۆر، دیسانەو سەدام کەوتەو بەر هەرەشەیی جەنگ و بەناچاری رێگەیی بە (UNMOVIC) دا، کە بێتەو لە عێراق کار بکات. هەموو هیماکان ئامارەیان بەو دەدا کە سەدام لەو شوینەو کەلە سالی ۱۹۹۸ دا وەستاو، دەست بە گەمەیک بکاتەو وەك هەلھاتوو (خزر حەمزە) ناوی نابوو (چاوشارکی).

تەنەت ئەگەر پىشكەنەرانى چەك بەلگەى چەكى كۆمەلكوژيان بدۆزىبىيەتەوہ
ئەوساكة كاردانەوہ وەك جىگىرى پىشووى (UNSCOM) چارلس دوفلەر
وہسفى كرد برىتى بوو لە (سەلامى قازكردن) .

پىشكەنەرەكانى نەتەوہ يەكگرتووہكان، ھەرچيان دۆزىبىتەوہ يان
نەياندۆزىبىتەوہ، ئەو راستىيە ناگۆرپىت كە چەكى كۆمەلكوژى سەدام لە سالى
۱۹۹۸ ھوہ بە بى چاودىرى ماوہتەوہ. بەپىنى زانىارىيەكانى)

(UNSCOM) و ئاژانسى وزەى ئەتۆمى و رىچارد باتلەر، لەگەل پەخشى پرۆژەى
ئاژانسى چەكى ناوكى لە سالى ۱۹۹۸ دا. (UNSCOM) يش نەيتوانىوہ

دەست بەسەر قەبارەيەكى گەورەى چەكى كىمىيائى و بايولۇژى يان كەرەستەى
ناوكىدا بگىرىت. تەنەت دواى ھوت سال پىشكەن، ھىشتا سەدام ئەوہندە كالائى

چەكسازى لاي خوى گل دابووہوہ، كە بەشى سىپىنەوہى ھەموو رۆژھەلاتى
ناوہراست لەسەر نەخشە بكات. لە ئىوان ئەو كالائانەى كە عىراق دانى بە

بوونياندا ناوہ و پىشكەنەرانى چەك نەيانتوانىوہ بىدۆزنەوہ: ۳،۹ تەن گازى
عەساب، ۶۰۰ تەن پىكھاتەكانى گازى عەساب، ۵۵۰ گوللە تۆپ كە بە گازى

خىرنووكە پىكراونەتەوہ، ۱۵۷ بۆمباى مىكرۆب، ۲۵ كالوہى جەنگى مووشەكى
پىكرائو بە ئەنتراكس و ئەلفانوگسپىن لەگەل ۵۰ كالوہى جەنگى مووشەكى سكود.

ھىشتا ناىتمى تر ھەن - وەك پىكھاتەى (بەلاى كەمەوہ) سى چەكى ناوكى لەگەل
ئامىرى پرۆسەى گۆرپىنى يۇرانيۇم بۇ ئاستى ناوكى، كە ئەمانەش عىراق نكۆلى لە

بوونيان دەكرد. بەلام پىشكەنەرانى چەك ھەر بوى دەگەرەن. پىشكەنەرى چەك سكۆت
رىتەر، كە ئەمىرىكىيە. بە كورتى باسى دۆزىنەوہكانى لە سالى ۱۹۹۸ دا دەكات و

دەلىت: (چەكى عىراق دانەمالراوہ و عىراق بە درىژايى كات درۆ دەكات.)
ھاوہلەكەشى رىچارد باتلەر لە دواى سالانى پىشكەن بە كۆمىتەى سىناتۆرەكانى

پەيوەندى دەرەوہى وت: (ھىشتا عىراق سەرقالى بەرھەم ھىنانى چەكى

كېمىيە، لەوانەشە خەرىكى بەرھەم ھېنانى چەكى بايولۇژى بىت. بە بوونى ۱۰ تەن يۇرانيۇم، كە تەنئىكى كەمىك بە پىت كراوہ و ھەوالگى ئەلمانى داكوكى لەسەر بوونى دەكات. عىراق ئەوئەندە يۇرانيۇمى خۆشەكراوى ھەيە كە لە سالى ۲۰۰۵ دا بەشى ۳ بۇمباى ناوكى بكات.)

لەمەش زوو تر، پىشكەنەرانى چەكى سەر بە نەتەوہ يەكگرتووەكان، بۇيان دەرکەوتبوو كە عىراق چەند مانگىكى مابوو بۇ دروستكردنى بۇمباى ناوكى. ئىمە ئەوہ دەزانين كە سەدام وەسىلەى ھەيە وەك خستويتەروو، بۇ دروستكردنەوہى جىبەخانەكەى. بە پىنى راپورتى (CIA) لە سالى ۲۰۰۰ دا: (لەوہتەى پىشكەنەنى نەتەوہ يەكگرتووەكان لە كانوونى يەكەمى ۱۹۹۸ دا راوہستاوہ، عىراق ھەلى بۇ رەخساوہ كە لە چەند ھەفتەيەكدا بۇ چەند مانگىك، دەست بكاتەوہ بە دروستكردنەوہى چەكى كېمىيەى و بايولۇژى. دوا بە دواى پرۇسەى رېئوى بىبابان كە لە كانوونى يەكەمى ۱۹۹۸ دا لە عىراق درا، بەغدا ھەولنى دامەزراندنەوہى ئەو دەزگەيانەى داوہ كە كاوول كرابوون، لەوانەش چەند فېرمایەكى گرنكى بەرھەم ھېنانى مووشەك و كارگەيەكى بەرھەم ھېنانى چەكى كېمىيەى، كە بە دوو شىوہ بەكاردەھىنران.

بۇ روون كردنەوہى زياتر لەم بارەيەوہ، وليام كۆھين كە وەزىرى بەرگرييە و ماوہكەى تەواو بووہ، لە مانگى كانوونى دووہمى ۲۰۰۱ دا راپورتىكى خستەروو، گوايە عىراق كارگەكانى بەھەرم ھېنانى (ماددەى چەكى كېمىيەى و بايولۇژى) بنىاد ناوہتەوہ. لە مانگى كانوونى يەكەمى ئەو سالى شەدا، ئەندازيارىكى عىراقى پلە بەرز كە ناوى (عەدنان سەعيد) بوو، عىراقى بەجىھىشت و چوو بۇ ويلايەتە يەكگرتووەكان، فەرمىيە ئەمريكيەكانى ئاشناى شوين و وردە بابەتى سايتەكانى سەدامى كرد، كە ھىشتا ماددەكانى چەكى كېمىيەى و بايولۇژى و ناوكى تىدا حەشار دەدران. بە پىنى نيويورك تايمز، عەدنان

سەعید رایگەیاندووێ که کالایەکی زۆر (لە پەنای کۆمپانیا حکومییەکان و خانووی ئەهلی و لە گەرەکه قەرەباڵغەکاندا، یان لە ژێر زهویدا که بە شیوەی بیر هەلکەندراوه و کۆنکریت کراون و هیچ ئاوییان تێدا نییه)، شاردراونەتەوه. لە کۆتاییدا و لە ئەیلوولی ۲۰۰۲ دا، هەردوو ئیدارەی ئەمریکی و حکومەتی بەریتانیا، بەلگەی زیاتریان خستۆتەروو که عێراق جبهه‌خانه‌که‌ی سەرله‌نوێ دروست دەکاتەوه. لە نیوان ئەم بەلگانەدا، وێنەی بە سەتەلایت گیراو و دوکۆمێنت ههیه که به وردی باسی ههولێ تازهی سه‌دام ده‌که‌ن بۆ دروستکردنی مووشه‌کی مه‌ودا درێژ. لە کانوونی یه‌که‌می ۲۰۰۲ دا تیمی پشکنینی نه‌ت‌ه‌وه یه‌کگرتوو‌ه‌کان راپۆرتیکی پیشکەش کردوو، که عێراق ماده‌ی گرنگی جبهه‌خانه‌ی کوشنده‌ی نه‌خستۆته به‌رچاویان.

وہ لامدانہ وہی ئەمریکی
The American Response

بەشى چوارەم

تەسكە رىئاللىزمى (بۆش) ى يەكەم

Narrow Realism (Bush I) *

چۆن ويلايەتە يەكگرتووهكان لە سالانى ۱۹۹۱ دا، پووبەرۆوى ھەرشەكانى سەدام حوسىن دەبووھو؟ بەگشتى بەرانبەر چەوسىنەرىك، كە خووليای داگیرکردن (غەزوو) و داىبنکردنى چەكى كۆمەلكوژ بوو ھىچى نەكرد. ئىدارەى (بۆشى يەكەم) و كلىنتۆن و ايان بەلاوہ باش بوو كە كارى كەموكوپرى سەربازى و ھەولنى دىبلۆماسى ئاوينەى يەكن، لە جىياتى ئەوہى سەرۆك بۆش پىئدابگرى لەسەر گۆپرىنى سەدام، جەنگى بەنيوہ ناچلى راوہستاند و پووى خۆى وەرچەرخاند. سەدامىش كەوتە قەتلوعامکردنى ئەو عىراقىيانەى كە ويلايەتە يەكگرتووهكان خۆى ھانىدابوون كە شۆرشىك دژى ئەم رژىمە بەرپا بكن. كلىنتۆن لە ئاستى خۆيەوہ، خۆى لە روو بە رووبوونەوہى ئەو تەحەدا سترايتژىيەى كە سەدام دەيخستەرۆو بەدوور گرت. لە جىياتى ئەوہ بەھىوا بوو، كە سياسەتى ھەمىشە لاوازى - لە قەفەسنان Containment - لەگەل جاروبار بۆردومان بە مووشەكى كەوين، بەس دەبن بۆ راگرتنى سەدام لە قەفەسەكەدا.

لە ئاستىكەوہ، شىكردنەوہى وەلامدانەوہ و نەدانەوہى كارى جارسكردى عىراق لە سالانى ۱۹۹۰ دا، بەدروستى بەرەوپىشەوہ پۆشتوہ. دە سالەى رابردوو، بەلاى كەمەوہ بۆچوونىكى وەھى ھىنايە ئاراوہ كە سەركەوتنى ئەمريكا

* واتە مەزھەبى سياسەتەكى واقعى بى پىژ كە ئارەزووى گۆرانكارى كەم بىت. (وەرگىز)

له جهنگی كه نداودا ده بیته هوی هه ره سهینانی رژیمه كهی سه دام حوسین، به لام كاتیک ئەمه نه هاته دی، ههردوو ئیداره ی بۆش و كلینتۆن دوو چاری زنجیره به ره هه ئستییهك بوونه وه كه ئاره زوویان له ئاویتته بوونی نه بوو. به لام ناچار بوون كه به باشتین شیوه ی توانایان وه لامی بده نه وه. به سانه یی، له راستیدا هیچ كام له م ئیدارانه خاوه نی ئەم جورته ته نه بوون، به لام بارودۆخه كه زیاتر ناچاری كرد بوون. جیهانبینی ههردوو تیمه كه ی بۆش و كلینتۆن شیوازی مامه له كردنی ئەم دوو لایه نه ی له گه له سه دام چه سپاند بوو. ئەو راستیه یه ی كه ههردوو ئیداره كه ئەوه نده به لاوازی مامه له یان له گه له دا ده كرد، كه ئەمه ش له خۆیدا هیما ی كه موكوپری سیاسه تی ده ره وه یان بوو له بۆچوونه كانیادا.

له وه ته ی جهنگی سارد كو تایی هاتوو، زۆرتیرینی ئەو ته حه دایانه ی كه روو به رووی ئەمريكا بوونه ته وه، له عیراقه وه بوون، كه بۆته قالبی بۆچوونه جوړ به جوړه كانی ئەمريكا له ناستی جیهاندا. له نیوان راستیه كاندا، سه ما ناقولا كه مان بوو له گه له سه دامدا، ئەم كاره وای پیشان ده دا كه سیاسه تی ده ره وه مان له و قالبه هه لوه شاهویه دوور بووه، كه ره خنه گران به رو تینی وه سفیان بو كردوو. به پیچه وانه وه، هه ر یه ك له سی سه رو كه كه ی دوا ی جهنگی سارد، جیهانبینییه کی چه سپاوی خویان هه بووه و رهنگی له مامه له كردنیاندا له گه له عیراق دا وه ته وه.

ئیداره ی بۆشی یه كه م، جیهانبینییه کی ئەو تووی له روژه لاتی ناوه راستدا هه بوو، كه گوپی پیدان تا به په رو شه وه، به رژه وه نده زیندوو ه كانمان له كوهیت پیاریزین. به لام له هه مان كاتدا گوپینی رژیمی به غدا ی خسته ئەو لاوه و گوپی نه دایه چاره نووسی قوربانییه كانی سه دام له ناو عیرا قدا. ئەم ریا لیزمه ته سه كه وه چه ی سیاسه تی واقعی - واته Real Politick - رینماییه كردنی سیاسه تی ده ره وه ی ئەمريكا یه كه، له سه ره بنه ما ی پاراستنی به رژه وه ندییه كانی هه لچنراوه. ئەم رینماییه به فراوانی روون نه بووه و باش لیی حالی نه بوون. به لام تیمه كه ی

کلینتۆن بە جیهانبینییهکی زۆر جیاوازترهوه هاتنه سههر حوكم و بهوه قایلیبوون كه ئەمريكا دوا به دوای جەنگی سارد، دهتوانی ئامانجهكانی له ریی بازرگانی و دبلۆماسی و گفتوگۆكردنهوه به دهسته بهینی. له م پرۆهوه ئیداره ی کلینتۆن، جۆره ئارهزووخوازییهکی لیبرالیزمی گرتە نامین، كه سهبارت بهو بارودۆخه ی عێراق پیشهروایه تیه که ی بدهنه دهست كۆمهله ی نهتهوه یهكگرتوههكان. هیزهكانی ئەمریکی جاریك تۆكمه بیئ و جاریکیتر به بیانوو بیئ و بهگشتی گوی نه داته تهحه داكانی سه دام. له كۆتایشدا بوو به بهرپرسی یه كه می لاوازی گه مارۆ و چهك پشكنین له عێراقدا.

له مانگه كانی سه ره تای ئیداره ی ئیسته دا، جۆرج ده بلیو بۆش، وا دیار بووه كه هاوسهنگییهكان له نیوان سیاسه تی پیشینه كانی خۆی به هاندانی عێراق بۆ هه ئسوكه وتیکی باشتر، رۆژیک به هه ره شه لیكردن به سزادانی له رۆژی دواییدا. پاشان ئه لقاعیده هیرشی كرد و له ماوه ی چهند مانگیكدا تیمه كه ی بۆش بۆ چوونی جیاوازی له هه ردوو تیمه كه ی تر گرت به ر. ستراتیژی تازه ی ئەمريكا به شیوه یهك بوو، كه كه له ره قی ئیداره ی بۆشی یه كه م له گه ل ره وشته خوازی کلینتۆندا به یه كه وه گریبدا. شیوه ره گدانه وه یهك كه وهك سه رۆك بۆش خۆی باسی دهكات ((یه كبوونی به هاكانمان له گه ل به رژه وه ندی ولاته كه ماندا یه.)) سه رۆك زاراوه یه کی نویی بۆ هه لمه تی هه ئیژاردنی خۆی په خساند بوو به ناوی (ئینته رناسیۆنالیزمی ئەمریکی بهرچا و) هوه وله م رووه شه وه ده ستیكرد به په روه كردنی. هه لبه ت به هه مان شیوه ی ریالیزمی ته سك و لیبرالیزمی ئاره زووخوازی تیمه كانی پیش خۆی، ئینته رناسیۆناله بهرچاوه كه ی ئه میش له سیاسه تی نه ته وه یهكگرتوههكان دا به رانبه ر عێراق ده كه ویت به ر تا قیكردنه وه.

ئیمه باش نایانناسین، ئه مه راست بوو یان به لای كه مه وه بیانووی بهرپرسه ئەمریکییهكان بوو، كاتی سه دام حوسین بۆ یه كه مچار له سالی ۱۹۹۰ دا

كەوتەبەر سەرنجى گەلى ئەمىرىكا. ئەمە ھەرچۇنئىك بىت كەمىك راستى تىدايە، بەلام بۇ لەمەودوا نا. ھەرچەندە سەدام يارىزانى سىياسەتى عىراقى بوو لە سالى ۱۹۶۸ ھوۋە تا لە سالى ۱۹۷۹ دا ھوكمى گرتەدەست. بەر لە سالەكانى ۱۹۸۰ كە بەرپرسە ئەمىرىكايەكان لەگەل دىكتاتورى عىراقدا ئاشنايەتيان پەيدا كرد. عىراق پاش ھەموو شتىك، دوا بەدواى جەنگى شەش رۇژەى ۱۹۶۷، پەيوەندىيەكانى لەگەل ويلايەتە يەكگرتوۋەكاندا، بە تۆمەتى ئەوھى كە زياد لە پىويست پشتگىرى ئىسرائىل بوو، بىرى. ھەروەھا عىراق ۋەك گەورەترىن ھاوپەيمانى يەكەيتى سۇقۇت قوت بوو. لە پال ئەمانەشدا، ناھەزى سەرەكى عىراق، كە ئىران بوو - تا لا بردنى شا - ش دۇستى نىزىكى ويلايەتە يەكگرتوۋەكان بوو.

ئەمانە ھەموو بە دەسپىكردنى جەنگى ئىران - عىراق لە سالى ۱۹۸۰ دا گۇران. لە سەرەتاۋە ھەلوئىستى ئەمىرىكى بەرانبەر ئەم پىكدادانە بە دىراسەكراوى بىلايەن بوو. لە راستىدا گەلىك سىياسەتمەدارى ئەمىرىكى خۇشخالى خۇيان بۇ نەدەشاردرايەۋە لەم مشتومرە، لەلايەكەۋە ھاوپەيمانىكى يەكەيتى سۇقۇت شەرى دىرى دەۋلەتتىكى ئىسلامى رادىكالى سىۋكراس ھەلگىرساندوۋە، كە بارمەتە ئەمىرىكايەكانى گىلدا بوو، لە لاكەى ترەۋە، دانايى پەسەندكراوى ئەۋ كاتە لە تىبىنيەكەى ھىزى كىسنىجەردا بەرجەستە دەبىت، كە دەلئىت: ((زۇر خراپە كە ھىچيان ناتوانن بدۇرپىن.)) ئەم جۇرە سۆزە، لە سالەكانى يەكەمى ئىدارەى رىگندا پروۋە لايەنگرى عىراق ۋەرچەرخا. لە ئاستى ئىرانى خومەينىدا، لۇژىكى ((دوزمنى دوزمنم دۇستمە.)) بەرەنگارى لىنەدەكرا و ئىدارەى رىگن بەتەماى ئەۋەش بوو كە عىراق لە يەكەيتى سۇقۇت دوزبختەۋە و بەھىۋاش بوو كە سەدام پەيوەندى خۇى لەگەل مۇسكۇدا كەم بىكاتەۋە.

لەسالى ۱۹۸۲ دا و رچەرخانى ئەمىرىكى بەلاى قازانجى پتەۋى عىراقدا شكايەۋە، بەۋ شىۋەھىي كە تىمەكەى رىگن ناۋى عىراقىان لە لىستى

پشتگىرىكەرانى تىرۈرىستان سېرپەو. سالىك دواى ئەوەش، جىگىرى وەزىرى دەرەوە لۇرانس ئىتگلوگرەر، نامەيەكى بۇ سەرۈكى بانكى ھاوردە و ھەناردە (EXIMO)، وليام دارپەر نارد، كە تىيدا قەرزدانى بە عىراق بەم شىوئەيە نرخاندىبوو ((سەرنجىت بۇ گىرنگى پۇلى بانكى (EXIM) رادەكىشىم، كە چەند گىرنگە لە بەرژەوەندى سياسى و ئابورى مەودا دىرژى وىلايەتە يەكگرتووەكاندا، (لەو كاتەشدا جىگىرى سەرۈك بۇش ئەمەشى خستەپال (Exim Bank) دەتوانىت پۇلىكى گىرنگ بە دەستبەينىت لە ھەولەكانماندا لەو دەقەرەدا.)) لە كۇتايى ئەو سالەدا وىلايەتەيە كگرتووەكان بە شىوئەي قەرز بە سەدان مليۇن دۇلار بوو، كە لە سالى ۱۹۸۷ دا، پارەدان بە عىراق سالانە گەيشتە نيو بليۇن دۇلار، ئەمانە ھىشتا ھەمووى ئەبوون. لە سالى ۱۹۸۳ دا، ئەنجومەنى ئاسايش لە تويژىنەوەيەكىدا كە دەست نيوپۇرك تايىمز كەوتبوو، پىشنىارى دابوو (كە ولاتە رۇژئاوايىەكانى تر بە چەك و پارە پشتگىرى ئەركى جەنگى عىراق بكن.) لە سالى ۱۹۸۴ دا وىلايەتە يەكگرتووەكان و عىراق پەيوەندى دىلۇماسىيان زىندوو كىردەو. لىستى ئەو كالايانەي كە ئەمىركا بۇ عىراقى دەنارد بەرفراوان بوو، تا تەكنەلۇژيا و ماددەي ئەوتۇي گرتەخۇي كە گەلى كەس ترسى لەو دەكرد كە بۇ چەكى كۆمەلكوژ بەكاربەينىت. گويدانە كەلكى سەربازى ئەم كەلوپەلانە زۇر كۇشكى سىپى سەغلەت نەكرد.

بەپىي قسەي بروس جىنئىلسۇن، ئەو خالانە بۇ چاوپىكەوتنەكەي نىوان جىگىرى سەرۈك بۇش و بالىوزى عىراق لە سالى ۱۹۸۷ دا ئامادەكرابوون، داكۇكى بوون لەسەر دوانەخستنى ناردنى ماددەكان بۇ عىراق و ھەولى تايبەتى بدرى بۇ لابرندى ھۆكارەكانى دواخستىيان. لە نىوان ئەو شتانەي كە تيمەكەي رىگن دەيانويست بۇ عىراقى بنىرن برىتى بوو لە: بەكتريا، پىكھاتەكەي سىستىمى مووشەك و تەكنەلۇژياي تەقاندنەو.

پەییوەندییەکانی نیوان بەغدا و واشنتۆن بەدەگمەن ھاوسەنگ بوون، سەدام زۆر بە چاکی لە کاری قیزەونددا لە ناوخۆ و لە دەرەوی ولاتەکیداناسرا بوو، لەگەڵ ئەوەشدا فشاری ئەمریکی کاریگەرییەکی ئەوتۆی نەبوو بۆ ھێورکردنەوێ. ئیدارەی ریگن ھەولێ و تۆکمەیی نەدا بۆ ئەم گۆرپانکارییە. ھەرچەندە فەرمییەکانی ئەم ئیدارەیە، بە بلێن زەلمای خلیل زاد و پێچار پێرل، لەوێ کە (عێراق ولاتی سەر بەکیشیە) وریابوونەویان دەخستەروو و دەیانگوت کە ئەم ولاتە سەرقالی بەدەستھێنانی چەکی ناوکییە کەچی ھێشتا کەینوبەینی لەگەڵ سەدامدا بەردەوام دەمابوو. سەرەرای رەزامەندی عێراق بە میوانداری ئەبو عەباس، فەرماندەیی ئەو گروپەیی کە کەشتی (ئەچیلی لارویان فراندوو، تیرۆریستان کەئەندامێکی ئەمریکیان بە کورسییەکیەو بەستەو و لەوێو فریاندایە ناو دەریاو. بەئێ سەرەرای ئەمەش جۆرج شولتز وەزیری دەرەو داکۆکی لەو دەکرد کە (عێراق خۆی لە تیرۆریزمی نیووەولەتی جیاکردۆتەو) و ئیدارەکەشی بەرگری لە فشاری کۆنگرێس دەکرد دژی گەرانەوێ عێراق بۆ لیستی تیرۆریستان. ھەرچەندە بەلگەیی مەزن ھەبوو کە عێراق گاز بەسەر کوردەکاندا دەپێژێت. لەگەڵ ئەوەشدا ئیدارەی ریگن دژی ھەول و تەقەلای کۆنگرێس دەووستا کە دەیویست ئابلقە بخاتەسەر عێراق. لە کۆتاییدا سەرەرای ئەوێ عێراق بەپەلاماری مووشەکی (USS Stark) ی نوقمکرد و لە ئاکامدا سی و ھەوت دەریاوانی ئەمریکی گیانیان لەدەست دا، ئیدارە بە ئامادەباشییەو بیانووی عێراقیان پەسەند کرد کە ئەمە کاری ھەلە بوو. لەمانە و لە ھەولێ تریشتدا ئەم ئیدارەیە لەلایەن گەلی لایەنی ترەو پالپشت دەکرا وەک ژووری بازرگانی ویلائیەتە یەگرتووکان کە مشتومری لەسەر ئەو دەکرد کە

دىكتاتورى عىراق (دور لەبۆچوونى عاتىفى) چاوەرىي (پىروستروئىكا *)
عىراقى لىدەكرىت.

سەرۆك جۆرج ئىيچ دەبليو بۆش واتە (بۆشى يەكەم) لە ميانەى دوو سالى
سەرەتاي ئىدارەكەيدا، لەسەر ھەمان سىياسەتى ريگن لە ئاستى عىراقدا
دەپرويشت، كە ئەويش برىتى بوو لە مامەلەكردنى بى مەرج، بى گويدانە ئەنجام
لەگەل سەدام حوسىندا. بە تەواوبوونى جەنگى ئىران - عىراق، پەروشى پالپىشتى
سەدام لەسەر بنەماى (دوژمنى دوژمنم دۆسمە) دەبووايە بەرەكزى برۆشتايە،
بەلام پىچەوانەو تىمەكەى بۆش ھەر بەردەوام بوو لەم پشتگىرىكردنەدا چونكە
بەلايانەوە وابوو تەبايكردن لەگەل ئەم دىكتاتورەدا، لەوانەى عىراق بخاتە نيو ( )
خىزانى نەتەوەكانى ترەو (و بىيئە دەولەتئىك كە بەرپرسيار بىت لە ئاست
روداوەكاندا و ئارامگىرى لە دەقەرەكەدا رەچاوبكات. لەم ئاستەوە بۆش درىژەيدا
بە ناردنى ماددەو كالاى كشتوكالى و تەكنەلۆژى بۆ عىراق بەنرخى داشكاو. ( )
ئەمەش دژ بە ھەلوئىستى وەزارەتى بازرگانى ئىدارەكەى بوو (كاتئىك لە سالى
۱۹۸۹ دا ئەم وەزارەتە و وەزارەتى دارايى و خەزىنەى فېدراىل پىشنيارى
وستاندى ئەم يارمەتيانەيان كرد و زىرى دەرەو جىمس بەيكەر و جىگرەكەى
لۆرانس راوئىزكارى ئەنجومەنى ئاسايشى نىشتمانى برنت سكاوكروفت، بەھەموو
ھىزبانەوە دژى ئەم پىشنيارە وەستان. لە ئاستى ئەو پرسىارەى ئايا وىلايەتە
يەكگرتووەكان چ (ريگەيەك) بەكاربەيئىت تا بتوانىت ھەلسوكەوتى سەدام بخاتە
دۆخى مۆدرىنەو؟ ئىدارەكەى بۆش ھىچ جۆرە بۆچوونىكى نەبوو. سىياسەتى
كۆشكى سىي لەسەر ئەوە سوور بوو كە (دەيىت ھەولەكانمان جەخت بخاتەسەر

*Perestroik: ئەو پروگرامە چاكسازىيە بوو كە گۆرباچوف لە يەكەتى سۆفىت لە ناوەندى
سالەكانى ۱۹۸۰ دا، دايمەزاندو كتيبيكى لەسەر دەرکرد. (وەرگىز)

فشاری لەسەر خۆ و بەردەوام و ماقوولانە نووکه‌که‌ی تری نوێله‌که به‌رز بکه‌ینه‌وه ... ده‌بیته‌ واقعی بین، چی له‌ دراوسێکانی عێراق داوا ده‌که‌ین هه‌ر ئه‌وه‌ش له‌مان داوا بکه‌ین له‌ پێناو په‌تکردنی و کردنه‌ هاوپه‌یمانیکی خاوه‌ن مه‌سئولییه‌ت له‌ سیاسه‌تی ده‌ره‌وه‌ماندا) سیاسه‌تی کۆشکی سپی به‌رانبه‌ر کورده‌کان که‌له‌و ساته‌دا قه‌سابی ده‌کران ده‌لیت: (نابیت به‌ هیچ شیوه‌یه‌ک خۆمان ئاویتته‌ی یاخیبوونی‌ک له‌ناو عێراقدا بکه‌ین که‌ ته‌مه‌نی ٦٠ ساڵه‌ یان نه‌یاری هه‌لمه‌ته‌کانی له‌ناوبردنی بین)

بۆ ئه‌وه‌ی که‌سی‌ک لهم‌ بیرۆکراسییه‌دا به‌ هه‌له‌ له‌ ره‌وشی سیاسه‌تی ویلایه‌ته‌ یه‌گرتوو ده‌کان تینه‌گات، سه‌رۆک بۆش له‌ ئۆکتۆبه‌ری ١٩٨٩ دا، رێنمایی ژماره‌ ٢٦ ی سه‌ربه‌ستی ئاسایشی نیشتمانی ده‌رکرد، که‌ ئه‌ویش بریتی بوو له‌ په‌ره‌پێدانی هه‌موو به‌شه‌کانی حکومه‌تی فیدرالی که‌ په‌یوه‌ندییه‌ سیاسی و ئابوورییه‌کانی ئه‌مریکا له‌گه‌ڵ به‌غدا فراوانتر بکه‌ن. به‌لام ته‌نها پاش ئه‌وه‌ به‌ مانگی‌ک، راپۆرتی ئاشکرا بووی وه‌زاره‌تی ده‌ره‌وه‌ رایگه‌یاندا که‌: به‌رپه‌سه‌ هه‌واڵگرییه‌کان زانیارییان له‌سه‌ر ئه‌وه‌ ده‌ستکه‌وتوو که‌ عێراق به‌دووسه‌زه‌ یارمه‌تی ئه‌مریکا به‌کارده‌هێنیت، واته‌ بۆ پرۆژه‌ی سه‌ربازی. وه‌ به‌هۆی کۆمپانیای پروکه‌شه‌وه‌ سه‌رقالی دا‌بینکردنی ته‌کنه‌لوژیای ناوکییه‌. کۆلنه‌ده‌رانی وه‌زاره‌ته‌که‌ی به‌یکه‌ر و ئه‌نجومه‌نی ئاسایشی نیشتمانی (NSC) سکۆکروفت، هه‌ر ئه‌و مانگه‌ یه‌ک بلیۆن دۆلاریان به‌ شیوه‌ی قه‌رز بۆ عێراق دا‌بینکرد. له‌ سالی داها‌توودا، کانی که‌ رادیوی ده‌نگی ئه‌مریکایه‌ له‌ سه‌روتاریکدا تیشکی خسته‌سه‌ر پێشیلکردنی مافه‌کانی مرۆڤ له‌لایه‌ن سه‌دامه‌وه‌، به‌یکه‌ر ته‌ریق بووه‌وه‌ و فه‌رمانیدا هه‌موو سه‌روتاره‌کانی به‌سه‌ره‌په‌رشتی ده‌وله‌ت ده‌رچیت و بروسه‌که‌یه‌کی بۆ بالیۆزی ئه‌مریکا له‌ عێراق (April glaspie) نارد، بۆ ئه‌وه‌ی ئه‌و راستییه‌ روون بکاته‌وه‌ که‌ (حکومه‌تی ئه‌مریکا پێشنیاری وا ناکات که‌ گوایه‌ حکومه‌تی عێراق

ناياسايىيە، يان ھانى ئەو بەدات كە دەبوايە، يان گوايە دەبى گەلى عىراق دىشى
 ھۆكۈمەتى عىراق ھەستىت.) گلاسپى راستەوخۇ نامەيەكى بۇ ۋەزىرى دەرەۋەى
 عىراق نارد و داكۆكى لەسەر ئەو كىردكە (سەرۆك ئارەزومەندى پەيوەندى باشە
 لەگەل عىراقدا، پەيوەندىيەك كە لەسەر باۋەر بەخۇبۇون بە يەكتىرى بەرجەستە بوو
 بى، لىرەۋە دەتوانىن چەندەھا مەسەلە بە روونى و بە شىۋەى بەرھەمەينەر باس
 بگەين، من لەۋەنىگەرەنم كە ھۆكۈمەتى عىراق زۆر بەخىرايى، پەستىۋونى خۇى
 دەرپارەى ئەو وتارە پىپراگەياندووم ھەتا بتوانم پەشىمانى فەرمى ھۆكۈمەتەكەم
 دەرپىم بەبى دواكەوتن.) مانگىك دواتر، شاندىكى سىناتۆرەكان كە رۇبەرت دۆل
 و ئالان سىمىسۇنى تىدا بوون روويان لە بەغدا كىرد، لە رووى دۇنياكردنەۋەۋە
 سىمىسۇن بەللاۋنەۋەۋە وتى: (من لەو باۋەرەدام كىشەى ئىۋە لەگەل مېدىيى
 رۇژئاۋادايە ئەك لەگەل ھۆكۈمەتى وىلايەتە يەكگرتوۋەكان، رۇژنامەگەرى بەنازە و
 لە خۇيان بايىبوون، نايانەۋىت ھىچ شتىك بەسەرگەوتوۋى بېينن. نايانەۋىت
 بگەنە ئامانجەكانى، نامۇزگارى من وايە كە رىگە بەم زۇلانە بەدن و بىن بۇ ئىرە و
 راستىيەكان بەچاۋى خۇيان بېينن.) سىمىسۇن نەگەرپايەۋە بۇ واشنتون و لەۋىۋە
 خەتى ئىدارەى بە زۇلالى راگەيانند. ۋە بەرەنگارى لە ياساى كۇنگرىس كىرد بۇ
 سەپاندنى ئابلوقە دىشى پىشلىكردنى مافەكانى مۇۋە لەلايەن سەدامەۋە.

ھەتا ئىۋارەى جەنگى كەنداۋ، تىمەكەى بۇش خولياى كاركردن بوو لەگەل
 سەدامدا. نەھەرەشەكانى سەدام بە سوتاندنى ئىسرائىل و نە سىمكۇلانەكەى دىشى
 كۋەيت و تەنانت ھەلۋىستى روونى دىشى بە ئەمىرىكا نەبوۋنە ھۇى ئەۋەى كە
 تۇزقائىك لە ئومىدى سەرۆك بە دىكتاتورى عىراق كەم بىكاتەۋە. بەپىنچەۋانەشەۋە
 لە ۋەلامدانەۋەى جىموجولنى سوپاى عىراق لەسەر سنوورى كۋەيت و زارەتى
 دەرەۋە بالىۋز گلاسپى بۇ دلدانەۋەى سەدام نارد. لە ۲۵ ى گەلاۋىژى ۱۹۹۰ دا، لە
 چاۋپىكەوتنىكدا لەگەل گلاسپىدا پىشەۋاى عىراق ۋاى خەملاند كە ئەمىرىكا

نايەوېت دژى ئامانجەكانى بوەستىت، چونكە (ئىوۋە و كۆمەلگە ناتوانن ۱۰ ھەزار كوژرا و لەيەك شەردا قبول بكەن.) گلاسپى وەلامىدايەوۋە (ئىمە ھەلوئىستمان نىيە بەرانبەر كىشەى عەرەب - عەرەب، لەوانە رېنەكەوتنتان لە بابەت سنوورەوۋە لەگەل كۆھىتدا .... وەزىرى دەرەوۋە جمىس بەيكەر زانىارى بە ھەموو وتەيىژە فەرمىيەكان داوہ كە پەيوەندى ئەم راسپاردەيە بكەن.)

لە واشنتون، تەنانەت فەرمىيەكانى وەزارەتى دەرەوۋە توقى بوون، لەبەر ئەوۋە ئىدارەكە جارىكى دى ھەولئىدايەوۋە، بەلام ھەر چوئىك بىت وەلامى ھەلچوونى سەدام دەكەوتەسەر فەرمىيەكانى وەزارەتى دەرەوۋە و ئەنجومەنى ئاسايشى نىشتمانى، ئەمانەش ھىشتا باوہريان بە دىكتاتورى عىراق مابوو. لەوانە، بە تايبەتى رىچارىد ھاس كە شارەزاي رۆژھەلاتى ناوہراست بوو لە (NSC) دا. سەرەپاي ئەو راستىيەى كە عىراق پەيتا پەيتا ھىزى لەسەر سنوورى كۆھىت كۆدەكردەوۋە وەك مايكل گوردن و بېرنارد ترينور لە كتيبى (جەنگى ژەنەرالەكاندا) دەيگېرنەوۋە: (ھاس پەيامەكەى سەرۆك بۆشى بە ھەلىكى گونجاو زانى بۆ ھەولدان لە پىناو كەمكردنەوۋەى گرژى و چەسپاندنى سىياسەتى ميانرۆى.) ھاس توانى پەيامىك بەونىتەوۋە، ئەم پەيامە بوو بە نامەيەك و سەرۆك بۆش لە ۲۸ ى گەلاوئىژدا بۆ سەدامى نارد، كە ئەمەش دەقەكەيەتى: (رىگەم بدە وەك بالئىوزەكەم و سىناتور دولى، دلنات بكەمەوۋە كە ئىدارەكەم بەردەوام دەبىت لە پەخساندنى باشتىن پەيوەندى لەگەل عىراقدا. بەردەوامىش دەيىن لە پشتگىرىكردنى ھەموو دۆستەكانمان لە ناوچەكەدا، ئەوانەى ھەر لە كۆنەوۋە پەيوەندى باشيان لەگەلماندا ھەيە. ئىمە ھىچ ناكوكى لە نىوان ئەم دوو ئامانجەدا نابىتىن.) وەلامەكەى سەدام چوار رۆژ درەنگتر ھات، برىتى بوو لە داگىركردنى كۆھىت. بە پەلە دوا بەدواى داگىركردنى كۆھىت، بۆش جارى دا: (كە شەپەرەنگىزى سەدام دەبى لەناو بچىت.) تىمەكەى بۆش ھەموو لە ژىربالى سىياسەتتىكى تازەدا يەكيان گرت. يان دەتوانىن

بلىن كە ھەموويان يەك رىز بوون. سەرۆكى ئەرکانى ھاوبەش، كۆلن پاول، لاي
 وابوو كە فەرمایشتهكانى سەرۆك ھىشتا كالوكرچە و سكالاي ئەوھى دەكرد كە لەم
 بارەيەوھە پرسىيان بەو نەكردوھە. لەدوای وەستانى جەنگ لۆرانس ئىگل بىرگەر
 لەسەر ئەوھە داکۆكى دەكات كە (بە شەخسى زانیويەتى، ئەگەر كۆلن رىگە و ھەلى
 ترى ھەبووايە شەرى دژى عىراق نەدەكرد، سەرۆك بۆش و برىنت سكاوكرۆفت
 خزانىانە ناو جەنگەوھە.)

ئەم راستىيە ھەر لە سەرەتاوھە خۆى خستەروو، يەكەم، كۆلن پاول
 مانۆپىكى سەربازى لە كەنداودا رەتكردەوھە بۆ ئەوھى سەدام بخاتە پاشەكشى و
 كوەيت داگىر نەكات، بەلام كاتىك كە داگىرى كرد، پاول بەرھەلستى پزگاركردى
 دەكرد و دەيووت: (گەلى ئەمريكا نايانەوئىت پۆلەكانيان بۆ گالۆنىك (نەوتى دۆلار
 و نيويى) بكنە قورىانى، ئىمە ناتوانىن كەس قايل بكنە تا خويان لە پىناو
 كوەيتدا بە كوشت بدەن.) سكاوكرۆفت دىتەوھە يادى و دەلئىت: (لە ئاستى
 مشتومرى ئەوانى تردا تەواو ھەپەسابووم، بۆچوون وابوو كە ئەم داگىركردەنە
 پشتگوى بخرىت و لەگەل ئەم واقعەدا بژىن.)

سەرەپاى پىچمكى ي سەرۆكى ئەرکانى ھاوبەش دوو دلى چوونەناو
 جەنگەوھە، سەرۆك كەوتەكار بۆ گەراندنەوھى سەرورەرى بۆ كوەيت، بەلام
 مەبەستەكانى جەنگ ھەتا دەركردنى سەدام لە كوەيت برىان دەكرد. بەتايبەتى
 كۆلن پاول ھەزى بەم سنووردانانە نەدەكرد. ھەر ئەو رۆژەى ھىرشى سەررەزەوى
 دەستى پىكرد، پاول سەرقالى فشارى كۆتايىھانانى بوو. چوار رۆژ پىكدادان و
 كاتىك چەند يەكەيەكى سوپاى ئەمريكى دەيانووويست دەوورى ھىزەكانى عىراق
 بدەن، پاول سەرۆك بۆشى قايلكرد كە ھىرشى زەوى رابگرئىت. ژەنەرال جارپىشى
 دا: (ھىزەكانى پاسەوانى كۆمارى پەرتوبلاوكراونەتەوھە.) پاول بە ھەلەدا
 چووبوو، رىچكەى ھەلھاتن لەبەردەمدا مابوو و سى تىپى پاسەوانى كۆمارى بە

ساغ و سەلامەتى گەپانەوہ ناو عىراق. لەوئىشەوہ کەوتنە قەتئوعامى ئەو مەدەنىيانەى کە وىلايەتە يەگگرتووہکان ھانى دابوون بە شوپرش ھەستن. لە کوشكى سپىدا و زىرى دەرەوہ، بەيکەر، لە ئاستى خۆيەوہ مشتومپرى وەستانى پىشکەوتنى ھىزەکانى ئەمريکا بوو لەناو خاکی عىراقدا و جارى دەدا کە: (ئىمە ئىشى خۆمان تەواوکردووہ، ئامانجەکانمان بەدەيھىناوہ و لە کوەھىت دەرمانکردوون.) لەسەرزەوى لەوہ دەچوو باودۆخەکە کەمىک جىاواز بىت. ژەنەرال نۆرمان شوارسکوف ھەزى بە بەردەوامى ھىرشەکانى بوو و دەيووت: (بەلای کەمەوہ روژىکم پىويستە بۆ ئەوہى ھىزە زىرپىوشەکان تىکبشکىنم، دەنا دەکەونە گىيانى کورد و شىعە. بەلام ھەرچۆنىک بىت بۆش ھاتەسەر راي پاول و بەيکەر، لە پاش سەد سەعات پىکدادان پەلامارى زەوى راوہستاند.

لە راستىدا، کۆتايى پىھىنانى جەنگ دواى پزگارکردنى کوەھىت، دوو مانگ لەوہپىشتر درابوو. لە کانونى يەکەمى ۱۹۹۰ داو لە دانىشتنىکى کوشكى سپىدا وەک سکاوکروف دەيگىرپىتەوہ، ئىدارەى بۆش لەسەر ئەوہ رىککەوتن کە سەدام لەسەر حوکم لانەبرىت. سکاوکروف، رايۆژکارى ئاسايش لە کتیبەکەيدا کە لەگەل سەرۆکدا بەناوى (A world Transformed) واتە (جىھانىکى گۆراو) نووسىويەتى: (ئىمە بە تەنيا خۆمان دەخەينە گىژاوى لابردنى رژىمىکەوہ و يەکىکى تر دىتە جىگەى و ئەگەر عىراقىيەکان ئەم کارە نەگرنە ئەستوى خۆيان ئەوا ئىمە بەرەو پرووى بارىکى ناناشرکراو گومانلىکراو دەبينەوہ.) ئەو ترسى ئەوہى ھەبوو کە عىراق وەک لوبنانى لىبىت. پاولىش لە يادنامەکەى خۆيدا وتەى بەيکەر دەخاتەوہ ياد و دەلىت: (ترسى ئەوہش ھەيە ئەگەر سەدام لەسەر حوکم لابەرىن ئەوسا عىراق دەبىتە قەوارەى سياسى جىا جىاى سوننە و شىعە و کورد.) ئەوہش دىنپىتەوہ ياد کە ئەگەر دەستەلآت و ھىزىکى ئەوتۆ بۆ بەغدا نەھىلنەوہ، ئەوساکە لەبەر مەترسى ئىراندا، کە دوژمنى وىلايەتە يەگگرتووہکانە، خۆى بۆ

ئاگىرېت. بە كورتى خىواستى تىمەكەى بۇش ئەوۋە بوو كە غىراق سەقامگىرېت، ئەگەر لە ژىر دەستى سەدامىشدا بىت.

نرخى ژيان لە دەستدانى ئادەمىزاد، لە زەلكاوھەكانى باشوورى غىراق و شاخەكانى باكورددا ۋەك ئاكامى سىياسەتى واقىعى تىمەكەى بۇش، بەزوى كەوتە بەرچاۋ. بە پشت بەستىن بەۋ فىرقانەى پاسەوانى كۆمارى كە لە كۆمىتدا قوتار بېوون لەگەل ھەلىكۆپتەرى جەنگى كە لەبەر چەند ھۆيەك تىمەكەى بۇش نەخستىنە ناۋ لىستى فرۆكە قەدەغەكراۋەكانەۋە. سەدام دەستى بە قەتلۇعامكردنى ھەزاران كورد و شىعە كرد. سكاۋكروفت لە دوایىدا دەلئىت: (خۆزگە ئەم راپەرىنە پروى نەدەدا، من بەش بە حالى خۆم چاۋەرىيى ھوكمىكى عەسكەرىم لە دواى ۋەستانى جەنگ لە غىراقدا دەكرد. سەرۆك بۇش لە ئاستى خۆيەۋە دەلئىت: (لەبەر ھەموو ھۆيەكى پراكتىكى ئىمە ھىچ كاتىك بەلئىنمان نەداۋە پىشتىگىرى راپەرىن بىكەين.) بەلام لە راستىدا بە ئاشكراۋ بە بەردەوامى ھانى غىراقىيەكانى دەدا كە بە شۆرش ھەستىن و كاروبارى خۇيان بىگرنەدەستى خۇيان و دىكتاتورى سەدام حوسىن فرى بدەنە ئەۋ لاۋە. كاتىك كە خەلكانى غىراق، زۆر بەوردى وىستىيان وابكەن ۋەك وىلايەتە يەكگرتوۋەكان پىيى وتوون، پىشتىگوئىخران و گەلئىجار لەبەرچاۋى زىيپۆشەكانى ئەمريكادا دووچارى قەسابى بوون.

لەيادنامەكەيدا ۋەك گالئەجارى پاول دەلئىت: (ئەگەر رژىمى سەدام بېرووخايە، ئەۋا شىۋە دىمۆكراتىيەكى (جىفرسون) ى دەھاتە جىگەى، كە خەلكى بىبابان لە پال رۆژنامەكانى فېدېرالىدا، قورئانىيان دەخوئىندەۋە.) بەلام كىشەكە ئەۋە نەبوو ئايا شۆرشگىرەكانى غىراق كەلك لە رۆژنامە فېدېرالىيەكان ۋەردەگرن يان نا، بەلكو ئەۋ ئەگەرە بوو، ئايا ئىمە پىشتىگىرىيان لىبىكەين بۇ پروخاندنى رژىمى سەدام حوسىن. دواى ھەموو شتىك، ئىدارەكەى ھىچ ئارەزۋويەكى نەخستەروو بۇ

يارمەتىدانی ئەو شۆپشگىرپرانەى كەوتنە دواى قسەى ئەم ئىدارەىە بۇ لابردنى رژیىم، زیاتر کرانه قوربانى ئەو (سەقامگىرىیەى) كە ئىدارەى بۇش بەپەرۇشیەوہ بوو. ھاندان بەناوى پرنسیپەکانى ئەمرىكاوہ بەرچەستە نەبوو.

جۆرہ ییروبوچوونىك، كە ئىمە پىیدەلین رىالیزمى بەرتەسك (Narrow Realism) بىرپارەکانى تیمەكەى بۇشيان بەسەرئەكەوتنەكانىشىەوہ لە عىراق و شویئانى تر رایەل دەکرد، سەرۆكەکانى داھاتووش یەك لەدواى یەك كەلەپچە دەكات. بۇ ئەوہى عادیلانە یین، دەبیئت ئەو راستیەش بسەلمىنین كەسیاسەتى بۇش لە ئاستى عىراقدا كاردانەوہى تەوژمىكى بەھىزى بۇچوونى سەردەمى سیاسەتى دەرەوہ بوو، كە خالى سەرنجدان برىتى بوو لە شانازىکردن بە زاراوہى وەك (REAL POLITIK يان REALISM)، ھەرچەندە لە رووالەتدا، رىالیزم لەرووى توویژینەوہوہ، ئایدوولوژی دوور دەخاتەوہ، بەلام لە سەردەمى سەرۆكایەتى بۇشدا بوو بوو بە ئایدوولوژی. وە ییر و بۇچوونىك كە سیاسەتى دەرەوہى لەسەر بنەمایەك بەرپۆەدەبرد كە خزمەتى بەرژەوہەندىیە زیندووەكان بكات، ئەك نموونىیەكان یان پرنسیپە تەجرىدییەكان. بۇش لەمامەلەكەردنیدا لەگەل چىن و یەكئىتەى سوؤفىت و یوگوسلافیا و بەلئىیاىیەوہ لەگەل عىراقىشدا گرنكى بەم رىنمایىە دەدا. ئەم جۆرہ جیھانبنىنە بوو بە خولیای زۆربەى زۆرى دەزگەکانى سیاسەتى دەرەوہ كە نامۆى لە زیادەرەوى خۆدەرختىنى رەوشتى ئەمرىكى لە شانۆى جیھاندا دەکرد. ئەم رىالیستە ماندوو نەناسە، كە خۇیان دابووە نەخشەوہ ئەركى فەرمى بەردەوام سیاسەتمەدارەكانیان لە ترسى داھىنانى سیاسەتییكى دەرەوہ بە ئاگا دەھىنا كە لە زەمىنەى ئەو رەوشتگەرایىە واتە (MORALISM) بیئت كە ئەوان كۇیان لىدەكردەوہ.

لەیەكەم سەرنجەوہ وا دەر دەكەوئیت، كە ئىنكارىکردن لەم پرنسیپە دژى مەزاجى ئەمرىكى بیئت، بەلام ئەم واقعیانە كە بەرگرى خۇیان دەكەن، دەبیئت ئەم

رياليزمە بگىرپتەۋە بۇ سەردەمى گەرە پياۋانى حوكمى ئەمىرىكا ۋەك جۇن كوئىنس ئادەمزا خاۋەنى ئەۋ ۋتە ناسراۋەى كە دەلىت: (ئەمىرىكا پىئويستى بەۋە نىيە لە دەروە دىۋو درنج (MONSTER) بگىرى و لەناۋبەرىت، ئەمىرىكا لە خۇيدا ناۋاتەخۋازى ئازادى و سەربەستىيە، خۇى لە خۇيدا، بە تەنيا پالەۋانە و خۇپارىزە. ئەم شىۋە رياليزمەى كە لەدۋاى جەنگى جىھانى دوۋەمەۋە و ئىستەش باۋە، دەگەرپتەۋە بۇ سىياسەتمەدارە واقىيەكانى دور لە عاتىفە كە لە ئەۋروپاى سەدەى نۆزدەھەمدا دەژيان ۋەك بسمارك و مېتەرىخ. ۋەچەكانى سەدەى بېستەمى ئەم سىياسەتمەدارانە لەسەر ھەمان رىگەن، ۋاتە لەسەر رىگەى ئەۋروپىيەكانن ئەم باۋباپىرە ئەمىرىكىەكانيان كە ۋلاتەكەيان دامەززاندوۋە.

ئەۋىش مشتومر دژى گرزى رەۋشتگەراىى لە سىياسەتى دەروەدا، ئەم خاۋەنپىرانە جۆرە سىياسەتلىكان ھىنايە كايەۋە بەۋ شىۋەيەى كە باۋكى واقىيەت (ھانس مورگنتاۋ) ۋەسفى كزدوۋە دەلىت: (بەرژەۋەندىيەكان لە ھىزدا خۇيان دەدۆزەۋە.) مورگنتاۋ ۋە ھولەكانى سەپاندنى پرنسىپە نەتەۋەيىەكان لە دەروەى ۋلات مەحكوم دەكات و بە نىشانەى (كەم زەۋىشتى) لە قەلەمى دەدات. بەۋردى بە نمونەى (دياردەى رەۋىشتى خاچپەرىستى ئەم سەردەمەى ۋەسفىردوۋە. رىالىستەكان بە بۇچوۋنى خۇيان پىيان ۋايە، جەختكردنەۋەى كەللەرەقەكان لەسەر ھاۋسەنگى ھىز لە نىۋان دەۋلەتەكاندا ۋەك لە سەدەى نۆزدەھەمدا لە ئەۋروپا ھەبوۋ، زىاتر بوۋ ئەۋەيە ئارەزوۋى شەپرانى ۋلاتەكان كپ بكات ۋەك لەۋەى چاكسازى لە جىھاندا بكات: ئەمەش لە دوايدا رىالىستەكانى گەياندە پىشنىيارى سەرەكپيان كە دەلىن: دەۋلەتلىك دەبى خۇى بخاتە قاۋغىكەۋە كە بتوانىت پەرژەۋەندىيەكانى خۇى پىارىزىت نەۋەك تەرازوۋى ھىز تىك بچىت.

بىرکردنەۋەى رىالىستەكان ھەرگىز بە تەۋاۋى ئاۋىتەى پىناسەى ئەمىرىكى بەرژەۋەندى نەتەۋەيەتى نەبوۋ، كە تەنانەت لەسەردەمى دامەزرىنەرەكانى ۋىلايەتە

يەككىرىتوۋە كاندا بۇچوونى زىياترى گرتۈتەخۇي، لە بابەت تەنھا مادىيەت ياخود ئىعتباراتى جوگرافيا. رۇماننوس جۇن دۇس پاسۇس جاريك وتى: (خۇ جياكردنەۋە لە ئەوروپا ھۆى سەرەكى بوونى ئەمريكايە.) ئەۋەى لە يىر و بۇچوونى رپالىستەكاندا ھەيە بەتەۋاۋى بەپىچەۋانەى نامۇيكردئە. لە ئەنجامدا، لە خواست و ھىزى ئەمريكا بە ئاگا نەھاتن دژى، بابلىن نمونەيىھەكانى سۇقئت. ئەمەش بە تايبەتى لە كاتى حكومى نيكسۇندا كەۋتەروو، كاتى ھىزى كىسنجەر كەۋتە مشتومپى دژى (بە ھەلەداچوونى لە بۇچوونە سادەكاندا) لە ئاستى كىشەكانى كۇمۇنىزمى سۇقئتەۋە. لە جياتى ئەمە كىسنجەر كەۋتەروو دوى راگرتنى تەرازوۋى ھىز لەگەل (تەيائى) واشنتۇن و مۇسكۇدا. بەپىي ئەۋە دژى ئەۋ ھەۋلانە ۋەستا كە لە پىناۋ باشكردنى مافەكانى مروڭ و نازادى سياسى لە يەككەتى سۇقئت و بۇ سالەھى سال رېنمايى ئەمريكايەكانى دەكرد، كە تا چ رادەيەك ھەۋلدان بۇ (گۇرپىنى سىستەمى سۇقئت لەژىر فشاردا) بى ھوودەيە. بەلام لە كاتىدا كەلەۋە دەچوو ويلايەتە يەككىرىتوۋەكان دواى ئامۇزگارى كىسنجەر كەۋتەتتت لە بابەت (خۇراگرى لە ئاستى ھىزى ھىز و خۇ دوورخستنەۋە لە ھەۋلدانى كەلك ۋەرگرتن لە ناسەقامگىرى يان مشتومپى ناوخۇى ناۋچەكان.) يەككەتى سۇقئت ۋەك كىسنجەر خۇى دانى پيادەنئت، واى نەدەكرد و لە بەرەۋ پىشچوونى ئايدۇلۇژىيائى جىۋگرافى يەككەتى سۇقئت بەبى لادان بەردەۋام بوون ئەمەش لە خۇيدا بوو بە ھۇكارىكى سەرەكى كە رپالىزمى تەسك بكوئتە ژىر ھىرشى بەر فراۋانى ھەلېژاردنەكەى ۱۹۷۶.

لەلای چەپەۋە، ھەلۇيىستى كىسنجەر، دەكەۋتەبەر ھەلمەتى محكومكردنى لەلایەن جىمى كارتەرەۋە، كە لىپرالى سەردەمى قىتنام بوو، ئەۋەندەش دەسەلاتى سياسى بەلاۋە ئىسك قورس بوو، سياسەتى دەرەۋەى شەرمى لەھەموو شتېك دەكرد كە لە بەرژەۋەندى نەتەۋەيى بچئت. لەلای راستىشەۋە رپالىزم دەۋكەتەبەر نامۇى

كاندىتى ھەلمەتى ھەلبىزاردن، رۇنالد ريگن، دژە كۇمۇنىستىكى بەھىز بوو كە ھىچ ناكوكى بەدى نەدەكرد لە نىوان ھىزى ئەمريكى و نمونەيەكانى .

يەكەم ھەلويستى كارتەرو دوای ئەويش ريگن، بالى كىشابهسەر دوآنزە سالى داھاتوودا . بەلام بە كۆتايى ھاتنى جەنگى سارد كە رىكەوتى سەردەمى دەستەلاتدارینى جۇرج ھىربرت و كەر بۇش بوو وەك داقد ھالبيىرستام، رىاليزمى تەسك سەرى ھەلدايەوہ . ئەندامەكانى تيمەكەى بۇش، جەنگى ساردیان (وەك كىشەى نىوان دوو زلھىز رەچاو دەكرد .) جياواز لە تيمەكەى ريگن كە كىشەكەيان بە (پىكدادانى نىوان نەگريس و رەسەن) لەقەلەم دەدا . كاتى كە دنيا كەوتەبەر تەوژمى گۇپرانكارى، سىياسەتى دەرەوہى بۇش، كە بۇ خۇى بىزم لە (خاچپەرستى رەوشتى) دەكردەوہ، بە شىوہيەك رەخسا كە زياتر لەوى جىرالڊ فۇرد دەچوو وەك لەوہى رۇنالد ريگن، سەقامگىرى لە پلەى يەكەمدا دانابوو . بەلام يەكەيتى سۇقۇيت پۇشت، يەكك لە زلھىزەكان ئەم سەقامگىرىيەى بە واتايەكى تر دەبەخشى كە جيا بوو لەوہى جىھانىكى دوو جەمسەرى كە تىيدا ئەمريكا سەرقالى چاودىرى يەكەيتى سۇقۇيت بوو .

لەو كاتەدا، كە خوازيارى تيمەكەى بۇش رووہو سەقامگىرى دەچوو، لە پىناو ئەم سەقامگىرىيەشدا ناچار دەبوون كە پالپىشتى جۇرە رۇئىمىك بەن كە ئەمريكا خوازيارى پووخاندنى بوو . راويژكارى بۇش بۇ كاروبارى ئاسايشى نىشتمانى، برىنت سكاوكرۇف دىتەوہ يادى كە بۇ خۇى دوودل بووہ : (لە دانايى قايلىكردنى ئەلمانىيەكان ھەتا يەكبگرنەوہ، پرسىويەتى ئايا خراپى دابەشبوونى ئەلمانيا لە چىدايە مادامىكى بارودۇخيان سەقامگىرە؟ پروسەى يەكبوونيان لەوانەيە زۇر سەر بەنازاوہ بىت و دەبىتەھوى ملمانى .) يەسەندكردنى نزام بەسەر نازاديدا چەند ولايتىكى ترى گرتهخۇى لەوانە ھەنگاريا، چىكۇسلۇفاكيا و پۆلەندا كە لە ژىر حوكمى دىكتاتوريان رۇزسكيدا بوون . بۇش ئەم دىكتاتورەى بە دلقرىن و

قۇز تەماشىا دەکرد. ئەم پەسەندىكىدە، تەناتەت يەككە تى سۇقۇتۇشى گرتەو، لەوئىش تىمەكەى بۇش باوۋەشى بۇ پىشەوای كۆمۇنىست ماىكل گۇرپاچۇف گرتىبووۋە و گومانىيان لە بزوتنەوەى ئۇپۇزىسىۋن دەکرد كە لە ژېر فەرماندەى بۇرىس يىلسندا بوو. لە راستىندا، سكاوكرۇفت ھەستى بە نازار دەکرد كە دەيىنى يىلسن خشت بە خشتى يەككە تى سۇقۇت لە دەست گۇرپاچۇف دەكاتەو. گرنكى خۇشگوزەرانى يەككە تى سۇقۇت وای لە بۇش كىرد لە سالى ۱۹۹۱دا گەلى ئۇكرانى بە ئاگا يىنىت لە وتەيەكىدا، كە لەوۋە دوا بە (گارە گارى مرىشكى كىيىف) ناوبرا و پىپراگەياندىن كە (ئەمرىكا پىشتىگرى ئەوانە ناكات كە لە پىناوى سەربەستىدا دەيانەوئىت چەوسىنەرىكى دوورە پەرىز بگۇرۇن بە تاغونىكى ناوخۇ.) بە ھەرحال، يەككە تى سۇقۇت ھەرسى ھىنا.

ئەوۋەش يەككەم رووداۋ نەبوو كە تىندا رىالىزمە دوودلەكەى بۇش لە بۇچوونىدا گەيشتە ئەنجامىكى پىر لە نازار. لە چىن، تىمەكەى بۇش لە ئاستى رىپىۋانەكەى سەر بەدىمۇكراسى و قەتلوعامەكەى گۇرەپانى تىنانامىن، برىتى بوو لە (بى تاۋان دانانى رژىمى كۆمۇنىست لە پەكىن. ۋەك سەرۇك بۇش بۇ خۇى مانگىك دوای رووداۋەكەى تىنانامىن لە يادنامەكەىدا باسىكردوۋە دەلئىت:) لە راستىدا ھىچم لە چىن نەدەوئىست لە پىناۋ چارەسەر كىردنى كىشەى گىرژىبوونى پەيوەندىيەكانمان ، ئەو كىشەيە بە بۇچوونى تىمەكەى بۇش ، كىشەى ئەمرىكا خۇى بوو، لىرەوۋە بۇش و سكاوكرۇفت و جىگرى ۋەزىرى دەرەوۋە، ئىگلىبىرگەرى بە گەشتىكى نەئىنى لە گەلاۋىژى ۱۹۸۹ دا نارد بۇ پەكىن، بۇ چاكردەنەوۋە نىۋانىيان. بەدوای ئەمەشدا گەشتىكى تىرىش ھاتەدى، لەو گەشتەدا وتارى رىزلىنىانىيان بەرانبەر يەك گۇرپىيەو، پاشان بۇش ياساىيكردى مانەوۋەى قوتابىيانى چىنى لە ئەمرىكا رەتكردەوۋە فشارى بۇ لابرىدى ئابلوقە بەكار ھىنا ، لەگەل گەلىك كارى تىر تەبايىكرىندا لەگەل پەكىن.

لە يۇگسلافييا، لەويوۋە كە سلۇبۇدان ميلۇسۇقىچ دەستىدايە سىياسەتى پاكتاۋى نەژادى و لادمانەۋەى تىمەكەى بۇش گۇرپانكارى تىدا نەبوو. لە پاساۋدانەۋەى بى ھەلۇيىستى خۇيدا، بۇش جەنگى بالكانى بە (نىزگەرەدان) ۋەسەف دەكرد. يان ۋەك داقد گومپىرت، كە لە دوايىدا بە كارگىرى فەرمى بۇسنىيا دامەزىنرا، وتى: (لەدۋاى جەنگى كەنداۋ ئەگەر ويلايەتە يەكگرتوۋەكان رۇلى سەرەكى لە يۇگۇسلافييا بديبايە، ئەوسا كە ئەمريكا بە پۇلىسى نىۋدەۋلەتى ناۋدەبرا.) ئەمەش كارىك بوو كە سەرۇك بۇش نەيدەۋيىست بىكات. لىرەۋە ۋە زىرى دەرەۋە، جىمىس بەيكەر كە چەند مانگىك لە ھاتوچۇ قورمىشكاراۋا بوو، بۇ كارى ئاشتىخۋازى لە رۇژھەلاتى ناۋەراستدا بەبى كەم ۋە زىاد يەك رۇژى لە بەلەگراد بىرەسەر بۇ ھەۋلى دورخستىنەۋەى كارەساتىكى تر. بەيكەر لە يادنامەكەيدا ۋا ۋەسەفى ميلۇسۇقىچ دەكات كە ھەمان ئىشتىھاى سەدامى ھەبىت.) بەلام سېبىيا تۋاناكانى عىراقى نەبوو، لەبەر ئەۋە ئەمريكا زۇر گوۋى نەدايە شەرانگىزى ميلۇسۇقىچ، لە جياتى ئەۋە كىشەى يۇگۇسلافيياى بە كىشەى سەرۋەرى خاك لەقەلەمدا. گوۋى مەدەرە ئەۋەى كە سەرۇك بۇش باۋەرى ۋابوو كە كىشەكە كىشەى سەرۋەرى دەۋلەتىكە كە لە راستىدا ۋجوۋدى نەماۋە، بەيكەرىش لە ئاستى خۇيەۋە وتى: (ئىمە سەگىكمان لەم شەپەدا نىيە.)

ھەرچۇنىك بىت، لە عىراقدا بوو كە قەلسەفەى سىياسەتى دەرەۋەى تىمەكەى بۇش بەئاشكرا خۇى پىشان دەدا. لىرەشدا نرخی رەۋشتى لە ھەموو شوۋىنكىتر بەرزتر بوو. ھەتا ئىستەش ئەندامانى ئەم تىمە پىشتىگىرى لە ھەلۇيىستى (REALISTIC) خۇيان لەگەل سەدامدا دەكەن. بەلام تا چ رادەيەك رىيالىستىك بوون لە لاۋاندنەۋەى دىكتاتورىكى شەپەنگىزدا، بە ھەفتە ۋ بە مانگ ۋ بەسالان پىش ئەۋەى كۋەيت داگىربكات ۋ تا چ رادەيەك ۋاقەى بوون كاتىك دوا بەدۋاى جەنگى كەنداۋ عىراقىكى سەقامگىرى ژىردەستى سەداميان پەسەند دەكرد بەسەر بەدىلىكى

دوور لە چەوساندنەوہ. بەپىي جىھانبىنى تىمەكەى بۇش ھەموو بىريارەكان تەواو
ماقول بوون. (بە لوېنان بوونى عىراق) (بنىاتنانى نەتەوہ)، (ئەو جۆرە
دىمۆكراسىيەى بىبابان كە خەلكى لەپال قورئاندا رۆژنامەى فېدېرالىيەكان
دەخويننەوہ.) ئەمانە ئەو زاراوانە بوون بۆ پاساوى قەناعەتكردن بە وەستاندى
جەنگى كەنداو پىيش تەواوبوونى و چاوپۆشى لە قەتلوعامى ھەزار بە ھەزارى
عىراقىيەكان كرا. دوانزە سالىيش دواى ئەوہ، سەدام دەقەرەكە و جىھانى خستۆتە
ژىر مەترسى چەكى كۆمەلكۆژەوہ و ئىمەش ھىشتە لە ئاكامى ئەم جۆرە (رىياليزم
دەدەژىن.

بەشى پىنچەم

خاوازيارى لىبراليزم (كلينتون)

WISHFUL LIBERALISM (CLINTON)

سەير و سەمەرە ئەم باسەيە كە ئىستە دىتە پىشەو، كاتىك بىل كلينتون خۇى بۇ پۇستى سەرۆكايەتى كاندىت كرد هيرشى بۇ سەر تيمەكەى بۇش دەكرد كە (نەيانتوانيوە وانەيەك لە تەبايىكردنەكەيان)
(APPEASEMENT) *
لەگەل سەدام حوسىندا وەر بگرن و كورد و شىعەشيان بەجىهيشت تا بە دەردى خۇيانەوہ بتلینەوہ . (گوايە بە پىچەوانەى ئەوانەوہ، ئىدارەكەى ئەو) (خۇى ئاويئەى پەيوەندى ستراتىژى ناكات لەگەل رژیمة ترسناك و چەوسینەرەکاندا .) ئىدارەى تازه بەئىنى وابوو كە بە ھوى پتەوکردنى ئابلوقەى نەتەوہ يەكگرتووہکان و يارىدەدانى بەردەوامى ئۇپۇزسىوونى عىراق، دىكتاتورى عىراق لە پەلوپۇ دەخات و لە قەفەسى دەنىت . لە مانگى ئابى ۱۹۹۱ دا، جىگىرى سەرۆك، ئەلگۆر، نامەيەكى بۇ كۆنگرەى نىشتمانى عىراق نارد كە تىيدا سووربوونى ئەمريكاي لەسەر ھاوبەشى پتەوى لەگەل خەباتى ئۇپۇزسىووندا دەربىرى و بەئىنىشىدا كە پشتيان تىنەكات، چونكە وەك بۇ خۇى دەلىت : (نامانجى ئىمە روون و ناشكرايە : ئەوہيە كە راستى ئەم رژیمة بخەينە پوو، كە رژیمىكى تاوانبارە و كۆمەلگەى نىودەولەتى ناىگرىتە خۇى، بە ھەلسەنگاندنى ئىمە ئەم رژیمة ھەروا دەمىنىتەوہ و رىگەى چارەسەرى نىيە .)

* بە رىكەوتنىك دەووترىت كە لەگەل دوژمندا سازبكرىت بەبى گویدانە برنسىبى رەوشتى . (وەرگىز)

بۆ ئەم مەبەستەش کاری تێمه‌که‌ی کلینتۆن وابوو که ملیۆنه‌ها دۆلار به شیوه‌ی یارمه‌تی بدات به ئۆپۆزیسیۆن و (CIA) چاوساگییان بکات. ئالگۆر و وه‌زیری ده‌روهه وارن کریستۆفەر و راویژکاری ئاسایشی نیشتمانی ئەنتۆنی له‌یک به‌لینیان ده‌دا که یارمه‌تی زۆرت‌ریش به‌رپۆه ده‌بێت. هێزه‌ نه‌یاره‌کانی عێراقیش ئەم به‌لینیان به‌دل ن‌رخاند و له‌ به‌هاری ساڵی ۱۹۹۵ دا، هێرشیک‌ی په‌رچدانه‌وه‌یان کرده‌سه‌ر دوو فرقه‌ی سوپای عێراق و سه‌دامیان په‌ریشان کرد. له‌ ترسی ئەوه‌ی ئەم پێکدادانه‌ په‌ره‌بسی‌نیت و ویلایه‌ته‌ یه‌گ‌گرتووه‌کان رابک‌یشی‌ته‌ناو گ‌یژاوی به‌ره‌نگاری له‌گ‌ه‌ل عێراق دا، له‌ نا‌کاو کۆشکی سپی فه‌رمانی به‌ (CIA) دا که چیت‌ر کاری پشت‌گ‌یری نه‌کات و پ‌یشه‌وا کورده‌کانی نا‌گادار کرده‌وه‌ که (ویلایه‌ته‌ یه‌گ‌گرتووه‌کان به‌ هیچ شیوه‌یه‌ک پشت‌گ‌یری ئەم ئۆپه‌راسیۆنانه‌ ناکات.) له‌ چاوپ‌یکه‌وتنه‌ رۆژنامه‌وانییه‌کاندا تێمه‌که‌ی کلینتۆن بیانوویان بۆ ئەم ناپاک‌ییه‌ی خۆیان ده‌دۆزیه‌وه‌ و به‌ بریاری دیراسه‌کراویان داده‌نا. گوایه‌ ئەم هێزه‌ نه‌یارانه‌ له‌ سه‌ر بنه‌مای گه‌وجیت‌ی دروست بوون. له‌م باره‌یه‌وه‌ یه‌کیکیان وتی: (ئەم کورانه‌ بی‌ کرده‌وه‌ن و ناتوانن هه‌لب‌کوتنه‌ سه‌ر (ELEVEN - 7 *) گ‌یش.) یه‌کیکی ت‌ریش به‌ده‌نگی به‌رزوه‌ وتی: (ئەمانه‌ م‌یشووله‌ و مه‌گه‌زی گیانی سه‌دام نه‌بیت هیچ شتیکی ت‌رین.) ئەم روو وه‌رچه‌رخاندنه‌ی ئیداره‌که‌ی کلینتۆن گه‌شته‌ ئەو ناسته‌ی که له‌ ساڵی ۱۹۹۶ دا، کاتیک سه‌دام له‌ (به‌هشتی پارێز‌او) دا له‌ باکوری عێراق په‌لاماری کورده‌کانی دا، ئەو به‌هه‌شته‌ی که ویلایه‌ته‌ یه‌گ‌گرتووه‌کان به‌لینیی پاراستنی دابوو. نه‌ک هه‌ر نه‌یانپاراستن به‌لکو فه‌رمییه‌ ئەمریکییه‌کان خۆیان قوتارکرد و فه‌رمانده‌ عێراقییه‌کانیان به‌جیه‌شت و به‌لای که‌مه‌وه‌ سه‌د که‌سیان

** زنجیره‌ سوپه‌رمارکیتیک بوو له‌ ئەمریکا جه‌وت رۆژ له‌ هه‌فته‌یه‌کدا و رۆژی ۱۱ کاتژم‌یر ده‌کرایه‌وه، زوو زوو هه‌ل‌ده‌کو ت‌رایه‌ سه‌ریان و رووتده‌کرانه‌وه. (وه‌رگ‌ی)

دەست بەجى دووچارى كوشتن بوون. لە گەرمەى ئەم قەتئوعمەدا وەزىرى بەرگرى ولىام پىرى لە شىكردنەووەكەيدا وتى: (بەرژەوهندى ئىمە لە پاراستنى كوردهكاندا، بەرژەوهندى پاراستنى ئاسايشى نەتەوہييمان نيبە.)

بەسادەيى، بەشيك لە كىشەى سياسەتى ويلايەتە يەكگرتووہكان لە ناستى عىراق، دوو دلى بوو لە بەكارهينانى هيز وەك ئاميرىكى سياسى. لای ئەندامانى تيمەكەى كلينتۆن وا باش بوو كە پۆلى هيزى ئەمريكى ھەر لەوہدا بيت، كە كار بكاتە سەر سەدام و تيوہى ژەنى و لە چەوتى ريگەكانى ئاگادارى بكاتەوہ. بەم شيوہى وا دەردەكەويٓت، كە ئەو زاراوانەى لە دواى جەنگى قيتنامەوہ لە ليكسيكوٓنى سەربازيدا سەرابووبيتەوہ وەك (ھيما) و (پەيام) جاريكىتريش ھينراييتەوہ كايەوہ. سەبارەت بە كارى شەرفروشتنى سەدام لە سالى ۱۹۹۶ دا بە باكورى عىراق، لە بابەت ئاشكراكردنى ليدانەكەى بەغداوہ سەرۆك دەليٓت: (مووشەكەكانمان ئەم پەيامەى خوارەوہيان بۆ سەدام دەبرد: ئەگەر خەلكەكەى خۆت بەكاربھيٓنى بۆ ترساندنى دراوسينكانت، ئەوہ دەبيت نرخەكەى بدەيت.) سەرۆك لەسەر ئەم قسانە دەروات و دەليٓت: (دەستپوہردانى باكورى عىراق پەسەند نەكراوہ و دەبيت باش بزانيت كە كردارى نامرۆتەنەشت ئاكامى ھەيە.)

ليدانى ئەم جارەيان ئەوہندەى ليدانەكەى سالى ۱۹۹۳ رەنگى نەدايەوہ، كاتيك دەزگەكانى ھەواڤگرى بەغدا مووشەكبارانكران لە تۆلە سەندنى ھەوالى كوشتنى سەرۆكى پيشوو (بۆش)، لە كاتى سەردانەكەيدا بۆ كوەيت. ئەم ھيرشەش، ھەر وەك باليوٓزى ئەمريكا لە نەتەوہ يەكگرتووہكان، مادلين ئۆلبرايت، باسى دەكات و دەليٓت: (پەياميك بوو بەرەو عىراق پەوانە كرا، پەياميك بوو دەربەربىنى ئەو راستيىھى كە ئىمە ھەرگيز ريگە بە تيرۆريزم نادەين.) بەلام جيڤگرى سەرۆك كەوتە پەلە و وتى: (پەياميك نەبوو بۆ رووخاندنى رژيٓمى سەدام حوسين.)

په روشی بوړاوه ستاندنی کتوپری ئەم مووشه کبارانهی کلینتۆن گالته چاری بوو، دواى هه موو شتیك، راولیژکاری ئاسایشی نیشتمانی تیمه کهى کلینتۆن چووہ ئۆفیسه که یه وه و وهک (مهیلی هه مه لایه نی) له قه له م دا که فه رمایشتی که بو به کارهینانی هیزی ئەمریکی له گه ل، یان له جیاتی، کۆمه لگه ی نیوده وه تی. به لام ئەو (فیا سکو) یه ی که بوو به هو ی کوشتنی پاسه وانه کانی ئەمریکا له سو مال، له و ولاته تیمه که ی کلینتۆن سه ربازه کانی ویلایه ته یه کگرتوو ه کانی خسته وه ژیر فه رمانی نه ته وه یه کگرتوو ه کان و فه رمایشته که ی پوچهل کرده وه. سه ره پای هه موو ئەمانه کلینتۆن که وته بهر ره خنه ی خه لک، کاتی دواى شه ره تفه نگیك پاشه کشه ی به هیزه کانی له سو مال کرد. واته سوار بوون عه ییك و دابه زین دوو عه یب. له ئاکامی ئەم شکسته دا کۆشکی سپی به نا چاری بایدا یه وه سه ر نموونه یه کی تری لیپرالی له به کارهینانی هیزا: فه رمایشتیك بو مؤ له تدان به کاری سه ربازی ته نها بو دژی ئەو نیشانانه ی که له په لویو که وتوون یان ئەو ئامانجانیه ی له ژياندا نه ماوون.

له گه ل هیرشکردنه سه ر عیراق به (نووکه ده رزی)، ئەم ئیداره یه بانگه شه ی خه لکی ئەمریکای ده کرد که قایلین و شانازی به هیزی ولاته که یانه وه بکن و ئەوه ش بزائن که مامه له له گه ل عیراقدا کاری ستراتیژ نییه. و هه ر له بهر سوارچاکی هیزی سه ربازییه که ویلایه ته یه کگرتوو ه کان خو ی له سه ر قالبوون له بابته ئەتجام و سیاسه ت دوور ده خاته وه. لیروه، له وه لامدانه وه ی هیرشه که ی عیراق له سالی ۱۹۹۶ دا بو سه ر شاری هه ولیژی باکوور، هه لویستی تیمه که ی زیاتر لوجستی بوو، کاتیك که وتنه دا پلۆسینی جیگا کانی هیزی به رگری ئاسمانی عیراق له خواری وه به غدا، چونکه ئەم هیزه له خویدا په رتوبلاو بوو. ئەمریکا نه ی توانی به باشی بیانپیکیت. به هه ر حال، به ۲۴ سه عات دواى ئەم لیدانه، کلینتۆن که وته ئیدیعا کردن، که گوايه سه رکه وتنی مه زن به ده ست هاتوو و (هیزه کانی عیراق

پاشەكشەيان كىردووه و پەرتوبلاو بوونەتەوہ. نەشكسى ستراتىژەكەى لە باكوورى عىراق و نەزىكە ھەردەسەينانى ھىزە ھاوپەيمانىيەكان واى لەسەرۆك كلينتۆن كىرد كە پاشگەزى لەم ئىدىعايانە بكات. لە راستىدا، (تەرازوو) لە نىوان ئىدىعا و راستىدا، بوونە ھىماى زۆرىيەى زۆرى ئەو ھىرشانەى ئىدارەى كلينتۆن دەيكرە سەر عىراق. ھەرچەندە لىدانەكەى سالى ۱۹۹۳ تەنھا بەشىكى لە بيناى پاسەوانەكان روخاند، چارى ئىدارە وابوو، كە گوايە ئەم ھىرشە بە شىوہىيەك كاريگەر بوو (كە عىراق چارىكى تر نەتوانىت بىر لە پلانى تىرورىستانە بكاتەوہ.) ئەمانە دەقى قسەكانى گۆر، جىگىرى سەرۆك بوون. ئەگەر درز بوونى بينايەك بە (لىدانى كاوكەر) باسبكرىت، لەوئىشەوہ، پىشنىيارە كتوپرەكەى وەزىرى نەرەوہ، وارن كرىستوفەر بى بايەخ دەبىت كە دەلىت: (نەك ھەر نەمانەيشت ئەمريكايەكان بىيكرىن، بەلكو ژيانى زۆربەى عىراقىيەكانىشمان پاراست. ئەم لىدانە ھەرچۆنىك بىت، سنوورى بۆرەفتارى سەدام دانەنا، بەلكو بە پىچەوانەى بۆچوونى ئەمريكاوہ، گۆرەپانى مانۆرى سەدامى فراوانتر كىرد و تاكتىكى زۆرى ترى بەكارھىنا.

ئەمە ئەو پەيامە بوو كە لە سياسەتى ئەمريكايەكانەوہ بە سەدام گەيشت، ئەو سياسەتەى كە بە تايبەتى لە كاتى دووہم تىمى كلينتۆندا، زياتر ئەوہ روون بووہ، كە ئەم ئىدارەيە جەختى لەسەر ئامانجى رژىم گۆرىنى عىراق كىردووه. ھەر لە ھەمان كاتدا لە وەلامدانەوہى ياخيبيونى رژىمى بەغدا لە ئاستى چەك پشكنىنى نەتەوہ يەكگرتووەكاندا، كۆشكى سپى دارزاندى ھىزەكانى ويلايەتە يەكگرتووەكانى بەشىوہى خۆھەلكىشانەوہ، لە سالى ۱۹۹۷ و ۱۹۹۸ دا دەست پىكرەوہ. لەپەناى ئەمەشدا، وردە باسى ھاتوچۆى فرۆكەى جەنگى بارھەلگىرى چارەپەش و جموجولى شەرە تەيارە دەركىنرا. كاتى كە ئەم جۆرە دارشتنە

کەوتەروو، زۆری پێنەچوو ئیدارەکەى کلینتۆن کەوتە پیشاندانى (گەلا هەنجیر)* و کەوتە پشت گۆڤخستنى ئەرکە راستەقینەکان، کە ئەم دارژێنە سەربازییە لە پێناویدا هاتە کایەوه. لە سەرەتای سالی ۱۹۹۸دا بەرەنگار بوونەوه لەگەڵ سەدامدا، بە ئاشکرایى سەر لى تیکچوونى تیمەکەى کلینتۆن کەوتەروو، کلینتۆن لە بەرانبەر رێگرتنى بەردەوامى چەک پشکنەرانی نەتەوه یەکگرتووکان لە کۆتایى سالی ۱۹۹۷دا لە لایەن سەدامەوه، تەنھا هەپرەشەى ئەوه بوو: (کە ئەگەر بیّت و ئەم جارە هیز پێویست بیّت، ئەوا ویلیایەتە یەکگرتووکان توانای عێراق بۆ بەرەهەمەینانى چەکی کۆکۆژ لەناو دەبات. هێشتا هەر دارژاندی هیز لە کەنداو بەردەوام بوو، ئیدارەکە چوووه پێستەکەى خۆى. ئایا بۆ لەناوبردنى توانای بەرەهەمەینى چەکی کۆمەڵکۆژ ویلیایەتە یەکگرتووکان هیزی زەمینى بەکار دەهێنیت؟ بە دڵنایاییەوه نەخیر. ئایا هیزی ئاسمانى دەتوانیت چەکەکانى سەدام لەناو بەریت؟ لە راستیدا ناتوانیت، چونکە سەدام بەشى زۆرى جبهه‌خانه‌کەى لە ژێر زه‌ویدا شار دۆتەوه. واتە کۆشكى سپى خۆى دوو چارى هەلمەتیکى (نەشتەرگەرى) کرد کە چوار پێنج رۆژیک دەخایەنیت و ئەنجامەکەشى لە کەمکردنەوهى توانای عێراق، زیاتر تێناپەریت.

وهك بەرپر سەکانى ئیدارەى کلینتۆن بە بەردەوامى جەماوەر و سەدامیان ئاگادار دەکردەوه، هەموو بەکارهێنانیکى سەربازى دژی عێراق، بە شیوه‌یه‌ك دیزاین کراوه کە ئەمترین زیانى گیانى چ بە ئەمریکى و چ بە عێراقى بگەیهنیت. وێرانکردنى لەپالدا نەبیّت، دوور بیّت لە ره‌وشت سووکى و داخوایه‌کان بە نەرمى بە دەستبەهێنریت نەک بە سەرکەوتنى هیز، ئیدارە بە هەلگیرسینەرى جەنگ لە قەلەم بدریت. بۆچوونى جەنگ کۆن بوو یان باوى ئەما بوو، لەم پووهوه مادلین

* واتە بەکارى جەواشه‌کردن هەستا. (وه‌رگێڕ)

ئۇلبرايت دەلىت: (ئىمە باسى بە كارھىنانى ھىزى سوپايى دەكەين، باس لە بابەت جەنگەۋە ناكەين. ئەمە لە خۇيدا جياۋازىيەكى گىرنگە.) بەلام سووربوونى ئىدارەى كلينتۇن لەسەر ئەم جياۋازىيە بە ھاوشانى رەچاۋكردنى لىستىكى بيانوى دوور و درىژ بەر لە بەكارھىنانى ھىزى سەربازى بە تەۋاۋى ئەم بە كارھىنانەى بى بايەخ كىردبوو.

دواى ئەم ھەموو توورە بوون و فوو لەخۇكردنە ، ئۇلبرايت بەرەو نىۋيورك فېرى و داۋاى لە عەنان كىرد كە رىگە بە ئەمىرىكا بىدات (شانى لى دابدات و واژ لە كارى جەنگى بەھىنىت.) لە كانوونى يەكەمى ۱۹۹۸دا، كاتىك كە مانۇركارى سەدام لە ئەندازە دەرچوو بوو، تىمەكەى كلينتۇن بە مووشەك لىدانىكى ترولامى داىەۋە. لەبەر تەسكى ئامانچ و بوار و كات و ئاكام، ھەلمەتى رۇژىك ھىچى بە دەست نەھىنا، لەۋە زىاتر كە چەك پىشكىن ھەرەسى ھىنا. لە ئاكامى ئەمانەشدا، لە كاتى نىزىك بە كۇتايى حوكمى كلينتۇن، غىراق بىجگە لە عەرەبى سەۋدى زىاتر لە ھەموو ۋلاتىك نەۋتى دەناردە دەرەۋە و داھاتى لە كاتى پىش كەمارۇدان زىادتر بوو. ئەو داھاتەشى بۇ پىركردنەۋەى جىبەخانەكەى بەكاردەھىنا.

ژەنەرال ئەنتۇنى زىينى، فەرماندەى ھىزەكانى ئەمىرىكا لە رۇژھەلاتى ناۋەرەست، لە بەرچاۋى خەلكى، نەيارەكانى سەدامى خىستەبەر ھەلمەتىكى دىۋار، لە ۋاتاردان و چاۋپىكەۋتندا دەيووت: (غىراقىكى لاۋازى پارچە پارچە كراۋى شلەژاۋ .... لە ئىستەى سەدامىكى سنوور بۇ دانراۋ يان لە قەفەسنراۋ، خەتەرنەكتر دەبىت.) لە ئاستى خۇشپەۋە، راۋىژكارى كلينتۇن بۇ ئاسايشى نىشتمانى، پلانى لابردنى سەدام حوسىنى بە كىشەى (كەندەۋى بەرازەكان *) لە قەلەم دەدا.

* ۋاتە كىشەى سەردەمى چۇن نىف كەندەى، كاتى يەكەيتى سۇقىت ساروخىكى زۇرى پوۋە و ئەمىرىكا لە كەندەۋى بەرازەكان، لە كۇبا دامەزاند. (ۋەرگىز)

كۆشكى سىپى تەنھا كەمىك لەو پارەيەى بەخشى بە ئۇپۇزسىۋنى عىراقى، كە كۆنگرىس بۇ بە ھىزكردنى تەرخانى كىردىبوو. لە جىياتى ئەو ە زارەتى دەرەو ە بەر پارەيە پشتىگىرى بەرپۇەبىردنى پىرۇگرامى مەملانىنى بە نەيارانى عىراق دەرە، كە دانەرى كىتپى (GETTING TO YES) دايمەزاند بوو.

لەراستىدا، ئەو فەرمانبەرەنەى كە ئەركى پشتىگىرىكردنى نەيارەكانى سەدام خرابو ەستۇيان، بەردەوام سووكايەتەيان بەم نەيارانە دەرە. بىرگەر، كە لە وتارىكدا ەسفى لابرنى سەدامى بە (فەنتازى) ەسفىكردو ە، توانى كىنىت پولاك، تويژەرەو ە پىشوو (CIA)، لە ئەنجومەنى ئاسايشى نىشتەمانى دامەزىنىت. حساباتى پولاك پىش ەلمەتى گەردەلوولى بىابان، بە پى قسەى واشنتۇن پۇست وابوو، كە عىراق بەرەنگارىيەكى زۇر پتەو بكات. ە بە بۇچوونى خۇى كاتىك كە لە ئىدارەكەى كلىنتۇندا كارى دەرە، چاك وابوو كەس بەو ە قاىل نەكرىت كە (كۆنگرەى نىشتەمانى عىراق) شاينى يارمەتيدان بىت. ەر لەم بوارەو ە، فرانك رىچارىون، كە رىكخەرى كارى پىزگاركردنى عىراق بوو، لە ەزارەتى دەرەو ەتى: (ئىمە ەىچ بە ئۇپۇسىۋنى عىراقى نادەين، ئەگەر شەرپەرى خۇبەختكەريان نەبىت.)

لەسالى ۲۰۰۰دا، كاتىك لە بەغدا سەر لە نوى فرۇكەخانەى سەدامى نىودەولەتى كرايەو ە، بە كۆمەل سىياسەتمەدار و بازىرگان لە روسيا و فەرەنسا و ولاتە ەرەبىيەكانەو ە، بە گەشتى ئاسمانى نياساىى پرويان دەرە عىراق و لەم فرۇكەخانەيە دادەبەزىن. ەموويان بە مەبەستى ئىشكردنى نياساىى ەتابوون، كە لەگەل رىزمى دوور لە ياسادا ئەنجامى بدەن. واشنتۇن ئەك ەر لەو ەدا سەرەكەوتوو نەبوو كە ئىدانەى ەلەوشاندنى گەمارۇى نەتەو ە يەكگرتوو ەكان بكات، بەلكو كەوتىشە گىفتوگۇ لەگەل كۆمىتەى گەمارۇى نەتەو ە يەكگرتوو ەكان بۇ ئەو ەى گەشتى ئاسمانى بۇ عىراق ياساىى بكات، بۇ ئەو ەى وا دەرەكەو ىت كە گەمارۇ ەلەوشاوەتەو ە. لە كاتى پوودانى ئەم كارانەدا، ئەندامانى ەاوپەيىمانى جەنگى

کەنداو، یەک لەدوای یەک بەلیۆزخانەیی خۆیان لە بەغدا کردەووە و خەڵکی شکۆداری
 وڵاتەکەیی خۆیان دەنارد بۆ لای سەدام، لە پێناوی پیشاندانی هاوسۆزی و
 شیوەنگێران لە داخی ئەو گەمارۆ ناغادیلانە رەوشت نزمە. لەم باروودۆخەدا، کە
 ویلایەتە یەگرتوووەکان، بە هیواشی خۆی دەدا بە دەستەووە، بەو قایل بوو کە بپری
 فرۆشتنی ئەوتی عێراقی لەلایەن ئەتەووە یەگرتوووەکانەووە دیاریکراو نەبێت، چونکە
 لەو راستیە ئاگادار بوون کە عێراق دوور لە چاودێری ئەتەووە یەگرتوووەکان بایی
 دوو بلیۆن دۆلار سالانە نەوت بە قاچاخ دەفرۆشێت. لە گۆرەبانی سەربازیدا هەر
 ئەوئەندەیی لێدانهکەیی سالی ۱۹۹۸ راوہستا، بێرگەر و ئۆلبرایت کەوتنە فشارکردن بۆ
 کەمکردنەووی چالاکی فرۆکە جەنگییەکانی ئەمریکا کە لە کاتی جەنگی کەنداوہووە
 لە کاردا بوون. بەلام فرۆکە جەنگییەکانی عێراق بەردەوام بوو لە تەحەداکردنی
 هیلەکانی قەدەغەکراوی فڕین و هیزی بەرگری ئاسمانیش بەردەوام تەقەیان لە
 فرۆکەکانی ئەمریکا دەکرد. هەلمەتی ئاسمانی بەردەوام بوو، بەلام بەشیوەییەکی
 سەیر و زانخواز (فضولی)، چونکە ستراتییژی خۆی گۆپی. لە باتی ماددەیی
 تەقینەووە، بۆمبای دووہزار پاوہنییان بە کۆنکریت پڕ دەرکردەووە و بۆمبارانی
 عێراقیان پێ دەکرد. وەک کۆلۆنیل میکائیل و تەرز، و تەبێژی ئۆپەرەسیۆنی هیزی
 ئاسمانی هاوپیەمانی لە باکوری عێراق رایگەیانند: (نامیەرەکانی

پێنیشاندەر هیشتا لە جیی خۆیان، بەلام چیمەنتۆ لە تەقەمەنی ھەرززان ترە.)
 تەنھا نرخ ھۆ نەبوو کە ئەمریکا دەیویست بە ماددەیی بیناسازی عێراق بۆردومان
 بکات. بە قسەیی فەرمییەکی ئەمریکی: (ئەم شیوەییەکی کە ئیمە کاری پێدەکەین لە
 سنووری قبۆلکراو دایە، ئیمە نامانەوویت کار لە کار بترازینین.)

بەلام ھەرچۆنیک بێت، کار لە کار ترزان و بە شیوەییەکی زەق ئەم تیکچوونە
 دەکوتە بەرچاوی کاتی ئیدارەیی کلینتۆن بپاریدا پیکدادان لەگەڵ سەدام، لە ئاستی
 کیشەیی چەک پشکنیندا نەکات. لەم بارەییەووە پۆلاک نووسیویەتی: (لە کاتی

گفتوگوڭوكانيدا له سالى ۲۰۰۰دا، سەبارەت بە پلانى گۆرېنى رژیمی عىراق، کاربەدەستىكى بالای ئىدارەى کلینتۆن وتى: (سەرۆك وای پى باشە که بەر له تەواو بوونی ماوەى سەرۆکایەتى خۆى ناشتی له نیوان عەرەب - ئیسرائیل پەرەبەسینىت، حەز له شەرى نیوان عىراق و ئەمریکا ناکات.) ئەم حەزەى کلینتۆن له پایزى سالى ۲۰۰۰دا ئالوزکا، کاتیک که سەرۆکی تازەى پشکنەرانى چەک، هانز بلیکس ئامادەباشى تيمەکهى راگەياند بۆ گەرانهووە و کارکردن له ناو عىراق دا. ئەم گەرانهوویە دەبوویە زووتر پووی بدایە (چونکە کاتیک که پشکنەران له مەیداندا نەبن، دەبیت پابەندى وەسەیلە تەکنیکی نیشتمانى خۆمان بین، ئەم وەسیلانە ناتوانن هەمان ریزەى کارکردن ئەنجام بەدن.) هیشتا ئىدارەى کلینتۆن خۆى له بەرەنگارى دەپاراست و بە پى قسەى واشنتۆن پۆست، ئەمریکا و روسیا بە دوودلى، پلانىکی دېلۆماسیان بۆ نەتەووە یەگگرتووەکان ساز کردبوو، که ریزگ بیت له گەزانهووی بلیکس. چونکە هیچ لایەکیان نایانەوویت. (له کاتیکى نەگونجاودا پیکدادانىکی ترروودات.)

لەرستیدا، ئۆلبرایت و زیری دەرەو، بەکارهینانى چەکی دژی سەرپىچیهکانى سەدام رەت دەکردهووە. بلیکس، کاتیک که پلانەکهى گۆردرا وتى: (لەوانەیه بە بۆچوونى کەسانىکی زۆر واییت، که هیچ پوودانىکی گەرە پىش هەلبژاردنى ئەمریکا روونەدات، بۆچوونەکەشیان راستە.)

نەمانزانی سیاسەتى دەرەوێ ئەمریکا چاویان بەرایى ئەوێ نەدەدا که ئەم ئىدارەیه له هیچ پرۆژەیهکدا، جگە له هەلبژاردنەکهى جارى دووهمى، تۆکمە و سەرکەوتوو بن، هەموو پىشنىاریکی یەکبوون له ئاستى عىراق پشنگووی دەخرا. کاتیک که تيمەکهى بۆش، له کانوونى دووهمى ۱۹۹۳ دا مائناواییان کرد، فەلسەفەى سیاسەتى دەرەوێشیان لەگەل خۆياندا پىچایەو، بیل کلینتۆن هاتەپىشەرە و رەخنەى ئەوێ لیگرتن که نەیانئوانیووە دەرک بەو بەکن: (له جیهانیکدا که

سهریهستی نهك چهوساندنهوه به پهله و توندرویه و پشت بهستن تهنها به هیژ، گالتهچارپیه و نهزۆك دهبیئت. (گوایه کلینتۆن خۆی لهه گالتهچارپیه له ئاستی سیاسهتی دهرهوهدا، دوور دهخاتهوه، بهلام هیشتا تازه ریپورهسمی بوون به سهروکی تهواو بوو بوو. دهریارهی ههلویستی بهرانبهه به سهدام وتی: (من، تا دواههناسه باوهرم به گفتوگوکردن ههیه.)

زۆر به کورتی، پێشنیاری کلینتۆن به پێچهوانهی ریالیزمهوه بوو، له جیاتی نهوه گروپینکی لیبرالیخواز چاوساگیان دهکرد که به بۆچوونی ئەمانه: (کۆمه‌لگهی نیودهولهتی و دهزگهکانیان به مهزنترین سههراوهی شه‌ری جیهانی رهچاو دهکرد. بۆ سهه سووکی و رهههتی خۆیان، وایان به باش دهزانی که بهکارهینانی هیژی ئەمریکی تهنها له ئاستی خۆیانهوه نهبیئت، زیاتر مهیلی سیاسهتیکیان دهکرد که پشت به (گویزه‌رهکه بههستن نهك به گۆچانهکه) وهك له ریکهوتننامهکانی کۆنتروۆلی چهك و ریکهوتننامهکانی نیودهولهتی و پیاچوونهوهی بهکارهینانی هیژدا دهریان بریوه. ئەم پالنه‌ره وهك پهسه‌ندکارییهك له سیاسهتی دهرهوهدا پهیرهو کراوه، که (نمونه‌کهی - واته ئایدیالیزمه‌کهی - به دووسه‌ره وهه‌می و یاساییشه.) له رابردووشدا کهوتبووه خانهی (UTOPIANISM)*، هاویه‌شیکردن - له رووی سیاسهتی دهرهوهی ویلیه‌ته یه‌گرتوو‌ه‌کاندا، دامه‌زراندنی (کۆمه‌له‌ی نه‌ته‌وه‌کان (عصبه‌ الامم)، داهینانی ریکهوتننامه‌ی کی‌لوگ بریاند، که له سالی ۱۹۲۸دا بۆ نایاساییکردنی جهنگ و پته‌وکردنی باوه‌رم به ریکهوتنه‌کانی کۆنتروۆلی چهك له جهنگی سارد دا، به‌لام ئەم ریکهوتننامه له لایه‌ن یه‌کیه‌تی سو‌فیته‌وه به‌رده‌وام سه‌ری‌پنجی لی ده‌کرا.

* یۆتوپیانیزم: ئەو حاله‌ته‌یه که هه‌موو شتیك به ته‌واو ره‌چاو ده‌کریت.

ئەم گىرژىيەى لىبرالىزم، لە ميانەى ۲۰ سالەى جەنگى سارد دا لە ژىر چاودىرى لىبرالە ماسولكەدارەكاندا بوون. لەوانە ھارى ترومان و جۇن ئىف كەنەدى، ئەوانەى گوييان نەدەدايە ئەوھى چ لە دەرەوھى ئەمىرىكا پرودەدات، بەلام كۆبوونەوھ لە دەوورى سياسەتى دەرەوھى لىبرالى، لە جەنگەلەكەى قىتنامدا بوو بە ھەلم و چوو بە ئاسماندا. بەلای خواستيارە لىبرالىزمەكانىشەوھ وەك گەلى كەسى تىرش، ھىزى ئەمىرىكى بە شىوھىەكى بى چارەسەرى خەلتانى تاوانبارى جەنگ بوو. گومانكردن لە ھىزى ئەمىرىكى كە لەگەل لىبرالى سەردەمىشدا سىروشتىيە، ئىستە بۆتە نىارىكردن لە ئاستى بەكارھىنانى ھىزى ئەمىرىكى لە ھەر شوىنىكى جىھاندا بىت. ئەم سۆزە بوو بە بۆچوونىكى ھاوبەش لە نىوان گەلىك پىشەواى پارتى دىمۆكراتدا. لەسالى ۱۹۷۲ دا، كاندىتى دىمۆكرات بۆ سەروكايەتى، جۇرج ماك كۆفەرن، بە تەلفىسىيەوھ وەسفى ھەولى ئەمىرىكى لە قىتنامدا بە (كۆمەلكوژى) دەكرد و داواى وابوو ھەموو ئەمىرىكىيەكان لە خوارووى رۆژھەلاتى ئاسيا و شوىنى ترەوھ بگەرىنەوھ بۆ مائەوھ. ئەم گەوجىتتىيە لەوھ دەچىت ھەلاوئىردن بىت نەك فۆرم. لە سەرەتاي سالەكانى ۱۹۷۰ دا، دانايەكى نەرىتگەرى لە ئاستى سياسەتى دەرەوھدا خولقا، لەوانە ھەلوئىستى نىودەولەتبيان بە تەواوى لەوھى ناحەزە كۆمۇنىستەكانيان زۆر جىاواز تر نەبوو، ئەمە جگە لەوھى كە وىلايەتە يەكگرتووەكان ھاوبەشى بەرپرسىيارىتى بوو لە بنەچە و زىدە پەووى و ئاكامەكانى جەنگى سارد.

كاردانەوھى گومان لە ھىزى ئەمىرىكى، لە پلاتفۆرمى ھەلبژاردنى پارتى دىمۆكراتى سالى ۱۹۷۲ دا روون تر خراوھتەروو و پىشوازى داوھ بە را و بۆچوونى سالونە سياسىيەكان بۆ بىست سالى دواى ئەمەش. ترسى كۆمۇنىستى زال بووھ و ھەرەھا ترسى ئەوھش نەماوھ كە كشى سۆقىت و فراوانبوونى بەرگرى لى ناكرىت، بەلكو ئىحتىوا كراوھ. لىبرالەكان لە سالەكانى ۱۹۷۰ دا دەيانوىست كۆتايى بە

يارمەتيدانى باشوورى قىتنام و راپەرېنەكانى ئەفرىقا كە سەر بە رۇژئاوا بوون بەيىن. وە بوو بوونە سەركارى كارەساتە يەك لە دوای يەكەكانى ئەفغانستان و ناوهراسى ئەمريكا و ئىران. لە كاتىكدا كە جەنگى سارد بەرەو كۆتايى دەپۆشت، ئەندامە ديمۆكراتەكانى كۆنگرېس وەك داڧيد بۇنوار، جيم رايت و كرېستوفەر دۆد، كە سالەكانى ۱۹۸۰يان برەسەر بە سەرکەوتووى پېشەواى هەلمەتى بېرىنى يارمەتى نەيارانى ساندىستا** كۆمۇنىستەكان بوو. بۇ كورتكرەنەوى باسى ئەم جۆرە هەلۆيسته فەرموو لەگەل نامۆزگارى سىناتۆر (دۆد) كە لە ئاستى پەرەسەندنى كۆمۇنىستدا لە ئەمريكاي لاتىنى دەلئيت: (ئەمريكا دەبئيت زياتر لەگەل شەپۆلى مېژودا بئت وەك لەوہى بەرەنگارى بوەستيت.) بەهەمان شېوہش كانديدى سەرۆكايەتى، و آلەر موندیل، لە سالى ۱۹۸۴د سەرۆك ريگنى خستەبەر رەخنە لەبەر ئەوہى (وازى لە بنەماى گرنگى رەوشتى هېناوہ لە ئاستى روسيا دا.) هەرۆهە مايكل دوكاكى كە كانديدى سەرۆكايەتى ۱۹۸۸ بوو، سەرقالى هەمان هەولدان بوو و ئيدانەى بۆردوومانكرەنى لىبىيا و غەزووى گرېناداى كرد.

هەرچەندە كۆمۇنىزم گيانى لەدەست دا، كەچى هېشتا ئەم گومانانەى لىپرالەكان لە تواناي ئەمريكى لەجىي خۆبەتى. ئەوہى وەك نەيارى، لە جەنگى دژى قىتنام دەستى پيكرە، بە كۆتايى هاتنى جەنگى سارد، پەسكاوتر بوو بە بەرەئىستى بەكارهېنانى هېز. لىبىيا، ئىران، عىراق، ئايدۆلۆژى ئەمانە كە خويان وەك دۆژمەنى ئەمريكا دەناسيىن، چيتر بە كيشە دانانرېن. جەنگى كەنداو وەك لە سالىك زياتر، دوای پووخاندى ديوارى بەرلېن، لە شەردا بوو، مشتومرە كۆنەكانى خستەروو. بۇ نموونە سىناتۆر رېببېرت كيىرى وەك رېنمايى كردن دەلئيت: (لە

** ساندىستا: ئەو پارتە كۆمۇنىستە بوو لە سالى ۱۹۷۹ لە نيكاراگوا لەرېي هەلئۆاردنەوہ حكومى كرتە دەست.

جىياتى ھەرەشەى جەنگ .... چاك وايە وا بە عىراق و جىهان بلىين كە پرومان وايە، كۆى ئەو كەسانەى كە ئەمريكا و عەرەب لە دەستيان دەچىت نرخیكى زۆر قەبەيە بۇ پزگار كىردنى كوهيت. ئەمەو تەنانەت ميانرۆكانى وەك سىناتۆر سام نەن و دانىال پاتريك ھىچ بەدى ناكەن بۇ پىشتىگىرى بەكارھىنانى ھىز دژى شەرفروشتنى عىراق. سالىك دواى ئەو سىناتۆرە دىمۆكراتەكانى وەك نىد كەنەدى و جۆزىف بايدن، بە قورگى پىر لە گرىبانەو، ئىدانەى ئەو راپۆرتەى ئىدارەى بۆشيان دەكرد كە زانىارى ئەوہى داو، چۆن ئەمريكا دەتوانىت شكۆمەندى سەربازى پىيارىزىت. سىناتۆرى كاليفورنيا ئالان كرانتستۆن مەبەستى ئەم پىشنىيارەى بەوہ داناوہ كە (ئەمريكا بىيئە يەكە شىفى دۇنيا و بەھاراتى بى وىنەى سەرپووى زەوى).

كاندىدەكانى سەروكايەتى سالى ۱۹۹۲ شان بە شانى كەسايەتپەكانى رىزى پىشئەوہى دىمۆكرات ھەمان وىردە ناسراوہكانيان دەخوئىندەوہ، لۆل تىسونگاس وانەى ئەوہى دەوتەوہ كە ئەمريكيەكان ناتوانن (رىگە بەدەن كە بىنە پۇلىسى ھەتا ھەتايى جىهان.) ھەرەھا تۆم ھاركىن وا ئامۆزگارى دەنگدەرانى دەكرد: (ئەگەر دەتەوئىت پارەكەت لە دەرەوہى ولات خەساركەيت، ئەوہ دەنگ بەدە جۆرچ ھىرىپىرت ۆكەر بۆش.) بىل كلىنتۆن لە ئاستى خۆيەوہ بوو بە داھىنەرى (تازە، ھىزى ئامادە و خىراى خۆيەخشى سەر بە نەتەوہ يەكگرتووەكان.) تا ئەركەكانى ئەمريكا لە دەرەوہى ولاتدا بگىرئە ئەستۆى خۆى. ھەرچەندە، لەوانەيە كە سىياسەتى دەرەوہى سەرۆك كلىنتۆن لە تويژىنەوہ پرنسىپەكانەوہ ھەنئەقولاً بىت، بەلام گرىمانەى تايبەتى لە ئاستى رۆلى ئەمريكا لە جىھاندا دەخستەزوو. كاتىك كلىنتۆن ھاتە ناو كۆشكى سىپىوہ بەلىنى وابوو كە لە بابەت ئابوورى ناوخۆوہ (وەك لىزەر بەسەرنج بىت). ئەمەش ئەركى راستەوخۆى دەخستەسەر سىياسەتى دەرەوہ. وەك لەم رووہوہ، جىگىرى وەزىرى دەرەوہى ئىدارەى كلىنتۆن ياسى دەكات، (بە سادەيى ئىمە خاوەنى نوئل نىن، خاوەنى كارتىكردن نىن،

ئارەزوۋى خىستىنەگەپرى ھىزى سەربازىمان نىيە بۇ دامرکاندى كىشەكانى جىهان .
 لىرەۋە خاۋەخاۋى ئىدارەى كلينتۇن لە كاتى دەسپىكىردنى كىشەى بۇسنىا كە
 كاولكردن بوو بە ھۆى نىگەرانى ئىدارەى كلينتۇن، بەلام بۇ ماۋەى سى سال كاريكى
 ئەوتۇيان نەكرد بۇ ۋەستاندى . ئەم خاۋەخاۋە بوو بە ھىماى خولقاندنى زەمىنەيەك
 بۇ سىياسەتى دەرەۋە، كە ۋەك ترانۇف باسى دەكات (سنوردانانە بۇ ئەۋ رادەيەى
 كە ئەمريكا شت بگرىتە خۆى .) تا ئەم سنورە، ئىدارەى كلينتۇن چاۋى پرى بوو
 نەتەۋە يەكگرتوۋەكان و سەپاندنى رىبازى كارى ھەمەلايەن، چونكە ۋەك سەرۆك
 كلينتۇن روونى كرڈۆتەۋە (يە سادەيى ئىمە دەيىت خولياى بنيادنانەۋەى ئەمريكا
 بىن .) بۇ ھەمە ئاھەنگى سەرۆك، نيوپورك تايمز ئەم رىنمايىەى نووسىۋە : (ئىدارەى
 تازە، پىۋىستى بە كەمكردئەۋەى كولفەيە، لە جىياتى ئەۋەى ويلايەتە يەكگرتوۋەكان
 رۆلى پۇلىسى جىهان بىيىت، باشتىر وايە نەتەۋە يەكگرتوۋەكان و ھىزە
 ناوخويىەكان بگۇرڈرىن بە دەرگەى باۋەپىكراۋ بۇ پاراستنى ئاسايش بۇ ھەموو
 لايەك و ھەموو شوئىنك . ئىدارەش ھەنگاۋى بەرەۋ پىشەۋە دەنا بۇ ئامادەكردى ئەم
 جۆرە كارە، بە پىريارى سەرۆكايەتى سەرپەشتىياري ھىزى ئەمريكى بەخىشرا بە
 نەتەۋە يەكگرتوۋەكان . سالىك دواى ئەۋە و زىرى بەرگرى وليام پىرى بە تەۋاۋەتى
 ئەۋەى روونكردەۋە و وتى : (ئىمە دەستەلايمان نىيە ھىزى ئاسمانى لە بۇسنىادا
 بىخەينەگەر، چونكە نەتەۋە يەكگرتوۋەكان داۋاى بەكارھىنانى ھىزى ئاسمانى
 نەكردوۋە . ئەۋەى بە چەند سالىك دواى ئەمە پرويدا، ھاتنى جۆرە سىياسەتتىكى
 دەرەۋە بوو كە - كلينتۇنسىكى - بى ھاۋتاي لىپراليزمى ناسراۋ بوو . لە لايەكەۋە
 سەرۆك سەغلتى خۆى دەرەپرى لە بەكارھىنانى ھىزى ئەمريكى، لە لايەكى
 تىرىشەۋە ۋاى بەلاۋە پەسەند بوو ئەم كارە بە ھاۋكارى كۆمەنگەى نيودەۋلەتى بىت،
 باۋەپرى پتەۋىشى بە ئازادكرنى ھىزى بازىرگانى و تەكئەلۇژى ھەبوو . ئەم ھىمايانە
 ھەموو دەگەرئەۋە بۇ ئارەزوۋى نمونەيى - ۋاتە ئايدىاليزم . كلينتۇن لە سالى

۱۹۹۷ دا بە شادىيەكەۋە وتى: (ھىزە جۆشدرارۋەكانى جىھان ھەلچوونىكى مەزنىە كە سىستىمى دامەزراۋى شتەكان دەشۋاتەۋە..) لە وتەى سەرۆك دا، كە شەپۇلى مەزنى ئالۇزى و مەترسى بارودۇخى جىھانى كەم كىردۇتەۋە و گۆرپويەتى بە چاكسانى و رەۋشەت و پىشكەۋتنى ماددى، كەلك و سوۋدى لە رۇژھەلاتى ناۋەرەستى تازە دا و لە راپەرىنى فىكىرى ئەفەرىقا دا — و تەنانەت لە ھاۋبەشىيە سترىتىۋىيەكەى چىنىشدا — بەدى دەكرىت.

لە نىۋان ئەۋ پاشماۋانەى كە جۆشدان و تىكچىرانى جىھان رايىدەمەلىن ئىعتىباراتى ترادىسيونى ھىز بوون كە تىمەكەى كلينتون، لەروۋى گالته چارپىيەۋە ناۋيان نابوو (سەرقالبۇونى دويىنى) و (ستارتۇكراپ و گلۇبالۇنى* . لە باتى گويىدەنە شەپرفروشى و ئازاۋە و مەترسى ھىز) كلينتونىيەكان، مەترسىەكى زۇر نىزىكتە و تازەترىان ھىنايە كايەۋە ئەۋىش كاتەلۇژى سەدەى بىست و يەكەم بوو، لە كارەساتى ئەنفلۇتزا و سوۋكە تاۋانەۋە دەستى پىكرە تا دەگاتە گەرمبۇونى گۇى زەۋى. ئالىرەۋە جىگىرى ۋەزىرى دەرەۋە، سترۇب تالبۇت، پوۋى لە ئاسايشى نىشتەمانى كىردبوۋە (ژوورەكانى پارە گۆرپىنەۋە و سىتۇكى سەنگاپوور و ئەۋ كۈنەى كە بوۋەتە ئۇزۇن.) لە ھەمان كاتىشدا، جىگىرى سەرۆك، ئەلگۇر، خەباتى چارەسەر كىشەى ژىنگەى بەستەۋە بە ھەمان خەباتى ئەمىرىكى دىژى يەكەتى سۇقىيەت. ھەموو ئەم سەر لى تىكچوونانەى ئىدارەكە لە نىۋان سوۋكە كىشەكان و مەترسىە گەۋرەكاندا لەگەل جىھانبىنى خۇيدا رىك نەدەكەۋتن. سەرۆك لە سالى ۱۹۹۹دا، ۋاى بە جەماۋەر راگەياند: (ئەگەر گەلى ئەمىرىكى ھىچ شتىك لە بابەت مەنەۋە نەزانىت، ئەۋە دەزانن كە من حەز لە بەكارھىنانى ھىز ناكەم.) بەم جۇرە

* ستارتۇكراپ: ۋا ديارە مەبەستى لە شىۋەى حوكمى سەربازىيە. گلۇبەلۇنى: داپرۇزارە لە وشەى گلۇبلىز مەۋە كە دەكاتە (بە جىھانى بوون) ۋەرگىز.

لېيوردنخووزى لە كردارى پېشىنەكانى لە كاتى جەنگى سارد دا و لە ئەفرىقا و شويئانى تر دەكرد و لېرەشەوہ چاوپوشى لە جينئوسايدەكەى رواندا كرد و بۇ ماوہىەكى دريژ گويى نەدايە كۆمەلكوژيپەكەى بۇسنىا - ئەو كۆمەلكوژيپەى كە وەزىرى دەرەوہ كرېستوفەر، بە پىيى قسەى نيقييل چامبەرلەين، بە كېشەيەكى مرقايقەيتيپە لە ناوہراستى كيشوہريكى تردا روودەدات كە لە ئەمريكاوہ دوورە. بۇسنىا بۇ ماوہى سى سال ھەلدەكروزا و ئيدارەى ئەمريكا لە ترسا دەلەرزى، بۇ لە لەش دەرکردنى ئەم ترسە، سەرۆك كلينتۆن سەردانىكى يادەوہرى ھۆلۆكۆسى كرد و كاتىك لە سالى ۱۹۹۴ دا كە ھەولى كۆرياي باكور بۇ بەرھەمھينانى چەكى ناوكى ئەمريكاي خستەبەر مەترسى جەنگەوہ، تيمەكەى كلينتۆن مۆلەتى بە سەرۆكى پېشوو كارتەر دا كە بەرتيل رېككەوتنىك لەگەل پيونگ يانگ ساز بكات بۇ ئەوہى واز لەم چەكانە بەھيئەت. كارتەر بە داكوكيپەوہ وای دەرەخست كە لە كارەكەيدا سەرکەوتوو بووہ و كلينتۆن بۇ دۇنيايى بە (موعجيزە)ى وەسفكرد و وتى: (ئەم رېككەوتنە ئەنجاميكي بەرفراوان و گرنكى بۇ ئەمريكا بە دەستھيناوہ و ترسى بۆلۆبوونەوہى چەكى ناوكى لە نيمچە دوورگەى كۆريا نەھيشتۆتەوہ.) لە سالى ۲۰۰۲ دا، ئەم موعجيزەيە چوو بە ئاسماندا، كاتىك كۆرياي باكور پايگەياندا كە وازى لە دروستکردنى چەكى ناوكى نەھيناوہ.

لەو كاتەشدا، لە ولايتىكى دراوسىيى كۆريادا، واتە چين، كلينتۆن كە ھيشتا كانديدى سەرۆكايەتى بوو و (قەساييپەكانى پەكىنى بەدى دەكرد) ھەر لەو ولاتەدا ھيزى چەكدار مۆديرن دەكرا، مووشەك بەسەر تايواندا دەتەقنيرا، تەكنەلۆژيائى سەربازى دەدزرا و دەيانفرۆشتەوہ بە دەرەوہ و ھەرەشەيان لە خودى ويايەتە يەكگرتووہكان پيدەكرد. لە وەلامى ئەمەدا سەرۆك كلينتۆن لە ئاستى دوو سەرەى بەكارھينانى تەكنەلۆژيائى سەربازيدا، چيني گولباران دەكرد و وتوويزى

دېلۇمىسى لەگەلدا دەگۆرپىنەوۋە و بە (ھاوبەشى ستراتېژى) ناو دەبردن و كىشەى بازىرگانى ناوئىتەى كىشەى مافەكانى مروۋە نەدەكرد.

بە ھەمان شىۋە، كاردانەوۋەى تىمەكەى كلينتۇن بەرانبەر بە تىرۇرىزم، لاواز بوو. لە سالى ۲۰۰۰ دا ئەم تىمە سەرکەوتوو نەبوو لە وەلامى پەلامارەكەى (تىكشكىنەرى - مدمرة)ى (يو ئىس ئىس كۆل - USS COLE)، كە بەلگەكان دەيان گەرانەوۋە بوۇ ئەلقاعىدە، سەرەراى ئەوۋش جەختى لەسەر ناردىنى ھىزى تايبەت نەكرد بوۇ دۇزىنەوۋەى ئوسامە بن لادن. لە قۇلىكى تىرىشەوۋە، بە ھىچ شىۋەيەك وەلامى پەلاماردانەكەى تەلارى سنوبەرى (عەرەبى سعودى) نەدايەوۋە، كە بىنكەى ھىزى ئاسمانى ئەمىرىكى تىدا بوو، ھەر چەندە بەلگەى بەشدارىكردنى ئىرانى پىۋە ديار بوو. كلينتۇن لەو كاتەدا سەرقالى مامەلەكردن بوو لەگەل ئىراندا، ھەرۋەھا كىردەوۋەى ئەم ئىدازىيە لە ئاستى بوۇمبارانكردنى بالىۋزخانەكانى ئەمىرىكا لە رۇژھەلاتى ئەفرىقادا، برىتى بوو لە تەقاندنى چەند مووشەكك پوۋەو كارگەيەكى دەرمان لە سودان، كە رىكەوتى ئىۋارەى داداگايىكردنى كلينتۇنى دەكرد. ئاشكرايە كەم ئىدارە ھىچ كاتىك لە رووى ھىزى سەربازىيەوۋە، كە لە دەرەوۋەى ولاتىش بە توانا بىت، مامەلەى تىرۇرىستانى نەدەكرد. ئەم مامەلە نەكردنەش دەگەرايەوۋە بوۇ شىۋەى دارشتنى ياساى نىشتمانى كە لە دەرەوۋەى ولات كارىگەر نەبوو. مادلىن ئۇلبرائت ئامارەى بەم راستىيە دابوو، تەنانەت كلينتۇن لە رووى زاراۋەيشەوۋە پاكانەى دەكرد و ناوى ئەو ولاتانەى كە سانسۇرى تىرۇرىستانىان نەدەكرد لە (دەولەتانى زەرەر بەخشەوۋە) گۆپى بە (دەولەتانى سەرنج پاكىشەر). ھىشتا، كلينتۇن، جۇرج مالگۇقەرن نىيە، لەوانەيە خاۋەن سۆز و دل نەرم بىت، بەلام ئەگەر ئاكامى كار نەكردن سەختىر بىت لە بەدىلەكەى، لەوانەيە چاۋەرىي ئەوۋەى لى بىكرىت كە بىكەۋىتە كار. لىرەوۋە داگىركردنى ھاىتى، كاتىك كەوتەبەر مەحكومكردن كە كەشتىيەكى پىر لە خەلكى ھاىتى نوقم بوو، لاشەى سەرنشېنەكانى لە قەراغ ناوى فلۇرىدا كەوتنەروو،

ئەمەش لە ئاكامى ناپەزايەتى دەربەرىن و ھەلچوونى كۆنگرىس بوو، كە كلينتۇنى ناچار كۆر ئىدائەى ئەم كارە بكات. يارىدە دەرى كلينتۇن و شارەزاي بالقان، رىچارىد ھۆلبروك بە ھەمان شىۋە بېرىارى كلينتۇن دىنئىتەۋە ياد كە بە ھەلمەتى ئاسمانى بۆ پاراستنى بۆسنىا ھەستا. ئەم بېرىارەش لە ژېر فشارى دەۋلەتە ئەۋرۈپپىيەكان كەۋتەكار كە داۋاي بەجىھىئانى بەلئىنى ئەمرىكى دەكرى، كە جىگەى ھىزى ئاشتى پارىزى ئەۋرۈپى بى تۈانا بگىرئەۋە. لىرەۋە وا بە باش زانرا كە لە باتى ناردىنى سەرباز و گيان لە دەستدانيان ھىزى ئاسمانى بەكاربھىئىت. كە زەرەرى گيانى لى ناكەۋىتەۋە. لە كۆسۆقۇشدا تىمەكەى كلينتۇن ھىچ نىيازى (ئەكشن) يان نەبوو. كاتىكىش كەۋتەكار، لە بەرزى ۱۵۰۰۰ ھەزار پىۋە بە فرۆكەى جەنگى ھىرشىيان دەبرد و بۆ مەبەستى پاراستنى ئاشتى سەربازىشىيان دەنارد، چاۋىكىشىيان بېبىۋە ھەلۈبىستى دەنگدەرانى ھەلۋىژاردنى سەرۋكايەتى و بەۋ پىيە ھەلسوكەۋتىان دەكرى. ئەم تىكەلە سەيرەى لىپاليزم و سىنىسىزم (رەشبىنى) ە بوو بە ھۆى سەرنەكەۋتنىكى ئاشكرا لە عىراقدا. بەپىى كارتى خالەكانى خودى ئىدارەى كلينتۇن كىشەكە كىشەى ئىحتۋاى رۇئىمى سەدام بوو نەك چەك دامالين. زىاتر گىرنگ ئەۋە بوو ۋەك فەرمىيەكى ئىدارەكە ۋتى: (باسى عىراق نەكەۋىتەسەر مېزەكەى كلينتۇن.) و لەۋ حالەتانەشدا كە باسى ئەم ۋلاتە كەۋتەسەر مېزەكەى، ئەم ئىدارەىيە ھىچ چالاكىيەكى پىشان نەدا. لەمیانەى دەرخستنى ترسدا و لەبەر پاراستنى ئابروۋى خۇيان پەنايان بىردەبەر نەتەۋە يەگگرتۈۋەكان بۆ ئەۋەى لە كىردنەۋەى ئەۋ گىرانەدا يارىدەھىيان بىدات كە خۇيان ئالۋزكانبۈۋىيانن. ئىدارەكە بە شىۋەپىەك نەيارە دىمۇكراتە عىراقىيەكانى پىشگۈى دەخست كە دوۋچارى دۋا رۇژىكى تۇقئىنەر دەبوون، ھەموو ئەۋ ئامىرانەشىيان كە ئىدارەى پىشۋو داينابوۋ بۆ ئىحتىۋا و لە قەفەسنانى سەدام، ھەموۋىيان لەناۋ بىرد و كاتى دوۋچارى كارى سەربازى دەبوون لە (يەك بە يەك) زىاتر تىنەدەبەرىن و ھىچ ئاكامىكى راستكىردنەۋەى باروۋۇخى لىنەدەۋەشايەۋە و

رىكلامکردنى ئەم (ئۆپەراسىيۇن) انەش ساختەكارى بوو و زیادەى پىوہ دەنرا. ئەم کارانە ھەمووى ئەو رەنگدانەوہیەيەى دەبەخشی، کە ھیچ پىئومرئىكى ئەوتۇ پەیرەوى نەدەکرا کە لە رووى ستراتىژوہ کاریگەرى ھەبیت. لەوانەيە سىاسەتى کلینتۇن لە رەتکردنەوہى بەکارھینانى ھیز دزی عىراق، چەند کەسیكى ھەستىارى قایل کردبیت، بەلام کەسى ئەوہندەى سەدام قایل نەکرد. ئەو سەدامەى کاتیک کلینتۇن ئۆفیسی بەجیھىشت، ئەویش قەفەسەکەى بەجیھىشتوو و سنووریشى بۇ دانەنرابوو.

بهشی شهشهم

(مهزهبی ئینتهرناسیونالیزی ئهمریکی جیاوان)

A distinctly American Internationalism (Bush II)

لیبرالهکان و ریالیستهکان له ناستی جیاوازهوه مامهلهیان له گهله جیهان دهکرد، بهلام که دههاتنه سهر عیراق، ههردوکیان له یهک شویندا رادهوهستان و جبهخانهکهی سهدام ههر له تهشهنهکردنی ترسناکداردا دهمایهوه. ئهم ئایدولوژیانه دهیانوووست لهو چواره چیویهدهدا به کهمترین و شیوه سیاسهتی دهروهی ئهمریکی مامهله پی بکن. یهکیکیان له ناستی مهفهومی بهرزهوهندی خویهوه ناآرام بوو، ئهوی تریش بهرزهوهندی نیشتمانی زور به تهسکی وهسف دهکرد به تایبتهت له بهرانبهر پرسیاری ئهوهی چی بکریتهت له بابتهت سهدام حوسهینهوه؟ ههمیشه ههردوو لایان بیانوویهکیان ههبوو تا کار نهکن و سهبارتهت به بهکارهینانی هیژ له عیراق و چ له جیهاندا ههمیشه بهدیلهک ههبوو. دواي (۱۱)ی سینیتمبهری سالی ۲۰۰۱ جورج بوش ئهم بهدیلهی له ئامیز گرت.

ئهم بهدیله که سهروک بوش ناوی لی ناوه (ئهنتهرناسیونالیزی ئهمریکی جیاواز): ئهوه فهلسهفهیه که دهیهویته فاکتهره ههره سهرکهوتوووهکانی

واقىي و لىبرالىزم بە يەكەوۋە بېسەتتى. ئەم جىھان بىن بىيە، ھەموۋى بىرۈكەي ئىدارەكەي بۇش نەبوۋە. بە ھاۋبەشىكىردنى ھىزى ئەمىرىكى و نمونەيى (واتە ئايدىيالى) ئەمىرىكى تا ئاستىكى كاريگەر، ھەر لە سەرۈك تىدى رۇزقىلتەوۋە تا جۇن ئىف كەندى و رۇنالد رىگن لە كاردە بوۋە. لە پىشپىركىيەكى ھەلمەتى سالى ۲۰۰۰ دا سىناتۇر جۇن ماكىنز داۋاي سىياسەتى كوتتۇرۇل كىردنى (دەۋلەتانى زىان بەخش) دەكرد. ئەمە لە خۇيدا گەرەنەوۋەيەكە بۇ رايەلكردى تىرادىسىۋنىك لە شىۋازى بانگەشەكەي (كاندىت بۇش) بۇ سىياسەتتىكى دەرەوۋە كە ئايدىالىزم بگىرتتە خۇ بە بى چەۋاشەكارى و ھەرەھا بە ھەمان شىۋە (رىالىزم) لە ئامىز بگىرتتە كە لە خزمەتى ئايدىالىيە ئەمىرىكىيەكان دايتت.

ھەر چەندە سەرۈك بۇش لە دارشتنى رىپرەۋىكى لەو جۇردە لە ماۋەي سالى يەكەمى جوكمپرانىدا دۇنيا نەبوۋ، بەلام بەسەرھاتى (۱۱) ئەيلول خستىيە پەلەقارزە بۇ گەرەنەوۋە بۇ دروشمەكانى ھەلبىزاردنەكەي. لەۋە دۋا بۇش گەرەپايەوۋە بۇ نەرىتەكانى ترومان و كەندى و بەلىنىدا شەر لەبەر خاترى ئاشتى بكات. تەنھا ئاشتى (ئەۋ ئاشتىيەي كە سەرەستى پەسەند دەكات). ئەمەش لە ئاستى خۇيەوۋە، ۋاي لە بۇش كىرد كە دەست بەجى و بە ھۇشيارى بەرەنگارى كىشەي سەدام حوسىن بىيىتەوۋە.

ئىنتەرناسىۋنالىزمى ئەمىرىكى جىاۋاز يان سادە ماناى چىيە؟ گەرەنەوۋەيە بۇ (تاييەتمەندى ئەمىرىكى)، كە برىتتىيە لە لىھاتوۋىي و داۋىن پاكى سىستىمى سىياسەتى ئەمىرىكى، كە ئەگەر تەرجومە بىكى بۇ سىياسەتى دەرەوۋە بە واتاى باۋەرە بە سەرەستى نمونەيى ھەموۋ جىھان، نەك (خۇيىن و گلى نەتەوۋە پەرسىتى). ئەمەش لە خۇيدا بىرۈكەيەكى ئەمىرىكىيە. مېژووناس رۇبەرت تەكەر ۋەسقى ئەم باۋەرە بەم شىۋەيە دەكات:

لە سەرەتاي بوونمانەوہ وەك نەتەوہیەك پڕوامان بەوہ ھیناوە كە ئاسايش و مانەوہمان، ھاوسەر و ھاوتاي ئاسايش و مانەوہی سەرەستیە لە جیھان دا. واتە بۆیە لۆژیکى دەولەتەمان نەك ھەر لە ھۆشیاری سادە بەرز و بلندترە، بەلكو بە بەردەوامى وا رەچاوكراوہ كە لە ئاستى (چۆنايەتى) شدا جياوازتر بىت.

ليپرالیەكان و واقعيیەكانى ئەم سەردەمە جەخت لەسەر ئەوہ ناكەنەوہ، كە نەتەوہى ئەمريكى بە ھىچ شىوہیەك نەتەوہیەكى جياواز بىت. ليپرالییەكانى ئەمپرو بە گومانن لەم بىرۆكەيە، چونكە مەفھومى بى ھاوتايى ئەمريكى دژوارە لەگەل كۆلتورى پىژەبيدا و ھانى ناسیۆنالیزمى ئەمريكى دەدا. واقعيەكانیش بە لایانەوہ وایە كەدان نان بەم (تایبەتمەند) یە دا، ھاندانى ئەمريكايە بۆ ھەلمەتى خاچپەرستى. لە ماوہى دوا بە دواى جەنگدا ئەم ھەستى جياوازییە، لە لایەكەوہ وای لە ئەمريكیە ئىنتەرناسیۆنالیستەكان كرد وەك ھارى ترومان و جۆن ئىف كەندى، كە خۆيان لە خوازیارە ليپرالیەكانى وەك ھنرى والاس و ئىلانۆر رۆزفیلت جيا بكەنەوہ. لە لایەكى تریشەوہ، ھاوشىوہ خۆيان لە واقعيەكانى وەك جورج كینان و ھىنرى كىسنجەر جيا بكەنەوہ. لىرەوہ ليپرالییەكان سوور بوون لەسەر ئەوہى كە ئاشتى و سەرەستى سیاسى دەبى لە میانەى رىكخراوہ نۆدەولەتییەكان و بە ھاوكارى نۆدەولەتى گۆش بكرىن، بەلام نەتەوہپەرستەكانى ئەمريكا چاويان پرى بووہ ھىزى ئەمريكى و ھاوپەیمانەكانى ژىر فەرماندەى ئەمريكا.

لە كاتىكدا كە بە دوو دلییەوہ ھوكم بەسەر خەلكى تردا دەسەپىتەرا و لە نمونەيى بنیادنانى ئەمريكا گومانى بەردەوام دەكرا و ليپرالییەكانى كەم سەنگ (كىش) دەكرد. ئىنتەرناسیۆنالیستە ئەمريكیەكان ئەم گومانانەيان نەدەگرته خۆيان. بۆ دلتیا بوون، چەند كەسانىكى واقعى بەوہ قایل بوون كە دەبى ئەمريكا

پۇلى پۇلىسى جىھانى بىيىنى، بەلای كەمەوۋە لە ئاستى (كۆمەلگەى جىھاندا)، بەلام بە بۇچوونى ئەمىرىكىيە ئىنتەرناسىئونالىستەكان، ئەركى ئەمىرىكا لە سنوورنىكى دىارى كراودا قەتەس نايىت.

ئەگەر ئەم پاشكۆيە كە بە بىرۆكەى ئەمىرىكاوۋە بەستراوۋە، ئىنتەرناسىئونالىستەكان و لىپرالىيەكانى ئەمىرىكا لەيەك جىا بىكاتەوۋە، ھەمان شىوۋەش لە واقىيەكانىشيان جىا دەكاتەوۋە. بۇ نمونە كاتىك ھارى ترومان لە (۱۹۴۷) دا بەلئىنى دا: يارىدەى گەلانى نازادىخواز بدرى بۇ بىراردانى چارەنووسى خۇيان بەو شىوۋەيەى كە خۇيان دەيانەوۋى، واقىيەكى وەك والتەر لىپمان پىنى وابوۋ، كە ئەمە جاردانى خاچپەرستىيەكى خەتەرناكە لە لايەن سەرۆكەوۋە. ئەمىرىكىيە ئىنتەرناسىئونالىستەكانىش لەسەر جۇرە بۇچوونىكى واقىيە رىكەوتبوون، لە سەرۋو ھەمويانەوۋە، رەچاۋكردنى بارودۇخى نىۋدەولەتى وەك جىگەيەكى خەتەرناك. لىرەوۋە دوورنىانى ھەردوۋ (جىھانبىنى) لەسەر بۇچوونەكەى ناسىئونالىستەكانە كە بەمەرجى دەزانئىت بە ھىز و بىرۆكەى ئەمىرىكا دەكرى، چاك بىرئىت.

رۇژى شكۇدارى ئىنتەرناسىئونالى ئەمىرىكى، كە لە كاتى تروماندا بە لىپرالى دژە كۆمۇنىست ناسراۋ بوون، لە جاردانەكەى ترومانەوۋە ھاتەدى، كاتى كە وتى وىلايەتە يەكگرتوۋەكان بوۋە بە يەككە لە (تۆكمەترىن ھىزەكانى سەر روۋى زەوى) . نمايشى بە ناۋبانگى سىياسەتى ئاسايشى نىشتامانى ئەمىرىكى كە ترومان لە سالى ۱۹۵۰دا جەختى لەسەر كرد، سوور بوۋ لەسەر ئەوۋەى (لە ھەر شوئىنك دەزگە نازادەكان بىەزن، بەزىنىكە بۇ ھەموو جىھان) ئەمە بە (NCS - 68) ناسراۋە. ئىنتەرناسىئونالىستە ئەمىرىكىيەكان لەگەل باۋەر بوونيان بە دىمۇكراسى لىپرالدا و ئەركى ئەمىرىكى بۇ ھاندان لە جىھاندا، ئەوا بە رەسمى رىزى لىنرا و ھەرواش دەمىنىتەوۋە. لە كاتى ئىدارەى جۇن كەندى دا كە بە

ئاشكرا وتى: (ئەى ويلايه ته يەكگرتووەكان، ھەر نرخیك بىت بىدە، ھەموو نارەھەتییەك ھەنگرە، بەرەنگارى ھەموو تەنگانەيەك بېرەوہ، پشتگىرى ھەموو دۆستىك بكە، روو بە رووى ھەموو دوژمىك بوەستە، بۆ چەسپاندن و سەرخستى سەرپەستى).

بە ھەرحال، لەسالى ۱۹۶۸دا، ئەم شىوہ ئىنتەرناسىئونالىزمەى ئەمريكا لە دارستانەكانى روژھەلاتى باشورى ئاسيادا كەوتە گومان لىكردنىكى بەرچاوەوہ. جەنگى قىتنام گەلىك لىپرالى قایل كرد، نەك ھەر سىياسەتى ئەمريكى، بەلكو رەفتارى بنەماى ويلايه ته يەكگرتووەكان لاوازە وەك فەرمىيەكى پىشوى سەر بە كەندى، لەسالى ۱۹۷۱ دا وتى: ولاتە يەكگرتووەكان، دەبىت وەك پولىسى جىھانى تەماشائەكردى، بەلكو وەك پىكھاتەيەكى چارەسەر كەرى كىشە لىپ پروانرەيت. يان وەك سەرۆك كارتەر، چەند سالىك لەوہو دوا ياسى كرد: (قىتنام وای فيركردىن، كە ئەمريكا نابىت دەستپوەردانى سەربازى لە ئاستى ھىچ نەتەوہيەك بەدى بىنىت، ئەگەر راشكاوانە ھەرەشە لە ئاسايشى ويلايه ته يەكگرتووەكان ياخود لە گەلى ئەمريكى نەكات. (وانەكانى ميونيخ*) كە بەرەنگارى دوژمنايەتى لە دەرەوہى ولاتى پەسەند دەكرد، خرايە لاوہ و وانەكانى قىتنام ھاتنە جىگەى).

لە راستيدا قىتنام، لە جياتى وانەيەك دووانى خولقاند: دوو وانەى چەواشەكار، يەكىك بو سىياسەتى چەپرو، ئەوى تر بو راسترو ھەندىك لەواقىعيەكان دژى دەستپوەردانى ئەمريكى لەباشورى روژھەلاتى ئاسيا ھوشياريان دەدا و وتيان ئاكامىكى گەورەى سەر لى تىكچوونى لى دەكەويتەوہ. ئاكامەكەش لەگەل بۆچوونى ئەماندا گونجاو بوو. وانەكەش وابوو كە دەبى

* ئەو دەرەسە بوو كە فەلەستىنيەكان لە سالى ۱۹۷۲ دا، تىپى وەرژشى ئىسرائىليان لە مینوخ لەناوبرد(وەرگىپ).

ئەمىرىكا دەستىۋوردان بىكات، ئەگەر (بەرژەۋەندىيە زىندوۋەكانى) كە وتىيىتە بەر مەترسى، ئەك بۇ كارى دژۋارى دوور بە دوور يان بۇ ھۆكارى ئايدۆلۈزى. بەم شىۋەيە تەنانەت سەرۆك نىكسۇن كە درىژەي بە شەرى قىتنام دەدا، بۇچوونى وا بوو (ئامانجى ئىدارەي ئەمىرىكى دەبى خۇ دوور خستىنەۋە بى له چەشنى جەنگى قىتنام لە ھەر شوپىنىك بىت لە جىھاندا). ئەمىرىكا ئەم كارە دەكات ئەگەر بىتو لە بەرچاۋى خۇي (نەتەۋەكەي راستەوخۇ لەمەترسىدا بىت، ئەۋساكە بە ئەركى سەرەكى ھەلدەستىت و ھىزى سەربازى بۇ خۇپاراستن بەكار دىنىت. ئىدارەي ئەمىرىكى دەبى بەلاي ئەۋ ئەۋروپايىانەشدا مەيلان بىكات، كە خاۋەن سىياسەتى واقى راستەقىنەن. ئەمە لەگەل بۇچوونى راۋىژكارى ئاسايشى ۋلات، ھىنرى كىسنجەردا دەگونجى و دەبىتە ئەركىكى سەخت بۇ چاكردىنى پەيۋەندى لەگەل يەكەيتى سۇقىت و چىن دا. ھەر چەندە ئەم دوو زلھىزە يارمەتى دوژمانى ئەمىرىكا لە باشورى رۇژھەلاتى ئاسىادا دەدەن. بەلام ئەم كارسازىەش كرانەۋەي سىياسى لى دەكەۋىتەۋە و بەردەۋام دەبىت.

لە سالانى ۱۹۷۰ دا، لىپراىيەكان و واقىيەكان لە ھەۋلى ھاۋبەشدا بوون، بۇ خولقاندنى تەگەرە دژى بەكارھىنانى ھىزى ئەمىرىكى. ھاۋكات ئەنتۈنى لەيك، يارىدەدەرى دوا رۇژى كلينتۇن، بە خىرھاتنى ئەۋ گۇرپانكارىيەي دەكرد، كە سنوور بۇ ھىز و بەرپرسىارىتى ئەمىرىكا دادەنىت. ھنرى كىسنجەرىش ئامۇژگارى بەرەست كردنى بەكارھىنانى ھىزى ئەمىرىكى دەكرد. ھىشتا لىپراىيەكان و پارىزگەرەكان (موخافزىن) ۋەك يەك، بنەماكانى سىياسەتى دەرەۋەيان پشت گوى دەخست. بە ھەمان شىۋەي قۇناغى يەكەمى جەنگى سارد ئەمىرىكا بەرىۋە دەبرا، گروپىكى بچكۆلەي دىمۇكرات و كۇمارىيەكان لەسەر ئەۋ فەلسەفەيە مابوونەۋە. دوا بە دواي دۇراندنەكەي ماك گوڭئىرن لە ھەلبىژاردنى سالى ۱۹۷۲ دا. گروپىكى نەتەۋە پەرسىت - دواتر بە پارىزگارانى نوئى دەناسرىن

- سەر بە سىناتۇر ھىرى سكوپ جاكسون، ئەمانە ھاوپەيما نىتېيە كيان دروست
 كرد كه پىكھاتىبوو له زۆرىنەى دىمۇكرات ناويان نا (CDM)، ئەم گروپه تازهيه
 راستەوخۇ بەرھەنگارى ئەو (دووره پەريزى) ھيان كرد كه بالى كىشا بوو
 بەسەر بەشى زۆرى دىمۇكراتىيەكاندا.

بە پىچەوانەى دەزگە لاوازەكانى پارتەكەيەو، جاكسون و ھاوبىرەكانى له
 CDM سوور بوون لەسەر ئەوھى كه بەرژەوھەندى خودى ئەمريكا و بەرژەوھەندى
 ئادەمىزاد ھاوشان و گونجاون. ئەمانە بۇچوونيان وابوو كه ئەم جىھانە دەبىتە
 شوينگەيەكى باشتر ئەگەر ھىزى ئەمريكى بە تۆكمەيى بەكار بەيئىت. لەم
 پرووھە جاكسون لای وابو كه دەبى سىياسەتىكى دەرەوھى پتەو و نمونەيى لەگەل
 دەستىوھەردەر لەكاردا بىت. بە ھەر حال، ئەمە بۇ پارتى دىمۇكرات، لە سالانى
 ھەفتا دا، كاريكى ناسان نەبوو. پارىزگەرانىش ، بە سەرۆكايەتى جىرالدفورد،
 بايەخيان بەم بۇچوونە نەدەدا، فورد خۆى بۇ سىياسەتى واقعى نەزىر كردبوو.
 ئەمەش بە لای نەتەوھەپەرستانى ئەمريكيەو بە ھەمان ناستى تىكشكاندنى
 سىياسەتى دەرەوھە بوو لەلایەن پارتى دىمۇكراتەو.

بە رەتکردنەوھى (وانەكانى قىتنام)، ئەمريكيە نەتەوھەپەرستەكان بە شىوھى
 پاش كۆتايى جەنگ، خولياى بەردەوام بوونى سىياسەتى دەرەوھە بوون. لەسەر
 ھەلوئىستى خۇيان سوور بوون كه پىويستە ئەمريكا لە دەرەوھە وريا بى، بە
 تايبەتى لە مامەلە كردنیدا لەگەل يەكەيتى سوڤىت دا. لە بىر چوونى ئەو
 بۇچوونە دژوارەى سألەكانى ناوھند و كۆتايى ھەفتاكان، كه گوايە يەكەيتى
 سوڤىت لەو ھەترناكتەرە كه ئەمريكا دەيزانى كاريكى ناسانە. ئەم بۇچوونە بالى
 بەسەر دەزگەكانى سىياسەتى دەرەوھى ئەمريكا دا كىشا بوو، بە پىچەوانەو،
 پيشاندانى دانايى ھەر لە نىكسونەو بۇ كارتەر، واتە ژيان بردنەسەر بە ناشتى
 بوو، ھاوشىوھە لەگەل يەكەيتى سوڤىت دا. بە ھىچ شىوھەيەك گەل ئەمريكى

تواناي ئەوھى نىيە، ھەمىشە دىشى سىستېمى سۇقۇپىتى لە بەرھەلىستى پتەودا بىت. سەرقالبوون لە پىشېرىكىي چەكدا دەبىتتە ھۇى ئىفلاس بوون و شەپرى يەكتىر بېرىنەوھ. بەرھەلىستى ناوھرۇكى ئايدۇلۇجى كۆمۇنىزىم، بەشەپرانى و ناياسايى لە قەلەم دانى، دونكىشۇتى دەبى و لەوانەشە مەترسىدار بىت. دىزايەتى ئەم كۆ دەنگىيە لەلايەن نەتەوھپەرىستەكانەوھ، كاتى كە رەخنەيان لە پىرۇسەى كۆتتۇل كىردنى چەك دەگرت و بە پەروشەوھ بوون بۇ پتەوكردىنى سەربازى و ئايدۇلۇجى بەرفراوان و چەسپاندىنى ستراتىژ دىشى سۇقۇپىتى كۆمۇنىزىم. ھەموو ئەم بۇچوونانەيان كەوتە پىشتىگوى و بە بەسەرچوو و بى بنەما لە قەلەم دران. سىياسەتى دەرەكى ئەمىرىكا، پىيوستى بە شۇرشىك ھەيوو بۇ سەلماندىنى راستى بۇچوونى ئەمانە، لە ئاستى پروخاندنى دىوارى بەرلىن و ھەرەس ھىنانى ئىمپىراتۇرىيەتى سۇقۇپىتى.

ترادىسىونى ئىنتەرناسىئونالىزىمى جىاواز، دواى سەرسىم دانىيان بۇ ماوھى پانزە سالىك، سەر لە نوئى لە لايەن سەرۇك رىگنەوھ زىندوو كرايەوھ. رىگن بەلىنىدا كە فاكىتەرى يەكلاكەرەوھ "بۇمب و رۇكىت نابتت بەلكو ئىرادە و بىر دەبى " وويلايەتە يەكگرتووهكان دەبى يارمەتى نەتەوھكانى تر بدات بۇ پتەوكردىنى ژىرخانى دىمۇكراسى "

رىگن سوپاي ئەمىرىكى سەر لە نوئى دامەزاندەوھ. رىبازى خۇى خىستەكار بۇ لەناوبردىنى دەستكەوتەكانى سۇقۇپىت، ئەمەشى بە ھاوكارىكردىن لەگەل شۇپشگىرە دى بە كۆمۇنىستەكان كىرد لە جىھاندا. ھەرەھا يارىدەى دروستكردىنى رىكخراوى شىوھ حكومى كىرد وەك " ئىنداومىنت Endowment ى نەتەوھىيى بۇ دىمۇكراسى بۇ بە دەستھىنانى ئازادى سىياسى لە ولاتە چەوسىنەرەكاندا. رىگن يەكىيەتى سۇقۇپىتى بە ئىمپىراتۇرىيەتىكى شوم وەسەف كىرد. بە پىيى باوھرى رىگن، دەبوايە سىستىمى سىياسى ولاتە ناخەزەكان بگۇردىن، بۇ

ئەۋەى ئەمىرىكا سەلامەتتەرىيەت و جىھانىش پەر لە ئاسايش بىت، ئەك ھاوسەنگى چەك يان "گفتوگو" بکرىت لە گەلىاندا، بە راشکاو و بە بەردەوامى ياسى پەيامى ئەمىرىکاي لە نىۋ ئەو و لاتانەدا دەکرد. ئەم كەلەپورەى رىگان، بۇ دەسالىك زىاتر مایەۋە و دوا بە دواى (۱۱) ى ئەيلول جورج دەبلىو بۇش زىندوۋى كردهۋە. سەير و سەمەرەيەكى كەم نىيە كە ئەركى لابرندى سەدام بکەۋىتە ئەستۋى كورى سەرۋىكىك، ئەو سەرۋىكەى لە پال شتى ترىشدا، برىارى چارەنووسسازى دەرکرد. ەك هيشتنەۋەى سەدام حوسىن لەسەر حوكم. لە راستىدا ئەمەش شتىكى دلتەزىنە كە سەرۋىك جورج دەبلىو بۇش بەبەلگەۋە ئامازەى بە رىزەۋى جورج مارشال دەکرد، لە خەملاندنەكەيدا كە دەلىت (ئالاكەمان لە ەموو جىهاندا بە ھىماى سەرىبەستى دەناسرى، ئەمە لە لايەكەۋە، لە لايەكى ترىشەۋە بە رەمىزى ھىزى سەركەۋتوۋى بى ھاۋتا دەزىمىردىت. ئەمە دواى ئەۋە بوو كە بۇش ەك كاندىت بۇ پۇستى سەرۋىكايەتى، گومانى دەستىۋەردانى سەربازى خستبوۋە ناۋەراستى ئەجىنداكەى سىياسەتى دەرەۋەى. كاتى كە ئىنتەرناسىۋنالىزمەكان ئىدارەى كلىنتونىان بە لاواز و بى توانا لە برىارداندا بەدى دەکرد، راۋىژكارى سىياسەتى دەرەۋەى بۇش، ستىقن ھادلى لەۋە نىگەران بوو كە بۇش زور بە پەلە خۋى گەياندە دەزگەى سەربازى، لە كاتى شىكردنەۋەى ەلمەتى ھەلبىزاردندا جورج دەبلىو بۇش بە رەھايىبەۋە دەيوۋتەۋە كە ئەو تەدەخول ناكات بۇ ۋەستاندى (جىنۇسايد لە ناو ئەو نەتەۋانەدا كە لە دەرەۋەى ستراتىژى بەرژەۋەندىمانن). و دەبى ۋلايەتە يەكگرتوۋەكان زىاتر (لە جىهان بە شىۋەيەكى سادەتر خۋى نرىك بكاۋە).

بەرۋوردردنى سىياسەتى دەرەۋەى خۋى، لەگەل شىۋەى رەفتارى كلىنتون دا، كە گوايە بۇش خۋى زىاتر سەرنج دەداتە (بەرژەۋەندىبە گرىنگەكانى نەتەۋەيى، رەخنەگرانى زىاتر پەنایان دەبردە بەر رسواکردنى خودى دىمۇكراسى). سەرۋىك

بۆش له باره‌ی كۆده‌تاكه‌ی په‌رویز موشه‌ره‌فه‌وه كه خۆی كرد به سه‌روكی پاكستان، وتی (ئەم ژهن‌اله پاكستانیه تازیه -هه‌لبێژێردراوه و هه‌له‌بێژێردراوه -
 حوكمی پاكستانی گرتە دەست). وتیشی (وا دیاره ئەم كابرایه و لاتەكه‌ی
 ناستۆده ده‌كات، لام وایه ئەمه ده‌نگوباسنكی باشه بۆ نیمچه كینشۆه‌ره‌كه). له
 راستیدا له‌گه‌ل ئەو هه‌موو خو به‌ستنه‌وه‌یه به (ریگن هوه، بۆش له هه‌موو خو
 نێك كرده‌وه‌كانیدا، به ده‌ستكارییه‌كی كۆنه سیاسه‌تی واقعی جیهانی و
 لاساییكردنه‌وه‌ی هه‌لویستی جیرالد فورد زیاتر هه‌یچی له باردا نه‌بوو. له‌م رووه‌وه و
 جۆنانان كلارك، شاره‌زای واقعیه‌ت، له (په‌یمانگه‌ی كاتۆ) دوا به دوا‌ی هاتنه
 سه‌رحوكمی بۆش ده‌لیت: (هه‌لچوونی مه‌راجی گه‌رانه‌وه‌یه بۆ پێشه‌گه‌ری
 و نیحتراف، زالبوونه به‌سه‌ر ئایدۆلۆژیادا).

بۆچوونی بۆش، له هه‌لبێژاردنی یاریده‌ده‌رانی سیاسه‌تی ده‌ره‌وه، روون ده‌بیته‌وه.
 بۆ سه‌لماندنی ئەمه‌ش پێویستیان به نێرێك هه‌یه كه به‌شێكی له هانز مورگنتا‌و و
 به‌شێكی تری له زیدهر دایجست وهرگه‌راوه، كه كۆلن پا‌ولی تازه به وه‌زیری
 ده‌ره‌وه دامه‌زرا و به پێی سه‌روتاری نیورك تایمر له سا‌لی ١٩٩٢ له‌سه‌ر ئەوه
 سه‌ور بووه كه ویلایه‌ته یه‌كگرتوه‌كان ده‌بی خۆی له ده‌ستی‌وه‌ردانی بۆس‌نیا به
 نوور بگری، چونكه ئەمه "ململانی ئەت‌نی و ناینی قۆله و هه‌رار سا‌له ره‌گی
 داكو‌تاوه" هه‌روه‌ها نابی ئەمه‌ریكا یارمه‌تی شو‌رشگه‌یرانی عه‌راقی بدات له ترسی
 ئەوه‌ی " كوتایی به هه‌یمای شاره‌ستانیه‌تی دوو هه‌زار سا‌له‌ی می‌زووی
 می‌سو‌پو‌تامیا بین". هه‌روه‌ها پا‌ول و توشیه‌تی: ئەمه‌ریكا ده‌بی كاتی بکه‌وێته
 كار كه حساباتی به‌رژه‌وه‌ندی ئەمه‌ریكا به ئاشكرا بکه‌وێته مه‌ترسیه‌وه، كۆندالیزا
 رایس، راویزگاری ئاسایشی نیشتمانی، كه‌وته به‌سه‌ره‌نجی سه‌روك بۆش به
 هه‌مان شیوه‌ی برنت سكاوگروفت كه ماموستای كۆندالیزا و هاوه‌لی باوكی بۆش
 بوو. كۆندالیزاش له‌سه‌ر هه‌مان شیوه‌ی سیاسه‌تی واقعی ماموستا‌كه‌ی ده‌روشت.

پاۋلىش بۇ خۇي قوتايىيەكى تىرى سكاۋكروفي ھەلبىژارد، ئەمىش رىچارىد ھاس بوو، كە ۋەك شارەزاي رۇژھەلاتى ناۋەرەست لە لاي خۇي دايمەزاند و كرديشى بە بەرپۆھبەرى نەخشەدانانى سىياسى. لە نووسىنەكانىدا. رىچارىد ھاس رىنمايى وابوو كە "نيزام لە دادوهرى بە بنەماترە" و لىرەشەۋە "ھەرچەندە جىهان زياتر باشتر دەيى بە بى سەدام بەلام ھەۋلى لاپردنى ھەلە دەيىت".

ھەرۋەھا بۇش ھەندى پۆستى بالاي ئىدارەكەكى خۇي دا بە ئىنتەرناسىيونالىستەكان "ئىمە پىيوستمان بە پتەۋكردىنى پەيوەندىيەكانمانە لەگەل ھاۋپەيمانە دىمۇكراسىيەكانماندا و بەرەنگار بوۋنى ئەو رژىمانە بكەين كە دژى بەرژەۋەندىيەكان و بەھاكانمانە ". ئەمە لە ناۋەرۋكى فەرمايشتىكى سىياسەتى دەرەۋە داىيە، كە لە لايەن ۋەزىرى بەرگرى تازەۋە ئىمزا كراۋە. رۇنالد رۇژقىلد و گرۋىيل، كە لە دوا رۇژدا دەبنە يارىدەدەرى بۇش. ئەم فەرمايشتە بە مەبەستى دىيارىكردىنى پرۇژەى سەدەى تازەى ئەمريكا، كە دوو سال بەر لە ھاتنە سەر ھوكمى سەرۋك بۇش، ئامادەكراۋە.

جىگرى رامسفىلد، پۇل ولفۋويتس بە ھەمان ئەندازە ھاۋكارى پۇلى پرنسىپەكانى سىياسەتى دەرەۋەى ۋلاتە يەكگرتوۋەكان بوو. ئەم پىاۋە لە سالى ۱۹۷۶دا دەرکەوت ۋەك ئەندامىكى (تىمى B) ئەم تىمە گرۋپكى پارىزگەران بوون لە رووى سىياسەتى دەرەۋە. بەو پىشنىيارە ناسراون كە كۆمىتەى ھەۋالگرى لەسەر سەر خولاندەۋە، چونكە بە پىيى ھەلۋىستى نەرمى ئەم كۆمىتەيە يەكەيتى سۇقىت بەنىەت پاك لە قەلەم درابوو. لە ماۋەى ھوكمدارى رىگن و بۇشدا ولفۋقىتس بە دەستۋبرد لە پلە و پاىيەكانى ۋەزارەتى دەرەۋە و پىنئاگۇندا بەرز بووۋە. لە سالى ۱۹۹۲دا كۆپەنى دوو سەرى (طىفى) سىياسى ووروزاند، كاتى ۋەك جىگرى ۋەزىرى بەرگرى بۇ كاروبارى سىياسى، ھانى ئەۋەى دەدا كە بالآ دەستى سەربازى ئەمريكى تەرخان بكرى بۇ " سەرکوتكردىنى ئەۋانەى كە

تەنەت ئاۋاتى ئەۋەيان دەخوۋاست كە رۆلئىكى قەبەتريان ھەبىت لەناۋچەكەياندا
يان لە ھەچ شۆئىئىكى جىھاندا بن."

لە سالەكانى ۱۹۹۰ ولفوۋىتس ۋەك پالەۋانى ماندوو نەناس سەر بە
كەمايەتيەكان لە موسلمانەكانى بۆسنىاۋە تا كوردەكانى عىراق دەرکەوت.
ولفوۋىتس، پىش ئەۋەي پلە و پاىەي ھەبى، سكالايەكى لە ناسىۋنال
ئىنتەرىسندا نووسىۋە و دەئىت: (ھىچ شتىك لەمە زياتر بى بنەما نابى لەو
بۆچۈنە -واقى- يەي سىياسەتى دەرەۋە كە مافەكانى مروۋە پشتگوى بخرىت،
چونكە مافى مروۋە نامىرى گرنكى ئەم سىياسەتەن.)

دوا بە دواى رى و رەسمى ۋەرگرتنى حوكم، بۆش بە تىمەكەي سىياسەتى
دەرەۋەي وت: (رىك نەكەوتن لە ئارادايە، بە ھىوام بۆچۈنى جىاواز ھەبىت.)
رىك نەكەوتن ھەبوو، بەلام لە خەتە ناسراۋەكاندا نەبوو. كاتى ھاتنە سەر باسى
ھىزى ئەمرىكى ئەكتەرە بىرۇكراسىيەكانى ئەم سالانەي رابردوۋ قالىبى دامەزراۋى
خۆيان ھەبوو. ۋەزارەتى دەرەۋە رىنمايى رۆلئىكى چالاكيان دەرکە لەسەر ئاستى
نىۋدەۋلەتى. پىنتاگۆن كە دەستى بە شەرى قىتنامدا چزا بوو ئامۇزگارى ئەۋەي
دەرکە كە دەست بە كلاۋى خۆيانەۋە بگرن.

تەنەت لە ناۋ ئىدارەكەي رۇنالد رىگن دا، ھەرچەندە ۋا دەرەكەوت كە
ھەموو يەكبن و ھاۋرا بن، داستانى شەپ و ھەرا لە نىۋان شىفى پىنتاگۆن ھەبوو ،
كاسبەر واينىگەر و جۇرج شۆلتزى ۋەزىرى دەرەۋە كە لە سكالايەكدا وتى: ( )
ئەمرىكا بۆتە ھاملىتى نەتەۋەكان.) و سەرى لى تىكچوۋە و بە ھىچ شىۋەيەك
نازانىت چى بكات بەرانبەر دوزمنەكانى. بە ھەمان شىۋە پرسىيارەكەي مادلىن
ئۆلبرائت دىتەۋە ياد، كە ئاراستەي سەرۆك ئەركانەكانى سوپاي، لە كاتى
ئىدارەي كلېنتون ، كولېن پاۋلى كورد و دەئىت: (كەلكى چىيە ئەگەر خاۋەنى
ھىزىكى بالا دەستىن و بەقسەي تۆ بىت قەت بەكارى نەھىنن؟)

له باره‌ی مه‌سه‌له‌ی عێراقه‌وه، تیمه‌که‌ی بۆش هاوسه‌نگییه‌که‌ی هه‌لگه‌رانه‌وه، به‌زه‌یی به‌ وه‌زاره‌تی ده‌ره‌وه‌دا ده‌هات، که هۆشیاربوونه‌وه‌ی دژی مه‌ترسی به‌کاره‌ینانی هێزی ده‌کرد، به‌رانبه‌ر تیمی پینتاگۆن که باوه‌ریان به‌ توانای خۆیان هه‌بوو. له ئاستی وه‌زاره‌تی ده‌ره‌وه‌دا، کۆلن پاۆل بابه‌ته واقعییه نامۆکه‌ی خۆی هێنایه‌وه، له ئاستی پینتاگۆنیشدا، ئینته‌رناسیۆنالیسته تیکچراوه‌کانی وه‌ک رامسفیلد و لفوویتس سه‌رنجی به‌رفراوانی پۆلی ئەمریکی نیو جیهانیان هێنایه‌ به‌رچاو و کاتی که باس دێته سه‌ر عێراق رێک نه‌که‌وتنی نیوان ئەم دوو که‌مپه‌ ده‌گه‌رپێته‌وه بۆ ئیداره‌ی بۆشی یه‌که‌م، که له لایه‌که‌وه کۆلن پاۆل به سه‌رکه‌وتوویی مشتومپی وه‌ستانی جه‌نگی ده‌کرد، دوا‌ی چوار رۆژ له هه‌لگه‌رسانی و نوکولی له یارمه‌تیدانی عێراقیه‌کان ده‌کرد. له لایه‌کی تره‌وه و لفوویتس که سه‌رپێچی له به‌ریاری ئیداره‌که‌ی خۆی ده‌کرد و سوور بوو له سه‌ر لابردنی سه‌دام. و لفوویتس له ده‌ ساڵه‌ی رابردوودا سه‌رقالی هه‌لمه‌تی قایلکردن بوو، له یارمه‌تیدانی چاکدارانی عێراق دژ به سه‌دام، ئیسته پاسپارده‌ش وایه که ویلایه‌ته کگرتووه‌کان، هه‌ر نه‌وه‌نده‌ی (هه‌لی گونجای بۆ هه‌لسوریت) له عێراق بدات. رامسفیلدیش له ئاستی خۆیه‌وه وای ره‌چاو ده‌کرد که گوايه (عێراق ئەمرۆ گه‌شتۆته پله‌یه‌کی بال‌ا بۆ ئاشووب نانه‌وه).

هه‌رچه‌ند تیمه‌که‌ی بۆش به‌لینی مامه‌له‌ی به‌کاره‌ینانی هێزی دژی به‌غدا له مانگه‌کانی سه‌ره‌تای حوکمدا دابوو، وه‌ک تیمه‌که‌ی کلینتۆنی پێش خۆیان هه‌یچیان نه‌کرد. ئیداره‌ی بۆش نوکولی له رێگه‌دانی یارمه‌تی کۆنگریس ده‌کرد که بدری به‌ ئۆپۆزیسیۆنی ناو عێراق، بۆ ئەوه‌ی دژی رژیمی سه‌دام به‌کاربه‌ین. و پێرای ئەوه‌ش وه‌زاره‌تی ده‌ره‌وه وردبوونه‌وه‌ی حساباتی له‌گه‌لدا ده‌کردن. له راستیدا، دوور له گۆرپینی سیاسه‌تی له په‌لوی خستنی سه‌دام به‌ره‌و لابردنی، کۆشکی سپی که‌وته پاشگه‌ز بوونه‌وه. ته‌نانه‌ت، له‌و داواکاریانه‌ی که تیمه‌که‌ی

کلینتۆن بەسەر عێراقدا سەپاندیان. تەنها دوو مانگ دوای ئەوەی پاول پۆستەکی وەرگرت، دەستی کرد بە گەشەپێدانی نەخشەییەک بۆ لابردنی گەمارۆی دە ساڵە دژی دۆژمەنی ئەمریکی لە جەنگی کەنداودا بە بیانوی لابردنی سەتەم لەسەر گەلانی عێراق. کۆلن، پلانی ئەوەی دادەنا که گەمارۆی کاروباری بازرگانی ئاساتر بکری و گەمارۆی ناردنی کەلوپەلی سەربازی پتەوتر بکری، بەم شیوەیەش رەخە گرتن لە ئەمریکا هێمتر دەبیتهوه.

پاول لە مانگی ئەوروژی ۲۰۰۱دا روهی کردە رۆژھەلاتی ناوەراست بۆ نواندنی پلانی ئەوەی، رایگەیاندا که هاوئەکانی لەو ناوچەیەدا وتووینە که پلانی ئەوەی دروستە و بەراستیان زانیوه، بەلام هاوئەکانی لە واشنتۆن، بە تاییبەتی سەرۆک و جیگەرەکی و وەزیری بەرگری ئەم پلانیان بەلاوه دروست نەبوو، بە پێچەوانەی قسەکانی پاول خۆی که لە کاتی گەشتەکیدا رایگەیاندا: عێراقیەکانیش هیچ لەم کالاً هەرزانیان نەکری. بەرپرسەکانی بەغداش دەستبەجی پێشنياره‌کیان بە (هیچ وپوچ) لە قەڵمدا. هاوئە عەرەبەکانی پاولیش، هەرئەوئەندی مائناوایی لیکرد دەستیانکرد بە سووکایەتی کردن بە پلانی ئەوەی. بە هەرحال و زیری دەرەوه گۆری دایە خۆی و دەستی کرد بە پەواج پێدانی ئەم پلانی چ لە ئەمریکا و چ لە نەتەوه یەگگرتووکان دا. لە کۆتاییدا سەرکەوتوو بوو. بەلام کاتی که نەتەوه یەگگرتووکان سیستمی تازە ی گەمارۆدانی پاولی پەسەند کرد، بەگۆیزەرەکه قایل بوون وکوته‌که‌کیان خستەلاوه.

کاتی بە شادی‌هوه گەمارۆیان لەسەر عێراق ئاساتر کرد، ماددە سەختەکانی ئەم پلانی بەجیهێنران، لەوانە: هاوبەشی دراوسیکانی عێراق بۆ چاودیری کردنی ناردنی نەوت بۆ دەرەوه بە شیوەی نایاسایی، لەگەڵ رێگەدان بە چاودیری نیوئەولەتی بە درێژایی سنورەکانی عێراق. پاول وایدەرخت که

ئەمە " ھەنگاۋىكى بەرچاۋە بۇ چاڭكردنى تۈنۈن رېژىمى عىراق بۇ ئەۋەى پۈۈ بە پۈۈ پىداۋىستىيەكانى گەلەكەى بېيئەۋە. سەدام ھەندى شىتى بە بەلاش دەست كەۋت. ئىنجا (۱۱)ى ئەيلول ھات بەسەردا. ئەم رۆژە، رەنگە، بۇچۈۈنى راۋىژكارە دىلۇماتەكەى سەرۇك بۇشى نەگۈپرى بىت. لەۋانەشە تەنانەت ئەۋ مەترسىيەشى نەگۈرېبى كە سەدام حوسىن خولقاندۈيەتى. بەلام سەرۇك خۇشى وسىياسەتى دەرەۋەشى گۈپرى.

بە وردى تاچ رادەيەك سەرۇك گۈپرا و سىياسەتەكانى دوا بە دواى ئەم پەلامارە پەرەيسەند، لەۋانەيە لە زنجىرە قسەكردنەكانىدا لە نىۋان ئەيلولى ۲۰۰۱ و ئەيلولى ۲۰۰۲ رەچاۋ بىرئىت، شان بە شانى دۇكۇمىنتى ستراتىژى ئاسايشى نەتەۋەيى، كە لە وتارەكەيدا بە فەرمى ئامازەى پىدراۋە، كە لە ميانەى كەمتر لە يەك كاترئىمىردا ئاراستەى كۇمىتەى ھاۋبەشى كۇنگرئىس كرد، لە بەروارى (۲۰)ى ئەيلولى (۲۰۰۱) دا. بۇشى دوۋەم ۋەك باۋكى، واقعى خۇى گۈپرى بە ئىنتەرناسىۋنالىست و ھەۋلى پەسەندكردنى نمونەيى ئەمريكى گرتە بەر، بە ھەمان رادەى دىئسۆزى ھارى ترومان و جۇن كەنەدى و رۇنالد رىگن. بۇش لەم رىگەيەۋە ۋەسفى ئامانجى ئەمريكاي كرد.

بەرەۋ پىش پۇشتىنى سەربەستى مەرۇق، دەسكەۋتە مەزەكەى ئەم سەردەمەمان لەگەل ئامانجە مەزەكەى ھەموو كاتىك، بە ئىمەۋە بەندە. نەتەۋەكەمان، ئەم جىلەمان، ترسى توند و تىژى و زەبىر و زەنگ لە گەلەكەمان و دوارۋژمان دەرەۋىنىتەۋە. ئىمە بۇ ئەم مەسەلەيە بە ھەۋلى لىھاتۈانەمانەۋە دنيا لە دەۋرى خۇمان كۇ دەكەينەۋە، ئىمە ماندوو ناين، ئىمە مەرايى ناكەين، ئىمە نابەزىن.

ئەمانە ھەموۋى، سەرۇك لە مانگەكانى داھاتوۋدا بە تەركىزكردنە سەر ھىزى سەربازى ئەمريكا لە ئەفغانىستان، بەۋپەرى كارىگەرىيەۋە خستەروو. لە ويدا سەرۇك بۇش نەك ھەر جەشارگاكانى بن لادنى كاۋل كرد، بەلكو حكومەتى ھەرە

چەوسىنەرى جيهانى لەناو برد. لە ویدا هانى ئافرهتانی دا که پووی خویان دەرخن. منالان کۆلاره کانیان بە ئاسماندا هەلەدن و پیاوان بۆ یەكەم جار لە چەند سالیکدا بتوانن ریش بتاشن و پای خویان دەرپین. وا دەوترا که سەرۆک بۆش رهوشتی بێگەردی کرد بە سیاسەتی فەرمی.

رهوشتی بێگەرد، لە وتارەکهی سەرۆکدا، لە (۲۹) ی کانونی دووم، ئاراستەتی دەولەتی ئەمریکی بە هیزتر کرا، کاتی که عىراق و ئىران و کوریاى باکورى وهسف کرد. رۆژانی دواى ئەو وتارەشى هیشتا دەنگدانەوهی ئەو وتارە لە واشنتۆنەوه بۆ نیۆرک و هەموو پایتەختەکانی ئەوروپا دەبیسترا. هیچ سەرۆکیکی ئەمریکی، لەو کاتەوهی که رۆنالد ریگن یەکیەتی سۆقیتی بە " ئیمپراتۆرییەتی شوم " وهسف کرد، ئا بەو شیۆهیه سوکایەتی بە دانایی و حیکمەتی دەزگە ئاسانییەکانی سیاسەتی دەرەوه و زاراوهی نەرمونیان نەکردوو.

نیویۆرک تایمز بە بەردەوامی داواى هۆشیارکردنەوهی دەکرد و نارهحەتی بەرانبەر " گەرانهوهی هیز و سەرکوتکردن بۆ ریزەکانی پێشەوهی سیاسەتی دەرەوهی ئەمریکی " دەرەبەری. گروپێکی فەرمی ئیدارەى سەرۆکی پێشوتر، کلینتۆن، لە ئاستی خویانەوه نارهزاییان دەرپەری و سکالای ئەوهیان بوو، که گوايه سەرۆک بۆش زیاد لە پێویست مەترسی سەر ئەمریکای خەمڵاندوو و حسابی تەواوی بۆ خەتەری وەلامدانەوهیانی نەکردوو.

لیرەوه ئیستە دەنگی سکالاکان گەرتەر دەبن کاتی بە کتوپەری دەرکەوت که بۆش سیاسەتی دەرەوهی ئیدارەى پێشوو دەشکینى و زیاتر لەو سکالایانەى که لە ئاستی مەسەلەى عىراقەوه دەکرا. لە هەندى مانگی داهاوتوتر دا، لە زنجیرهى وتار و چاپپیکەوتندا سەرۆک روونی نەکردەوه بۆچی عىراق زیاتر لە ولاتانی تر مەترسیدارتر بووه؟ وه چۆن (۱۱) ی ئەیلول، زەرورەتی بەرەنگابوونەوه دەخاتە

رو؟ له ئەيلولى ۲۰۰۲دا، له كۆمەلەى گشتى نەتەوہ يەكگرتووہكاندا، سەرۆك بە وردى شەپەنگىزى و ھەولدانى بە دەستپىنانى چەكى كۆمەلكوژ و گەشەپىدانى، چەتەگەرى دژى گەلى عىراق، ياخى بوون لە نەتەوہ يەكگرتووہكان و پشتگىرىكردنى تىرۆرىزمى سەدام حوسىنى شىكردەوہ. لە ميانەى درىژەدانى بە قسەكانى (۷) ى ئۆكتۆبەر بۆش ئەم وريابوونەوہى لە سينسىناتى* بەم شىوہ يە باسكرد:

لەكاتىكدا كە لە جىھاندا مەترسى زۆرە ، ھەرەشەى عىراق بىھاوتايە، چونكە عىراق لە يەك شوپىندا، خەتەرە گرنگەكانى سەردەمى تەمەنى ئىمە كۆ دەكاتەوہ. چەكى كۆمەلكوژى عىراقى كەوتوتە ژىرپكىفى چەوسىنەرىكى پىياوكوژ، كە بە ئاشكرا خەلكەكەى خۆى كىمىباران كردوہ. ھەر ئەم چەوسىنەرە لە ھەولدايە كە زۆژھەلاتى ناوھراست بخاتە ژىر دەسەلاتى خۆيەوہ، چووہ ناو ولاتىكى دراوسىنى بچكۆلەوہ و نامرۇقانە داگىرى كرد، بە بى ئاگادارى لە نەتەوہكانى تىرى دا، بى پەروا دوژمنايەتى وىلايەتە يەكگرتووہكان دەكا. بە رەفتارى رابردوو و ھەنوگەيەوہ، بە تواناى تەكنەلوژىيەوہ، بە سروشتى بى بەزەيەوہ، ئەم رژىمە بى ھاوتا و بى وىنەيە. يانزەى ئەيلول ھەرەشەى سەدام حوسىنى نەخولقاند، يان تەنانەت حالەتى مامەلەكردنى بە پەلەى لەگەل ئەم مەترسىيەدا دروست نەكرد. زياتر كردى بە چىرۆكى شانۆگەرى مەترسىيەك كە دەمىكە لە گوپىدايە. پىش ئەو رۆژە، سەرۆك ئەمريكايەكانى بە ئاگا ھىنايەوہ: " ئىمە ھەر ئامازە بە پلان و نەخشەى قاعىدە دەدەين". بەلام ئىستە لە عىراقدا" ھەرەشەيەك دەبينىن كە پوختەكانى زياتر ديارن و ئاكامەكانى لە وانە زۆر كوشندە تر دەبى.

* شارىكە لە وىلايەتى نۇھايۆ. (وەرگىز)

تىگەيشتن لەم ھەرەشانەى سەردەمى خۆمان و دەرك كەردنى دىزايىن و گومرپابوونى ئەم رژیমেى عىراق، ھەموو ھۆيەك دەخاتە بەرچاومان كە چاوەرەينى خراپتر بکەين، ليرەو دەبى ئەركى بە پەلە بخەينە ئەستۆمان و نەھيلىن خراپتر روو بدات. ھەرەك سەرۆك روونى كەردەو: ئەركى سەرشانى ئەمريكا نە لە لا بردنى سەدامدا و نە لە ھاتنى حكومەتییكى عىراقى تازەى گونجاودا كۆتای دیت. لە فەرمایشته كەيدا گۆپىنى رژیمی عىراقى بە خالى سەرنج راکيشەر دانا بوو، بەلام ريباز و ئەرك و فرمانى بۆ سەرجهم سياسەتى دەرەوئى ئەمريكىشى تیدا بوو.

بەم شيوەيه، لە وتارى (۱) ى حوزەيرانى (۲۰۰۲) لە ويست پۆينت ** ، سەرۆك بۆش دريژەى بە ئىماكانى خۆيدا كە وەك سەرەتا دژى عىراق لە رابردودا كارى پى كەردبوو. ئەوانەى پشت گوى خست، كە لەمەودوا بە "دوكتيرين" واتە فەرمایشتى بۆش دەبژيردین. يەكەم قەسەى ئەو بوو كە ويلايه تە يەكگرتووەكان ھەر بە تەنھا پابەند نابى بە " ريبازى جەنگى ساردەو بۆ لە پەلوپۆ خستن و بەرھەستى"، بەلكو لە جياتى ئەو " سەرچاوەى ھەرەشە تىكەدەشكىنى، شەر دەگويزیتەو سەحەى دوژمناننیهو، پیلانەكانيان پوچەل دەكەينەو، بەرەنگارى ھەرەشە دەكەين پيش روودانى". دووم ئەو بوو كە ويلايه تە يەكگرتووەكان دەبى چالاكانە گەشە بە پرىنسىپەكانى بدات لە دەرەوئى ولات دا، دەرك بەوەش دەكا " سەرجهمى خواستەكانى سەربەستى، دەبى لە ئەفەريقا و ئەمريكاي لاتىنى و ھەموو جيهانى ئىسلاميدا بەجى بهيئريت". لە كۆتاييدا ويلايه تە يەكگرتووەكان، ھەموو ئەو كارانە دەكات كە بە پىويستى دەزانى بۆ مانەوئى

** گرنگترين كۆليژى سەربازىيە لە ئەمريكا. (وەرگير)

ۋەك تەنھا " سوپىپاۋەر " لە جىھاندا. يان ھەروەك سەرۆك بۇش پايگە ياند " ئەمىرىكا ھېزىكى سەربازى ھەيە كە بەرھەلىست ناكرى و نيازى وايە ھەرواش بېھيلىتتەۋە. لەم پوۋەۋە، جى مۇلەق كىردن بە پىشپىكى كىردنى چەك لە شوئىنانى تردا بى ھودە دەبى و پىشپىكى بازىرگانى و بە دواداچوونى ئاشتى سنوردار دەبى "

ھەروەك چۆن رووداۋە تايىبەتتەكانى كۆتايى سالانى ۱۹۴۰ ھاۋبەش بوونى فراۋانى ھىنايە پىشەۋە و بوو بە دەلىلى ئەمىرىكا بە درىزايى جەنگى سارد، ھەر ئاۋاش (۱۱) ى ئەيلول، گىرداۋ، بە مەترسى غىراقەۋە، فەرمائىشتىكى ئاسائىشى نەتەۋەيى خولقاند، بو بەرەنگارى خەتەرى بەربلاۋتر لە سەدەي تازەدا. فەرمائىشتى بۇش بۇچوونىكى رەۋانى پىشەۋەرى ئەمىرىكاي چەسپاند، كە نە كاردانەۋەي ھەيە و نە پابەندە بە پەيدا بوونى مەترسى تايىبەتەۋە:

لە كۆتايى ئەيلولى ۲۰۰۲دا، كۆشكى سىپى " ستراىتىزى ئاسائىشى نەتەۋەيى، بلاۋ كىردەۋە، كە دۇكۆمىنتىك بوو سى بىنەماي تىدا بوو، سەرۆك بۇش لە " ويست پوئىنت " روونى كىردەۋە: پى ليگىرتنى پىش پوودان، گۆپىنى رىم و پىشەۋايەتى ئەمىرىكى. بلاۋ كىردەۋەي ئەمە چەرخىكى تىرى زەمانەي ھىنايە پىشەۋە، گۆپانىكى لە بۇچوونى پۆلى جىھانى ئەمىرىكى خولقاند، كە لەسەر بىنەماي ھىماي رەۋىشتى بوو. ئەگەر بەراۋرد بىكرىت لەگەل دۇكۆمىنتى نىو سەدە لەمەۋبەر كە تايىبەت بوو بە لە قالىبدانى دوژمن. جەنگى لە كىردارى پۆلىسىيەۋە، بەخىركىردەۋەي تاۋانبارەكانى (۱۱) ى ئەيلول گۆپى بە ھەلمەتى پىشەكىشكىردنى چەۋسىنەر و ناردنە دەرەۋەي دىمۇكراسىيەت. لە ھەمان كاتدا بۇچوونى " ئىنتەرناسىيونالىزىمى ئەمىرىكى جىاۋاز " ى گۆپى بە سىياسەتى فەرمى دەرەۋەي حكومەتى ئەمىرىكا.

ستراتېژى ئاسايى نەتەۋەيى بۆش زۆر لە دۆكۆمىننتى ستراتېژى ئىدارەى كلىنتون نەدەچوو، تەۋەرەكانىش لەۋەى باۋكى و ھارى ترومان يان رۇنالد ريگن جياواز تر بوو، لە لايەكى تىرىشەۋە گرتتە خۆى كىشەى نىۋدەۋلەتى بە شىۋەيەكى مەحكەم، ستراتېژىكى ناسراۋ بوو. دۆكۆمىننتى بۆش بە رەقى لەسەر كارى بە پەلەى فەرماندەى ئەمىرىكى دەۋى و دەلى " دەبى ئىمە ئەو ۋلاتانەى لە دوژمن دەچن بەۋە قايىل كەين كە واز بىنن لە بنيادنانى، نەۋەك بەۋنە سەرۋو رىزى يان ھاوشانى ھىزى ويلايەتە يەكگرتوۋەكانى ئەمىرىكاۋە. ھاۋكات باسى بەرگرى كردن لە پىشەنگى ئەمىرىكا لە روۋى رەۋىشت باشىۋە دەكات:

لە ميانەى گرتتە خۆى كەلتور و پىرنسىپمانەۋە، ئىمە تواناى خۇمان بە كارناھىنن بۇ دەستكەۋتى يەك قۇلى. ئىمە لە جياتى ئەۋە، بۇ ھاۋسەنگى ھىز دەگرىن، كە لە بەرژەۋەندى ئازادى مزۇقە. بارودۇخىك كە رىگە بە ھەموو نەتەۋەيەك و كۆمەلگەيەك دەدا كە خۇيان بۇ خۇيان پاداشت و بەرەنگار بوۋنى ئازادى سياسى و ئابوورى لە ئەستۋ بگرن. بەۋەى كە جىهان ئاسايشدارتر بكەين، رىگەى گەلەكانى ھەموو دنياش خۇش دەكەين بۇ ئەۋەى ژيانىكى باشتىر بە دەست بىنن.

ھىشتا فەرمايشتى بۆش لە روۋى ھاۋبەشىيەۋە بۇ گەشەدانى دىمۇكراسى روون و بىگەرد، لە پەۋايى بەرژەۋەندى خۇمالييەۋە بنەماى گرتوۋە. لە درىژەى ئەم فەرمايشتەدا ھاتوۋە و دەلىت: ويلايەتە يەكگرتوۋەكان بۇيان ھەيە، ئەگەر پىۋىست بوو كارى دەستبەجى بكن بۇ رىگرتن و بەرەستكردىنى كارى دوژمنايەتى لە ناخەزەكانىيانەۋە. لىرەدا ناكۆكى نىيە. سوور بوون لەسەر كارى دەستبەجى لەۋ زانىارىيەۋە ھەلقوللۋە كە جىهان ئەۋەندە بچوك بوۋە و ئەۋەندە خەتەرنەك بوۋە كە تەنھا لە قەفەسنان (ئىحتىوا) بە كەم بزانى و كارى دەستبەجى دژى ئەو دىكتاتورانەى كە دەيانەۋىت چەكى كۆمەلكوژ

گهشه پیبدهن به ئاشکرا خزمهتی بهرژه‌وه‌ندیه دیمۆکراتییه‌کان ده‌کات. ستراتییژی ئاسایشی نه‌ته‌وه‌یی له لایه‌که‌وه به دوا‌ی له یه‌ک نزیک کردنه‌وه‌ی نمونه‌ییه‌کان و بهرژه‌وه‌ندیه‌کاندا ده‌گه‌پیت و له لایه‌کی تریشه‌وه به دوا‌ی ره‌وشت به‌رزی و هیژ. واته هه‌مو ئاکاره گرنه‌گه‌کانی " ئینته‌رناسۆنالیزمی جیا‌واز" له یه‌ک شویندا کو‌ده‌کاته‌وه.

پہیامی نہمیریکا
America`s Mission

بەشی ھەوتەم

لە پەلوی پۆخستنه‌وه بۆ پەلاماری دەستبەجی

From Deterrence to Preemption

یەكەم ماددەى فرمایشتەكەى بۆش، ھەزى لە دەرخستنى كاری پێویست و دەستپێشخەرییە لە بارودۆخی تاییبەتیدا. لە پەلوی پۆخستن و ئیحتیوا كردن، بە بۆچوونی ستراتیژی ئاسایشی نیشتمانی، لەمە زیاتر سوودی نییە " ئەگەر بزانی ئامانجی ولاتە زیانبەخشەكان و تیۆریستەكان چین؟ ئەوا ویلایەتە یەكگرتووەكان لەوە زیاتر ناتوانی وەك رابردوو پشت بە كاردانەوێ مەزاجی ببەستی، لە جیاتی ئەو ئەمریکا دەبی ئەو ھەرەشانەى دەكریتەسەرى، دەشتنیشانی بكا و تێكییشكینی پێش ئەوێ بگەنە سەر سنوورەكانمان" بۆچی؟ چونكە ھەرەك سەرۆك بۆش لە ویست پۆینت روونی كردهووە " ئەم جیھانە " لە دووریانی رادیکالی و تەكنەلۆژیدا راوہستاوہ. " لیژەدا دەولەتە لاوازەكان و گروپە بچكۆلەكان ھەولێ بە دەستھێنانی ھیزی وێرانكەر دەدەن بۆ لابردنی نەتەوہ مەزنەكان". ئەم دووریانە بە ئاشكرا لە عێراق لەیەك دەدەن.

ھەندى لە رەخنەگرانی فرمایشتەكەى بۆش دەلین: ئیحتیوا كردن - كە لە پەلوی پۆخستندا بەرجەستە دەبی- پێوہرى بەدیلىكى باشە بۆ دەست پێشخەرى. عێراق لەناو " قەفەزى جیۆپۆلیتیكى" دا كپ كراوہ. لیژەوہ ئەم رەخنەگرانە مشتومپى ئەمەیانە: كەواتە بۆچی خەتەرى جەنگى دەست

پىشخەرى بگرىنە خو؟ بۇ لىكۆلېنەوہ لەم مشتومپرە باش وایە سەرنجىك لە رابردوو بدەینەوہ، چونكە ئەوہ یەكەمجار نییە گوئى بیستی ئەم مشتومپرە بىین. بەر لە پرۆسەى گەردەلولى بیابان، گوايە تەمىكردن دەبیته هوى هیورکردنەوہى سەدام، بوو بوو بە بۆچوونى هاوبەش لە نیوان پوو بەرى ئەندامانى پارتى دیمۆكراتدا. لە سالى (١٩٩٠)دا، سیناتور تۆم ھارکین سەرسورمانى لەوہ دەردەپرى كە " ھەتا ئەمپروش چەند كەسانىك ھەن كە دەلین لە راستیدا سەدام براوہیە، تەواو بە پىچەوانەوہ سەدام رۆژانە دەیدۆپىتى، ئایا ئیمە دەمانەوئى سال و نیویك چاوەرئى بكەین بۇ ئەوہى كاردانەوہى راستەقىنەى گەمارۆ رەچاو بكەین، یان ئەگەرى لە دەستچوونى (٢٠٠٠) ئەمريكايى قبول بكەین كە لە شەرى ئەم سالددا روو دەدا؟. لە ئاستى دەنگدانەوہى ئەم ھەلسەنگاندنە دا، بریژینسكى، راویژكارى ئاسایشى نەتەوہی سەرۆكى پىشوو، كارتەر، دەلئیت: (دەبى ئیمە لە سیاسەتى سزای ئىحتیواكردندا بەردەوام بىن، ئەم سیاسەتە گونجاوہ و بەر لە عىراق گىراوہ تەبەر..... و سزای چەشتوہ، مادلین ئۆلبرايت لەسەر ئەوہى سوورە كە (ئەمرو عىراق لە ناو قەفەسى برىارى یەككالاى نەتەوہ یەگگرتوہ كاندىە) ھاوكات سیناتور كارل لیقین دەلئیت: (ئىحتیوا كردن ھەرچونئى بى لە كاردایە.) بۇ ئەوہى جىمى كارتەرىش لەم باسە بەدەر نەبى، ئەویش دۇنیامان دەكاتەوہ لەوہى كە (ئىستە ھیچ مەترسییەك لە بەغداوہ بەرانبەر ویلايەتە یەگگرتوہ كان نییە.)

پرسىارەكە ئەوہیە: ئایا یاوہرانى لىبرال، كە پىشتەر ئەوہەندە بە ھەلەدا چوو بن، ئىستەكە ھیچ مىسداقییە تىكیان ھەیە؟ زۆر زەحمەتە. بىرۆكەى " ئىحتیوا كردنى كاریگەر " ھەر خۆزگە خواز بیت، لە كاتیكدا لە سالى (١٩٩٩)دا عىراق بە قاچاخ بايى (٣٥٠)ملىون دۆلار نەوتى دەناردە دەرەوہ،

ئەمىرۇ سەدام سالى (۳) بىليۇن دولار بە فرۇشتىنى نەوت لە بازارى رەشدا خر دەكاتەوہ. عىراق نزيكەى (۲۰۰۰۰۰) بەرميل نەوت بە تەنھا بۇ سوريا دەنيىرى. ئەمە جگە لەوہى پارەش لە پرۇگرامى نەوت بەرانبەر خۇراك لا دەدات و داواى باج لە فرۇشتىنى ھەموو بەرميلە نەوتىك دەكات. بە مەش بە تىكرا، سەدان مليۇن دۇلار پەيدا دەكات. ھيلەكانى ئاسمانى بازىرگانى، بە شيۇەيەكى رۇتىنى گالته بە گەمارۇى دژ بە عىراق دەكات. ولات دواى ولات پەيوەندى دىلۇماسىيان لەگەل بەغدا دامەززاندەوہ، كۇمپانياكانى چين و روسيا و فەرەنسا پيشپرکيى ئيمزاکردنى قۇنتەراتيانە لەگەل سەدام دا. پيشەوا عەرەبەكان ھەر لە كۇنە دوژمنى وەك سعودية و ميسرەوہ تا ئەندامەكانى (كۆمەلەى عەرەبى) بە گەرمى باوہشيان بۇ سەدام كردۇتەوہ.

لەمەش بترازى سوپاي عىراقيش دۇخى خۇى باش كردووه و بە پارەى يەدەكراوى تر ماددەى قەدەغە لە چين و سېريا دابىن دەكات، بەمەش تواناي نيشانە گرتنەوہيان لە فرۇكەكانى ھاوپەيمانان چاك كردووه و رۇژانە بەرەنگارى فرۇكە جەنگىيەكانى ئەمريكا دەبنەوہ و تا و نە تاويكيش ھاش و ھوش لەسەر سنوورى كوهيت دروست دەكەن. لە ھەمووى گرنگتر، بە پيى قسەى پشكەنەرانى پيشوى چەك و دەزگەكانى ھەوالگىرى و راكردووه عىراقىەكانيش، جەخت لەسەر ئەوہ دەكەنەوہ كە سەدام تەشەنە كردنى پرۇگرامى چەكى كۆمەلكوژى بە زىندوويى ھيشتۇتەوہ. ئەمەش لە ياد نەكرى ھەتا (۲۰۹) مووشەكى سكود ديار نەماوہ، سەرۇكى پيشوى پشكەنەرى چەك، ريچاردا بەتلەر ھوشيارى دەدات، (كە سەدام لە پرۇگرامى چەكى كۆمەلكوژدا ھەر لە كاردايە) و (ئىحتياواكردن بە وەلامدانەوہ نازميردى). سەرۇكى پيشوى پرۇگرامى ناوكى ئەتۇمى عىراقى، خدر ھەمزە دەلئيت: پەنجەرەى دەرڤەت بۇ وەستاندى ھەولى سەدام بۇ بە دەستەپناني چەكى كۆمەلكوژ

لەوانەيە لە دوو سى سالى داھاتوودا داخىرى. جىگىرى سەرۆك، چىنى، كىشەي ئەو كەسانەي كە سوورن لەسەر كاريگەرى پەلوپۇخستىن كورت دەكاتەو دەلەيت: (مشتومرەكە ئىستە بەم شىۋەيەيە، ەك دەزائىن سەدام ترسناكە، ئىمە پىۋىستمان بەوئەيە كە رىگەي بدەين بە ھىزتر بىت پىش ئەوئەي ئىمە ھىچ شتىك بكەين).

لېرەدا دوو جۆرە دوا رۆژ چاۋەرى دەكرى ەك چەكپىشكەنەرى پىشوو چارلس دوفلەر دەلەيت: (عىراق لە ژىر دەستى رزىمدا بىمىتەو بە تواناي چەكى كۆمەلكوژەو، بە نوئىلى چوار تا پىنچ مىيۇن بەرمىل ئەوتى رۆژانەو، بە فائىلى رابردوويەو، بە رەوشتى شەرەنگىزىيەو، بە رەوشتى زالبوون بەسەر ھاۋالاتىيانى خۆي و دراوسىكانى دا.) بە دىلىكى تر ئەوئەيە ەك دوفلەر لەسەرى دەروات: (عىراقىكى خاۋەن رەوتى باش، عىراقىك لە ژىر دەستى حكومەتىكدا بىت كە بە پىي نەرىتى نىۋدەولەتى ھەلسوكەوت بكات، كە بۇي ھەيە بىتتە دىنەمۇي نەشونما لە رۆژھەلاتى ناۋەرەست دا.) بەدىلى دووم كە پىۋىست بە باسكردن ناكات، بەرجەستە نايىت تا سەدام لەسەر حوكم بىت.

بە دۇنيايەو، ھەموو ئەوانەي دژى غەزوى عىراق دەوستان، بە تەنھا سىياسەتمەدارانى چەپ نەبوون. لە پايزى سالى ۲۰۰۲ دا چەند فەرمىيەكى بەناوبانگ لە ئىدارەكەي جۆر ھىزبەرت ۆكەردا، پىر بەدەم دژ بە كارى سەريازى ھاۋارىيان دەكرد. زۆرەي ئەمانە مشتومرەكانىيان لەسەر بىنەماي لە پەلوپۇخستىن بوو – بۆچوونى ئەوان وابوو لەبەر مەزنى جىبەخانەي چەكى ئەمىرىكى، زەحمەتە سەدام پىشت بەو جىبەخانەيەي خۆي بىستى بۆ بەرەنگارىبونەو دژى جىبەخانەي ئەمىرىكى. ەك سكاوكرۇفت لە رۆژنامەي ۆل ستريت دا نووسىويەتى (ئەگەرى ھەرەشەي سەدام زىاتر بۆ ئىبىتىزازى ئەمىركايە نەك بەكارھىنانى چەك، لە راستىدا ئەگەر چەك بەكاربەيتى ئەو كاتە خۆي و رزىمەكەي دەخاتەبەر گورزى

گورچكېرى ويلايه ته يەكگرتووه كان، سەدامىش بۇ خۆى بەوہ ناسراوہ كە دەيەوئىت بە ھەر شىئوہ يەك يىت خۆى دەرباز بكات. يان وەك (ستيف چامان) ى رۇژنامە نووس دەئىت: (نابىتە جىي سەرسوپرمانمان ئەگەر پەشىمان بووہوہ لە بەكارھىنانى چەكى كۆمەلكوژ. چونكە سەدام لەمەو پىشتريش كارى وای كردوہ).

مشتومېرى واقىعييە كان بۇ لە پەلوپۆخستنى سەدام لاوازە. لۇژىكى لە پەلوپۆخستن، بە تايبەتى لە كاتى وەلامدانەوہى زۆر گەورەدا - و لە كاتى جەنگى سارد دا وەك چاوەرې كرا، سوودى ھەبوو - چونكە ئەو ساكە شىئوازى دۇنيايى بە تەواوى كەوتبووہ سەر ئەوہى كە ويلايه ته يەكگرتووه كان و روسيا ھەردوو دەزانن ھەر ئەوہندەى دەستيان نا بە پەلەپىتكەى چەكى ناوكيدا ھەردوو كيان لە ناو دەچن. شىئوازەكە، بە پشت بەستن بوو بەو گریمانەيەى كە گوايە پىشەوا سۆقتىيە كان وەك خۆروشيف، برىژنىف و گورباچوڤ ھوشمەندانە كار دەكەن و نايەنەوئىت و لاتەكەيان بىتتە كاو لەى بە جىماوى ئالوگۆرى چەكى ناوكى. ئايا ئەم جۆرە لە پەلوپۆخستنە، كە پابەندە بەوہى ناھەزە كان توسقالىك خاوەن حىكمەتن، لەگەل سەدامىشدا كاريگەر دەبىت؟

راستىيەكە ئەوہى، سەدام خۆى بە سەركىشىكەرىكى پاسولۇجى دەرخستوہ، بە ھەر حال بۆچوونەكانى بەم شىئوہ يەن: كاتى كە پەلامارى ئىرانيدا لای وابوو كە ئەو رۇژمە بە زوى ھەرەس دىنى، كاتى پەلامارى ئىسرائىلى دا، وايدەزانى بەم كارە پشتگىرى عەرەب بۇ ھاوپەيمانىتى سەر بە ئەمريكا لە ناو دەبات و كاتى كۆھىتى داگىر كرد، بە حسابى خۆى، ئەمريكا وەلامى ناداتەوہ. ھاوكات بە ھەمان شىئوہش گرنكى لەوہدايە كە سەدام لە بۆشاييدا دەژى و شانى داوہ بە (جۆرە پياوى بەلى گەورەم) ەوہ كە ھاوبەشى خەيالەكانى دەكەن.

خوڭدندەنەۋەيەكى فەرمىي ھىزى ئاسمانى ويلايەتە يەكگرتوۋەكان سەر بە گەردەلولى بىبابان بەناۋى (مەزنى ھىزى ئاسمانى جەنگى كەنداۋ) بەم شىۋەيە ۋەسفى حساباتى سەدام دەكات: (لوت بەرزى غىراقى - كە بوو بە بەلا بۇ سەدام خۇى و ژەنەرالەكانى - كە خۇى شىۋازى (ئارەزوۋى زلكردنى تواناكانى خۇى و بە كەم زانىنى ھىزى دوزمئانى) دەردەخست - كاريگەرى مەزنى دەخستە سەر تەرازوۋەكەى سەدام بۇ پىۋانى حساباتى ھىزەكان.

ئەۋەى زياتر بەرچاۋى تەماۋى دەگرد، باۋەرپوۋنى بوو بە فالچىيەكان، كە زانىارى ھەموو جموجۆلىكى سەداميان لە كاتى جەنگى كەنداۋدا لاۋو، كەمى زانىارىيەكانى لە بابەت نىيەتى ويلايەتە يەكگرتوۋەكانەۋە، رابردوۋە ناسراۋەكەى لە كەم تەرخەمى موجازفە كردن و سەر كىشى دا، لە سەر ئەمانە ھەموۋيەۋە بۇچوۋنە نامەنتىقىيەكانى بوو. والتەر لىيمان جارىك ئەم تىبىنىيەى بلاۋكردەۋە (ئەگەر ئىمە لە سەرچەم ھەلسوكەۋتى خەلكى تىنەگەين تا ئەو رادەيەى كە دەزانين ئەوان چى دەزانن، ئەو ساكە دەبى بە ئىنساف بين و لەبەر ئەۋەى بە ئىنسافىش بين بۇ ھەلسەگاندى ئەك ھەر ئەو زانىارىيەى كە لەبەردەستيانە، بەلكو بە چى بريك لە بىژنگيان داۋە.) بۇ بەرەستكردنى كاريگەرى سەدام دەبى ئىمە بزانىن ئەو بە چى عەقلىك زانىارىيەكانى لە بىژنگ داۋە. ئەمەش بنەمايەكى لەرزوكە بۇ شىۋازىكى كاريگەر لە پەلوپۇخستن.

رەنگە سكاۋكروفت بىر لەۋە بكاتەۋە كە سەدام جىبەخانە كوشندەكەى بەكار نەھىنىت، بەلام پىش ئەۋەى راۋىژكارى ئاسايشى نەتەۋەيى پىشۋوتر سكاۋكروفت، بنىرين بۇ لاي سەدام بۇ ئىمزا كردنى رىكەۋتتنامەى كۆتۈرۈلى چەك، دەبى بە قايل كردنەۋە روۋنى بكاتەۋە، چۇن چەكى كۆمەلكوژ دىكئاتۈرەكانى جىھانى سىھەم دەكەن بە پىياۋ ماقولان؟ خاۋەن بىر و ھەلوئىست، جۇناسان شىل، راگرى تىكشكاندى چەكى ناوكى، لە بابەتى فاكئەرى پەلوپۇخستەۋە كە

پاڤەندی پێوه دەکری نووسییویەتی: (باری دەروونی، بەرزەوهندی خۆی، بیرو
هۆشی دروستی، ورد بینی کۆتەرۆلی خودی خۆی و رووناکی بیر و بوچوونی،
ئەمانە هەموو هیماي پێشپەرون و بنەمان بو سەلامەتی هاوڵاتیەکانی و
نیشتمانەکە. بە کورتی، دەبی بریاری وایی کە ئەو جیهانە ی تییدا دەژی ئەوه
نییە کە شەرەنگیزی بە ئاسانی تییدا بچیتە سەر. هۆشیاری و بیر دروستی،
وردبونهوه و خۆ کۆتەرۆلکردن ئەمانە هیمايەکن کە پێویست ناکات بخزینە بەر
باس، چونکە ئەمانە هیچیان لە سەدام حوسیندا نین.)

بە هەرحال، باش لەگەڵ هەستی سەدامدا دەگونجی کە بیته خاوەنی
جبه‌خانه‌یه‌کی مەزن و دەست بەسەر دراوسێکانیدا بگری و بەرپەستی ویلايه‌ته
یه‌گرتوو‌ه‌کانیش بکات. ئەمڕۆ ئیمە دەتوانین بە کەمترین زیان پەلاماری سەدام
بدەین، چونکە هیشتا بومبای ناوکی نەکەوتۆتە ژێر دەستی. کە بوو بە خاوەنی
ئەم بۆمبایە ئەو ساکە پرسیارەکە دەگۆڕی. واتە ئیمە بەرپەستی دەکریین. بو ئەم
شیوه بەلگەیه دەبی سەیری کۆریای باکوور بکەین. لە پاش ئەوهی ئەم ولاته
چاریدا کە لە راستیدا بۆتە خاوەنی ئامیری ناوکی، ماری مالگوری لە واشنتۆن
پۆست بە سەرسۆرمانه‌وه دەپرسی: (بوچی ئەرکی سەرشانی ئیمەیه کە عێراق
بۆمباران بکەین، غەزوی کەین و داگیری بکەین؟ وەلامەکە روون و ئاشکرایه:
چونکە عێراق هیشتا بۆمباکە ی نییە و کاتی کە بوو بە خاوەنی، ئەو ساکە هەر
وەک کۆریای باشور توانای (سەرانه سەندن) ی لە ئەمریکا دەبیته، یا بەرپەستی
دەکات و مامەلە ی (جینتیل مان) ی لەگەڵدا دەکریته. ئاوا دەبینین کە هەولێ عێراق
بو دروست کردنی بۆمبا تەواو لۆژیکییە.) سەدامیکی ماقول، کە بوو بە خاوەنی
چەکی ناوکی وەک سەدامیکی ناماقول بەرپەستی وەلام دانەوه‌مان دەکات لە
هەراسان کردنەکە ی خۆی. ئەو ساکە سەدام دەتوانی دەست بکات بە شەرپەرۆشتن
و سەرانه سەندن لە دراوسێکانی و بەلایه‌وه ئەمریکا بەرپەستی ناکات، چونکە لە

زىيانى گىيانى ھاوپەيماھەنەكانى و خۆى دەترسى و نايەوى بەرھەلستى لە سەدام بىكات. لىرەوھە سەيرى ئەم ھەلە ناقولايە و ئەم ئەگەرە بىكە، كە كارى پەلوپۆخستى دەيخاتە پىشت: گرىمان سەدام - شىتۆكەيە و ئارام بگرە تا دەبى بە خاوەنى ئامىرەكانى شەرفروشتى يان باشە سەدام پىاويكى ماقولە و ئارام بگرە تا دەبى بە خاوەنى ئامىرەكانى شەرفروشتى.

وا دەر ئەكەوى كە تويژەرەكانى سىياسەتى دەرەوھە كە پابەندى بە بۆچوونە كوئەكانىيەوھە ئەوھەيان لە ياد چوو بى كە جىھان لە كاتى شەرى ساردەوھە گوڤاوە، شان بە شانى ئەمەش، ئەو مەترسىيانە كە روو بە رووى ئەمريكا دەبنەوھە وەك خۆى نەماون. لە تەنىشت مردنى كوئونىزىمى سوڤىتەوھە، گەرەترىن گوڤانكارى ئەوھەيە گەلىك ولاتى تر بوون بە خاوەنى چەكى كۆمەلكوژ و خاوەنى وەسىلەى گەياندىيان: لە كەمە سالىكى رابردوودا ھىند و پاكستان، تىكرا دوانزە تەقىنەوھەى ئەتۇمىيان ئەنجام داوھ. پاكستان، ئىران، كۆرياي باكوور و چىن مووشەكى بالىستىيان بۇ تاقى كردنەوھە ھەلداوھ. عىراق، سووريا و لىبىيا خاوەنى پرۇگرامى بەردەوامى مووشەكن و ھەرەھا چىن و روسيا و كۆرياي باكوور سەرقالى ناردى تەكئەلۇڤاي مووشەكى بالستىيان بۇ ولاتەكانى رۇژھەلاتى ناوھراست. سىياسەتمەدارانى وىلايەتە يەكگرتوھەكانىش لە دەرركردنى ئەم مەترسىيانە سست بوون، گەيشتە سالى ۱۹۹۸ ئەو ساكە ھىنرى شىلتن، سەرۆكى ئەركانى يەكگرتوو جەختى لەسەر ئەوھە كردووھە كە (كۆمىتەى خەبەرگوزارى، دەتوانن بە كارى ھۆشياركردنەوھەى پىويست ھەستى) لە ئەگەرى ئەوھەى يەككە لەم ولاتانە مەترسى ICBM بچاتە سەر وىلايەتە يەكگرتوھەكان. بەلام ھەفتەيەك دوا بە دواى چاردانەكەى شىلتن - بەبى ھىچ ورياكردنەوھەيەك لە كۆمىتەى خەبەرگوزارى - كۆرياي باكوور توانى مووشەكى بالىستىكى نىو كىشووھرى (واتە ماوھ درىژ) بە سى قۇناغ بەسەر ژاپۇندا بتەقىنى. تويژەران وھەوالگى دەست بەجى نكۇليان لە

كەم تەرخەمی خۆیان كرد. تۆیژینەوهكە كە لە ساڵی (۲۰۰۰) دا (CIA) ، جەختی لە سەركردهوه باسی ئەوه دەكات كە (ئەگەری بەكارهێنانی مووشەکی داریژراو بە چەکی كۆمەڵكوژ دژی ویلايەتە يەكگرتووكان ئەمڕۆ گەورەترە لە زۆربەي زۆری كاتەكانی شەری سارد و ئەم مەترسییە لە تەشەنە كردنایە .

كارێکی سروشتییە كە ئەم ولاتانە هەموو لە لایەن چەوسینەرێکی ناجیگیری (مەزوز) وەك سەدام حوسینەوه حوكمرانی ناكړین . لە راستیدا ، كێشەي حساباتی لە پلویۆخستن لە سەردەمیکی ناسراوی بلاویونەوهی چەکی ناوكیدا ، زیاتر لە سروشتی بلاوكردنەوهی ئەم چەكەوه دی وەك لە سروشتی رژێمەكەوه . وەك هینری كیسنجەر نووسیویەتی : (لە پەلویۆخستن تۆسقالێك ماقولتر بوو ، كاتی كە تەنها یەك ئەياری خاوەن چەکی ناوكیت هەبوو ،) بەلام ئیستە ئەو تۆسقالەش كەمتر بووتەوه . هۆی ئەمەش ئەوهیە كە لە سەزدەمی بلاویونەوهدا ژمارەكە بەرز بووتەوه و كەمتر دەگونجی لەگەڵ ویلايەتە يەكگرتووكاندا . لە جیاتی ئەوهی بۆ یەك رژێم بکەوینە پارانەوه ، كە هۆشيارانە بیر بكاتەوه ، ئیستە بۆ سەلامەتی خۆمان دەبێ بۆ شەش و حەوت بپاریینەوه . ئەم ژمارەيەش هەر ئەوانە لە خو دەگری كە بەناونیشان ناسراون . گەلیك لە هەرە خەتەرناكە دوژمنەكانی ئەمریکا ئەكتەری بی ولاتن ، لەمانە ئەلقاعیدەیه . چونكە ئەم تۆرە تیرۆریستییه شاراون و بی جی و شوینن ، زۆر زەحمەتە بەرەست بكرین . بە هەمان شیوەش زۆر ستمە بەرەستی ئەو ولاتەنە بكریت كە گروپە تیرۆریستەكان بۆ ناردنی چەكەكان بەكار دینن . هیشتا ، هیچ لە بارەي پرسیاری رەوشتەوه نەوتراوه ، كە خۆبەخشانە باوەش بگرنەوه بۆ رەفتاری وێرانكردنی ماڵ و بەرەو تیاچوونی خەلكی سیفیلی خۆمان و خەلكی ولاتی رژێمە ناحەزەكانیشمان . هەر چوئی بی (۱۱) ی سیپتەمبەر فیڕی كردین كە بەشیکی

گەورەى دوژمەنەكانمان پشتيان به خو كوشتن ئەستورە، ئەمانەش بەوانە وەسەف
 كراون كە بەرەبەست ناكړين.

ئەگەر ئيحتياوا كردن و له پهلوپوځستن له مەو دوا بەس نەبیت، بەبى
 گومان ئەمريكا پيوستى به نەخشە ريگەيههكى تازه دەبیت. له ويوه كە ئيحتياوا و
 بەرەبەست كردن سەرکەوتو نەبوون - وەك حالەتى ديكتاتورىكى سوشيوپاتىكى
 وەك سەدام و گروپى تيرورى وەك ئەلقاعيدە - له ويوه دەبى كە ئەمريكا ئەم ريگە
 رووناكە بگريته بەر بۆ پاراستنى هاوالاتييه كانى به هوى په لامارى دەست به جيوه.

بەدبەختانە، بەشى زورى ئەو مشتومپەرى كە له سەر ئەم بۆچوونانە
 دەخولانەوه زياتر بوونە ريگر، نەك ريخوشكەر. دەستپيكردى په لامارى دەست
 به جى بابەتيكى تازهى ستراتيزى ويلاتيه يهگرتووەكان نيبه. بەپيچەوانەوه
 هەرەشه و ئەگەرى هەلمەتى دەست به جى، بۆ زياتر له سەدەيهك، بەشيك بووه له
 ستراتيزى ئەمريكى. له هەمووشى زياتر، واتاكهى سادە و ئاشكرايه. په لامارى
 دەست به جى واته دەست وەشاندى يهكەم.

وەك سەرۆك بۆش به بەرەدهوامى روونى كردۆتەوه، خو دورخستنهوه له (۱۱)
 ي ئەيلوليكى تر، هەر چەندە به دەگمەن روو دەدا، وا له ئەمريكا بكات كە به
 وردى رەفتار بكات. ون بوون له ماخولاي ميديادا له بابەت په لامارى دەست به
 جيوه، له ستراتيزى ئاسايشى نەتەوهيى سەرۆك بۆشدا جيگەيههكى بچكۆله داگير
 دەكات. ئەم ئيدارەيه چەند جارېك داكۆكى كردووه، كە په لامارى دەست به جى
 تەنها (له رووداوى كەمدا دەكریت). له ويوه وەك كوئن پاوڵ دەلېت: (هەرەشهيهك
 ههيه كە وەلامەكهى له هەرەشه كۆنەكان جياواز ترە).

رەخنەگرانى سەرۆك بۆش دەلېن: (بەرزكردنەوهى ئەگەرى په لامارى
 دەست به جى، كە تا بېت قسەى لەسەرە بۆ ئاستى ستراتيزى ئاسايشى نيشتمانى
 به واتاى سەريپچى كردن دېت له بنەماكانى ياساى نيۆدەولەتى و كلۆركردنى

ستراتېژى سەربازى ئەمىرىكى) فرانك ھۇفمان لە بابەتتە كە بۇ ناوھىدىكى چەپرۇ زانىارى بەرگرى نووسىيوتى: (پەلامارى دەست بە جى) راستەخۇ دىكى كۆلتورى سىياسى و ستراتېژى ئەمىرىكا رادەۋەستىت. دىك ئارمى، كە رابەرى زۇرايەتى پارتى كۆمارى بوو لە پەرلەمان، لە ئاستى خۇيەۋە دەلىت: (پەلامارى دەست بە جى) وا نەبوو و نابىتە پىكھاتەى بوونمان ۋەك نەتەۋە) لە سەروى ئەمەشەۋە ئەلگۆر بۇ چوونى وايە كە (ئەم رىبازە ئىشى ئەۋەيە كە ئامانجى دنىايەك تىك بدات، كە ولاتان تىيدا خۇيان بە مل كەچى ياسا لە قەلەم دەدەن.)

بەلام رەخنە گرانى رىبازەكەى بۇش دواكەوتووانە لە ياساى نىۋەۋەلەتى بىردەكەنەۋە، لە كاركردى نىۋەۋەلەتىدا و لە مېژوۋى ئەمىرىكا، بوارىكى پىشىنە ھەبوو بۇ رىبازى پەلامارى دەست بەجى. با ئەم زاراۋەيە ناۋى (ھىرشى رى لىگرتن بى) يان (پىشىبىنى خۇ پاراستن) يان بە سادەيى (پەلامارى دەستبەجى) بىت. نەتەۋەكان بۇ ئەم مەبەستە، لە سەدان سالدەۋە جۇرە ھەلسوكەوتىكىان ھەبوو، بىنج و بناۋانى ئەم بىرۆكەيە دەگەرپىتەۋە بۇ باۋكى ياساى نىۋەۋەلەتى، ناسراۋ بە ھۇگۇ گرونتىۋس، كە لە سەدەى حەقدەھەمدا نووسىيوتى: (ياسايىيە ئەۋكەسە بكوژى، كە خۇى بۇ كوشتن ئامادە دەكات.) لە شىۋە بۇچوونىكى تىرىشەۋە، تۆماس مۇر، داكۆكى دەكات: (ئەگەر ئەمىرىك لە ولاتىكى بيانىيەۋە پەلامارى چەكى دا و ويستى ولاتى خەلكانى تر داگىر بكات، ئەۋ خەلكانەش بۇيان ھەيە لە دەرەۋەى سنوورى ولاتەكەى خۇيان كتوپر و بە ھەموو توانايانەۋە پەلامارى ئەم ئەمىرە بدەن.)

لە ئەمىرىكا، پەلامارى دەستبەجى لە لايەن ۋەزىرى دەرەۋە، ئەلىيەۋ روتەۋە، داكۆكى لەسەر كراۋە. روت دانەرى ياساى نىۋەۋەلەتى ئەمىرىكايە و لە سالى (۱۹۱۴) دا جارى داۋە كە (مافى ھەموو نەتەۋەيەكى خاۋەن سەرۋەرىيە

خۆی بیاریزی، بهوهی ریگه لهو بارودۆخه بگری که دهبیته هۆی دواخستن له خۆ پاراستن.

ئه‌مپۆ، بنه‌مای یاسایی بۆ په‌لاماری ده‌ست به‌جی ئه‌وه‌نده فراوان بووه، که ریگه بدات به (پیشبینی خۆپاراستن) پیش روودانی هیرشکردنه سهرت. ههر وه‌ک زانای سیاسی ریچارد ریگن له کینییه‌که‌یدا که ناوی (Just War) نووسیویه‌تی:

پییوست ناکات ئه‌و نه‌ته‌وه‌یه‌ی که ده‌بی به‌ قوریانی، چاوه‌ری بکات تا نه‌ته‌وه‌ی شه‌رفروش کوتوپر هیرش بکاته سهری، پیش ئه‌وه‌ی قوریانی بنه‌مای دیل بوونی بدۆزیته‌وه بۆ په‌لاماری ده‌ست به‌جی نژی شه‌رفروش. به‌ هه‌مان شیوه‌ش نه‌ته‌وه‌ی قوریانی نابی چاوه‌ری بکات تا نه‌ته‌وه‌ی شه‌رفروش جبه‌خانه‌ی ناوکی و چه‌کی کیمیایی ساز بکات بی ئه‌وه‌ی ئه‌و نه‌ته‌وه‌یه‌ی که ده‌بیته به‌ قوریانی، بنه‌مای دیلانه بدۆزیته‌وه بۆ په‌لاماردانی کارگه‌کانی به‌ره‌مه‌ینهری چه‌کی و پیرانکه‌ر.

به‌رانه‌ر عیراق ئه‌م کرداره هه‌چ پیوستی به‌ پارانه‌وه و لاله‌وه نییه. له هه‌مووی گرنگ تر، په‌لاماردانی عیراق، به‌بی که‌م و زیاد جی به‌جی کردنی ده‌قی بریاره‌کانی یه‌ککالی نه‌ته‌وه یه‌کگرتوه‌کانه، که سه‌دام پشت گوئی ده‌خات، یان پیشیلی ده‌کات. له‌م رووه‌وه داگیرکردنی عیراق، زیاتر په‌یره‌وکردنی یاسای نیوده‌وله‌تیه وه‌ک له پووچکردنه‌وه‌ی.

کاریکی سروشتیه‌ی، پیوه‌ری گرنگی یاسای نیوده‌وله‌تی، ده‌بی بگاته ئاستی جی به‌جی کردن له لایه‌ن ده‌وله‌ته‌وه. له‌وساوه که به‌لگه‌نامه‌ی نه‌ته‌وه یه‌کگرتوه‌کان په‌سه‌ند کراوه، گه‌لیک ده‌وله‌ت ده‌ستی داوه‌ته کاری په‌لاماری ده‌سته‌به‌جی. ولاته یه‌کگرتوه‌کان له‌مانه که‌متر نه‌بووه. مه‌سه‌له‌یه‌که هه‌یه که به‌ تاییه‌تمه‌ندی سه‌رنجی خه‌لکانی خاوه‌ن په‌یوه‌ندیان پاکیشاوه، له ناویشیاندا سه‌رۆک، له سالی (۱۹۶۲) دا، له کاتی قه‌یرانی مووشه‌که‌کانی کوبا دا، سه‌رۆک

ئىف كەنەدى بەجدى نىازى وا بوو بە لىدانى ئاسمانى مووشەكەكانى سۇقىت لە
كوبا تىك بشكىنى. لە درك كردنى ئەوھى كە چەكى كۆمەلكۆز، جىاوازى نىوان
ھەپەشەى كتوپر و تارمايى ھەپەشەى لى كردوو، كەنەدى دەلىت:

ئىدى ئىمە لە جىھانىكدا ناژىن كە تەنھا تەقەى چەكەكان، بە بەرەنگارىبوونەوھى
مەترسى ھەرە گەورەى ئاسايشى نىشتمانىمان حىساب بكرىت. چەكى ناوكى
ھىندە كاوكلەرە و مووشەكى بالستىكى شتىكى ئەوھندە لە بار و خىران كە بە
ھىزكردنى ئەگەرى بە كارھىنانىان يان گۆرانى كتوپرى ئامادەباشيان، رەنگە زۆر
بە روونى بە مەترسى سەر ئاشتى لە قەلەم بدرىت.

لەم رووھو داكۆكى بۆش لەسەر خەتەرى تازەى تىكەل لە توندرپۇى و
تەكنەلوژىيە خولقاو، سەداى چل سالەى لەمەوبەرى كەنەدى دەخاتەوھ ياد.
بوونى خەتەز داواى خو ئامادەكردنىكى مەزتر دەكات بو پەنابردنە بەر پەلامارى
دەستبەجى بەرانبەر دوژمنەكان. بەلاى ھىنرى كىسئىنجەرەوھ واىە كە: (لە سەدەى
بىست و يەكدا، قوربانى چاوپرىكراو ناتونى ئەوھندە چاوپرى بكات، ھەتا نامپازى
ھەپەشە دەبىت بە پەلامارى دەستبەجى. وەچەى تەكنەلوژى - ئايدولۇژى
سىستىمى سەدەى بىست و يەكەمە.

چل سال لەمەوبەر، دوا بە دواى مشتومپرىكى گەرم لە نىوان
راويزكارەكانىدا، سەرۆك ئاموژگارى لىدانى كاسترۇى رەت كردهوھ، بەلام بە
شيوھىيەكى تر پەلامارى دەستبەجى ھىنايە كايەوھ. ئابلوقەى سەربازى خستە
سەر كوبا، بو ئەوھى رىگە لە گەياندننى مووشەكى سۇقىتى بگرى. لە كاتىكدا ئەم
مووشەكانە بىگومان مەترسىان دەخستە سەر وىلايەتە يەگرتووھكان، ھەپەشەى
پەلامارى دەست بەجىيان لە ئارادا نەبوو. بە ھەر حال بۇيە بەم كارە ھەستا،
چونكە وىستى پىش ئەوھى ئامادە بن، چالاكىيەك بەكن.

بيست سالىك دواتر، لە گرینادا و پەنەما، واشنتون لە ژېر دەسلەلاتى پەلامارى دەستبەجىدا زياتر ھەنگاوى نا. يەكەميان ئەو ھە بوو سەرۆك ريگن سەلامەتى قوتاييە ئەمريكيەكانى كۆليژى پزىشكى لە گرینادا كرد بە بيانو بۇ روودانى غەزووكردن. لە ھەمان كاتيشدا ريگن رايگەياند كە ھۆى سەرەكى ھەلمەتەكەى بۇ ئەو ھە بوو كە ئەو دوورگەيە لە كاريگەرى سۆقيىتى دوور دەخاتەوہ. لە كاريكى ھاوشيوەدا، سەرۆك بۆش، پاراستنى گيان و سامانى ئەمريكاي كرد بە بيانو بۇ غەزوى پەنەما، بەلام ئەم ئىدارەيە بە ئاشكرا و ناچارى وتيان ئامانجى راستەقىنەى بۇ ريگرتن بوو لە ديكتاتورىكى ناجيگير (مەزوز) كە دەست بەسەر پەنەمادا بگريىت و كۆتەرۆلى بكات.

لە ھەمووى سەير تر، كە دىنە سەر باسى رەبەرى دژى ريبازى بۆش، ئەو ھەمان دىتەوہ ياد كە ئىدارەكەى كلينتۇن بۇ يەكەمجار بلاوكردەوہى چەكى كۆمەلكوژى بەستەوہ بە كارى پەلامازى دەستبەجى دژى ئەوانەى بەو كارە ھەلدەستن. لە كانونى يەكەمى (۱۹۹۳) دا و زىرى بەرگىر لىس ئەسپين پرۆگرامى دژ بە بلاوكردەوہى ئەم جۆرە چەكە و ھيرش بەم چەكانەى بۇ بەرھەلىستى ھيرشەكانى چەكى كۆمەلكوژ خستەروو. لە نيوان پيشنيارەكەيدا: (بۇ بىرىنى ھەشارگەى كۆنكريىتى ژىرزەمىنى و ويرانكردى جىبەخانەكانى كىمىيائى و بايولۇژى، پيوست بە گەشەدان بە چەكى پەلامارى دەست بەجى دەكات .) سالىكى بەسەرا نەپۆشت وەزىرى نوى، وىليام پىرى، ھاتە جىگەيى و ھەرەشەى پەلامارى دەستبەجى لە كاولكردى تواناى ناوكى كورىيائى باكوردا كرد كە لە گەشەكردندا بوو. ئەم دوو ھەولە، بوون بە بۆچوون بۇ لەناو بردنى سەرھەلدانى كتوپرى جىبەخانەى چەكى كۆمەلكوژ و بوونە پيشبىنى بۇ ريبازەكەى بۆش، بەلام تيمەكەى كلينتۇن ئەم پەلامارەى ھەنگاويك زياتر بردە پيشەوہ. ستراتيجىئاس رۆبەرت كىلپرۆ لە بانگەشەكانيدا دەلىت: (پەلامارى دەستبەجى بۇ چوونەناوہو،

كە دەبوايە لە روواندا و كۆسۆقۇ بمانكردايە، كاتىك كە ھەر شەشيان نەدەكرە
 سەر ويلايەتە يەكگرتووھكان يان ھاوپەيمانەكانى، حالەتى زۆر جدى تر بو
 خستنهگەپرې پەلامارى دەستبەجى بۇ رى ليگرتن ئەوھيە كاتى سەدام حوسين
 جبەخانەيەكى مووشەكى گەيەنەرى چەكى كۆمەلكوژى دەست دەكەويت، لە
 مەوداى دەقەرەكەى و كيشوھرەكانيدا بەكارى دىنى. (جياوازى كردن لە نيوان
 پەلامارى دەستبەجى بۇ مەترسى كە هيشتا لە روودانەوہ نزيك نيبە، گرنگە. لە
 شوينىكى وەك ھايتى و بۆسنىا و كۆسۆقۇ، ئيدارەكەى كلينتۆن ئەوھى روون
 كردهوہ كە بەكارهينانى هيز بۇ بەرەبەستكردى نازاردانى ھاولاتيانى ئەو نەتەوانە
 و دراوسىكانيان پيوستە، ئەمە لە كاتىكدا كە هيج ھەر شەشەيەكى بۇ سەر ويلايەتە
 يەكگرتووھكان نەبوو. تەنانەت پارتى ديموكرات بە شانازيەوہ باسى ئەم
 ھەلگەرانەوہيەيان دەكرد لە كاتى پلاتفورمى ھەلبىزاردنى (۲۰۰۰) دا. (مامەلەى
 بەرەو پيشەوہ) بە واتاى ئەوہ ديت كە (روو بە رووى كيشەكان ببیتەوہ كە
 هيشتا لە قۇناغى پەرەسەندندان، پيش ئەوھى بگەنە ئاستى قەيران. دەبى لە
 نزيكترين شوينى سەرچاوہى ئەم كيشانەوہ بەرەنگاريان بكرى، لەگەل بوونى هيز
 و سەرچاوہى پالەمر، راستەوخۇ دوا بە دواى سەرھەلدانى ئەم مەترسيانە.
 سكرتيرى گشتى نەتەوہ يەكگرتووھكان كۇقى عەنان، لە كۇتايى سالەكانى (۱۹۹۰
)دا توانى ئاوپرى بداتەوہ و دەستخۇشكەرى لە (تەشەنەكردى نەريتى ناوبرى
 كردن كرد، بە مەبەستى پاراستنى مەدەنيەكان لە مەترسى كۆمەلكوژى.)
 لە ريگەى گرنگەكانەوہ، ئيدارەى بۆش كەوتۆتە شوين پيى پيشينەكانى.
 (ئەوھى تۆ لەم ئيدارەيەدا رەچاوى دەكەيت، سەرھەلدانى پرنسيپى تازەيە يا
 جەستەيەكى بيرۆكەكەيە، ناوى بىنى سنوورەكانى سەرورەرى) ئەمانە وتەى رىچارد
 ھاس (كاربەدەستى ئيدارەى بۆش) كە لە چاوپيىكەوتنىكدا لەگەل نيويۆركەر دا
 وتووويەتى.

سەررەرى ئىركى دەۋىت. يەككىيان ئەۋەيە خەلكەكت قەتلوعام نەكەيت، يەككىكى تىريان ئەۋەيە بە ھىچ شىۋەيەك پىشتىگىرى تىرورىزم نەكەيت. ئەگەر حكومەتلىك ئەم ئىركانى جى بەجى نەكرد و پىشتىگىرى خىست، ئەۋە چەند ھىمايەكى سەررەرى لە دەست دەدات، لەوانە ژيانى سەررەزى و دەست تىۋەرەندەنە لە ناۋچەكەى خۆتدا، واتە ئارەزوومەندى سەررەرى نىيە. حكومەتەكانى تر، لەوانە مافى ۋلاتە يەكگرتوۋەكان دەستىۋەردانىان ھەيە.

لە دەررەۋى ۋلاتە يەكگرتوۋەكانىشدا پەلامارى دەستبەجى داردەستىكى تەۋاۋ ناسراۋە. رەنگە لە ھەموويان بەناۋىانگتر و -سەررەۋتوۋ تر- نموۋنەى بەكارھىنەنى لە سالى (۱۹۸۱) دا روى دابىت. كاتى كە ھىزى ئاسمانى ئىسرائىلى لە كارگەى ناۋكى عىراقى ئۆسىراكى دا. ھەرچۈنكى بىت، ئەم ئۆپەراسىۋنە لەلايەن نەتەۋە يەكگرتوۋەكانەۋە مۆلەتى پىنەدرا بوۋ. لە راستىدا نەتەۋە يەكگرتوۋەكان، شان بە شانى ويلايەتە يەكگرتوۋەكان و بەرىتانىا مەحكوم كرا. نىۋيۋر ك تايىمز بەم شىۋەيە لەم بارەيەۋە نووسىبوۋى: (ھىرشە خىراكەى ئىسرائىل بۇ سەر كارگەى ناۋكى كە لە لاينە فەرەنساۋە دروستكرا بوۋ، كارىكى شەرەنگىزى ناپەسەند و كورت بىنە.) بەلام ئەمە كارىكى سروسىتىيە لە ژىرى و عدالەتى ھىرشەكەى ئىسرائىلى كەم نەكردەۋە، ئەگەر بىت و ئىسرائىل كورە ئەتۆمىيەكەى (مفاعل النووى) كاول نەكردايە، سەدام تواناى ناۋكى زۆر لە پىش جەنگى كەنداۋا بەكار دەھىنا - ئەمە راستىيەكە زۆر كەس ناماژەى پىداۋە، لەوانە جىگىرى سەرۋك دىك چىنى بوۋ، كە دوا بە دواى جەنگ سوپاسى ئىسرائىلى كىرد، ئەمپۇ سلاۋى ئەم لىدانە دەدەنەۋە و كىردويانەتە قابىلە مۇرىك بۇ كارى ئەمىرىكى. مىدىيى ئىسرائىلى ئامانجى ئەم بۇردوۋمانەى وا بە سادەيى ۋەسەف كىرد: (ئىمە لە ژىر ھىچ باروۋدۇخىكدا رىگە بە دوژمن نادەين دژى گەلەكەمان گەشە بە چەكى كۆمەلكوژ بدات.) ئەم لۇژىكە، لە چەند وشەيەكى تىردا، ھاۋجوۋتە، لەم كاتەدا

لهگهَل بۆچوونی ریژهی ئهمریکادا. بنیامین ناتانیاهو، سهروک وهزیرانی ئیسرائیلی پیشووتر دهلیت: (حوکمی میژوو دهبی ئهمرۆ باس له توانای بریاری ئیمه بکات. ئیسرائیل ئهم پهلاماره دهست بهجییهی بویه ئهنجام دا، چونکه سهدام کاریکی تیروری تایبهتمهندی نژی ئیمه ئهجماداو؟ ئایا ئیمه ئهم کاره مان به ریکهوتن لهگهَل کۆمه لگهی نیودهوله تییدا کردوو؟ ئایا ئیمه ئهم کاره مان به مهرجی قایلبوونی نهتهوه یه کگرتوووه کان کردوو؟ نهخیر، ئیسرائیل به تنیا بهم کاره ههستاوه، چونکه دهمانزانی سهدام حوسین خاوهنی چهکی ناوکییه و مانه وه مان دهخاته مهترسییهوه.) له راستیدا ئوسیراک وهک کاری نمونهیی پهلاماری دهستبهجی رهخساوه و له روی مهترسییدا ئهنجام دراوه، ههچهنده نزیك روودان نهبووه، بهلام ههبووه، بی گویدانه چه په چهپی نارهبازی نیودهولهتی ئهنجام دراوه.

یهکی له کارسازییهکانی پهلاماری دهستبهجی ئهوهیه، به زوری له بهدیل کهتری تی دهچیت. کۆندالیرا رایس وتهنی: (میژوو پره له نمونهی کاری پشتگوی خستن که ئهجمای کوشندهی دهرهق به دنیا لیکهوتوتهوه.) دهبی ئیمه ئاوپی بدهینهوه بۆ دواوه و بپرسین چهند دیکتاتور بونهته مهترسی زل و زه به لاهی روی زهوی و کوشتنی ههزاران، له راستیدا ملیونهها قوربانی بوون، بهلام چ دهبوو ئهگه ر ئیمه له کات و شوینی خۆیدا بمان وهستایه. بهلام بۆ زور کهس پهلاماری دهستبهجی تابووی (Taboo) لهسه ره. له سه ره تاوه ئهمه تهکنیکی یه قوئیی به بۆ گهلی کهس، لیپرالیس ئهم ئیشه ناگاته ئاستی سیاسهتی دهرهوه.

سیناتور دایانا فاینشتاین دهلیت: (پیموایه هر کاریکی ناو عیراق لهو کاته دا بهبی پشتگیری هاوپهیمانان و نهتهوه یه کگرتوووه کان، به جووت ههلهیه و بههله دا چوونه. توم داشله ر، رابه ری زۆرینهی دهستهی پیران له کاری یه ک قوئی

كە بۇ خۇي ھەرگىز پشتىگىرى ناكات، ھۇشيارى دەدات و دەلىت: (ئاكامى زۆر زۆر ترسناكى لى دەكەويتهوه.) بۇ داكۆكى كردن لەسەر ھەلۆيىستى خۇيان دىزى ئەم شىوھ كردارە، لىپرالېيەكان دەتوانن ئاماژە بە ھەستى كۆمەلگەى نۆدەولەتى بەدن. لە دىناى عەرەبەو، شا عەبدولای ئوردن دەلىت: (لە ھەموو ئەو سالانەى كە من تىبىنى كۆمەلگەى نۆدەولەتيم كردووه، ھەموو كەس دەلىت:) ئەمە بۆچوونىكى خراپە.) لە پيشاندانى نەيارانى ولاتەكەى خۇيدا، راويزكارى ئەلمانى، گىرھارد شپرويدەر بە رەھايىيەو بەلین دەدا و دەلىت: (ئەلمانيا لە كارى سەربازى ژېر فەرماندەى ئەمريكا دىزى عىراق بەشدارى ناكات، چونكە ئيمە زياتر ئاشتيمان دەوى، لەمە زياتر جەنگمان ناويت.) لە كەندەا، سەرۆك وەزيران، جين چرېتېن، ھىچ پيوستىيەكى تايبەت بەدى ناكات، بۇ ئەوھى دواى ئەمريكا بكەويت. لە جياتى ئەوھ (دەيىت ئيمە دواى نەتەوھ يەكگرتووهكان بكەوين.)

لە ئاستىكى تەسكەوھ، پشتىگىرى كردنى كارى ھەمە لايەنە واتايەكى ھەيە. ويلايەتە يەكگرتووهكان دەبى كارى ھەمە ئاھەنگى لەگەل دەولەتانى تردا بكات. ئاوا كارىك: نەك ھەر شەرعىيەتىكى فراوان بە ئامانجى ئەمريكا دەبەخشى، بەلكو ئەم ئامانجانە بە ئاسانتر بە دەست دىنىت. بەلام ئايا جەختكردنى ھەمە لايەنە دەبى بە مەرجى پيش كردارى ئەمريكا؟ ئايا نابىت ھەرگىز ئەمريكا كارى يەك قۆلى بكات؟

لەم حالەتەدا دەشيت ئەم داوايە پيويست نەبى. سەرۆك بە دووى رەزامەندى نەتەوھ يەكگرتووهكان دا دەگەرا و بە دەنگدانى ھەموو ئەندامەكانى ئەنجومەنى ئاسايش رەزامەندى بۇ خستنەگەپرى ھەلمەتىكى تازەى چەككردنى سەدام بە دەست ھيئا. سەرەپراى ئەوھش، دىكتاتورەكەى عىراق كەتەلوکىكى چپو پىرى برىارى يەككالاى نەتەوھ يەكگرتووهكانى پيشل كردووه. ئەمەش لە خۇيدا

بەنەمايەكى ياساى بى وئەنە بۇ ئەۋەى ويلايەتە يەكگرتوۋەكان بە كارى تەمىكردن ھەستىت.

بەلام ئەگەر نەتەۋە يەكگرتوۋەكان، نەيوىستايە ئەم مۇلەتە دەستىپكەى بە سىياسەتى بۇش ببەخشىايە يان تەنەنەت نەيتوانىايە ئەۋ كارە بكات، كاتىك ويلايەتە يەكگرتوۋەكان بگەرپايەتەۋە، رەزامەندى ئەنجومەنى ئاسايشى ۋەرگرتايەتەۋە، زەحمەت دەبوو بۇش بە بى سابىقە كارى يەك قۇلى دژى سەدام بگردايە. پاش ھەمووى، سەرۆك كلينتون، لە چەند بۇنە و ھەلىكدا پاليدا بە ھىزەۋە بە بى قايلكردى نەتەۋە يەكگرتوۋەكان. لە ھەموو ئەۋ بۇنانەدا پىشتىگىرى داشلە و ھاۋەلە دىمۇكراتەكانى لەپالدا بوۋە. فەرەنسا و روسياش بۇ نمونە لە سالى (۱۹۹۸) دا، جەخت كرىدى ئەنجومەنى ئاسايشيان رەت كرىدەۋە، بەۋەى دەسەلات بدا بە ھىزى سەربازى دژى عىراق كاتىك ئەم ولاتە رىى لە پىشكىنىنى چەكەكانى گرت، لىرەۋە ويلايەتە يەكگرتوۋەكان بە بى مۇلەتى تازەى نەتەۋە يەكگرتوۋەكان كارى خۇى كرىد. ھەر بەۋ شىۋەيەش ويلايەتە يەكگرتوۋەكان، سالىك دواى ئەۋە، لە لايەن ئەنجومەنى ئاسايشەۋە بەرەبەست كرا، كاتىك ئەم ئەنجومەنە بىرپارى ۋەستانى راو و روتى سەربازەكانى لە كۇسۇقۇ رەت كرىدەۋە، ۋەك شارەزاي بەلقان رىچارى ھۆلبروك لە تىمەكەى كلينتوندا دەيگىرپتەۋە: (ئەمريكا لە بەردەم ھەلىكى سادە دا بوو، يا بە بى ئەنجومەنى ئاسايش كار بكة يان ھەر ھىچ مەكە.) سەر لە نوى ويلايەتە يەكگرتوۋەكان كار كرىدى بەسەر كار نەكرىندا پەسەند كرىد.)

ھۇى ئەمەش ئاسان بوو، سكرتېرى نەتەۋە يەكگرتوۋەكان، بوتروس غالى بوو، ھەموو بۇچوونەكانى ھەلە بوون، كاتى كە دە سالىك لەمەۋبەر لاي وا بوو كە نەتەۋە يەكگرتوۋەكان (مەزىتر دەبى ۋەك لە كۇى كۇكرىدەۋەى ھەموو پارچەكانى.) ناخ و داخ چەند كەمتەرخەم و پاسىف بوو لە كاتى قسە بايخەكانى بۇسنىيا و

رواندا، كەچى چەند بە ھەموار و لىبوردە بوو لە ئاستىكدا كە سەدام پىريارەكانى ئەم دەزگەيەى پىشپىل دەكرد، ئەوئەندەش لە كۆى پارچەكانى خۆى بچوكتەر دەردەخست. يان ھەروەك باليۆزىكى پىشپىل بەریتانى ئەتەوہ يەكگرتووہكان وتى: (دەستورەكە ھىچى نىيە، بەلام ئەندامەكانى ھىچ ناكەن.)

ئەمە زۆر نەشازە كە ئەتەوہ يەكگرتووہكان بە دەسەلاتىكى رەوشت بەرزتەر وەك لە ويلايەتە يەكگرتووہكان رەچا و بەكەيت. بە ھەر حالىك يىت ئەتەوہ يەكگرتووہكان كۆكەرەوہيەكى دەولەتانى سەرورەى دارن. ئەم رىكخراوہ ھىچ جياوازييەك ناكات لەسەر بنەماى سىستەمى سىياسى، لىرەوہ چەوسىنەر و ديمۆكرات وەك يەك بە خىرھاتنىيان لى دەكرىت. زياتر لەوہى ئەتەوہ يەكگرتووہكان خۆى ئەم دەزگەيە بگۆرى، كەچى چەوسىنەرەكان زياتر كىردووينا بە مەيدانى پروپاگەندە بۆ گەزەندەكانيان و شوين كەوتنى ئەجىندەكانى خۆيان. لە سەرئەمانەشەوہ، لە مەسەلەى جەنگ و ئاشتيدا، ئەو ئەندامانەى ئەتەوہ يەكگرتووہكان كە حسابيان بۆ دەكرىت، ھەمان ئەندامانى ئەنجومەنى ئاسايشن. لە نىوان ئەندامە ھەميشەيەكانى وەك چىن و روسيا و فەرەنسا و بەریتانيا و ويلايەتە يەكگرتووہكاندا ھەر تەنھا سىيانيان بە تەواوى ديمۆكراتىن، تەنھەت ئەتەوہ يەكگرتووہكان بۆ مەبەستى جيوپوليتىكى خۆيان بە كاردىنن. بۆ نمونە، لە حالەتى فەرەنسادا، ئەو مەبەستانە تۆسقالىك زياترە لە تەگەرەدان بە روى ئەمريكا دا، مومارەسەى ھىپۆكراسى* و رەكەبەريە شان بە شانى يەك، لە راستيدا كاتىك كە جاك شىراكى سەرۆك وەزىران، باسى قودسىيەتى دەسەلاتى ئەتەوہ يەكگرتووہكان لە بابەت ھەلگىرسانى شەرەوہ دەكات، واشنتۆن پۆست لە كاتى مشتومپرى پشكىنىنى چەكە مروۆ كوزەكاندا روى كىردەوہ كە نرىكەى (۱۰۰۰)

* ھىپۆكراسى: واتا دوو روى يان (نىفاق)

سەربازى فەرەسى، لەلای خۆيانەوہ لە ولاتى ساحلى عاج بۇ پاراستنى بەرژەوہندىيەکانى فەرەنسا کارى دەستىوہردان دەکەن.

لە ئاستى عىراقدا ئەم مەسەلەيە دوو قاتە، لە ويۆ چەند ولاتىك، ھەريەكە بە ھۆى ھۆكارى تاييەتمەندى خۆيەوہ لە روو بە رووى شەيتان دا خاوەن ھەلويست نەبوون. فەرىد زەكەريا لە تىبىنيەكەى نويزويكدا دەلئيت: (فەرەنسا و روسيا، نەتەوہ يەكگرتوہكانيان كرددوہ بە شانۆيەك، لە ويۆ بە رووت و قووتى بەرژەوہندى خۆيان دەخەنە بەرچاو. كارى ھاوقوليان وەك وەسىلە لە چەسپاندىنى سياسەتى يەك لايەنەى خۆيان بەكار ھىناوہ. روسيا بە پىيى وتەى ئەليەكساندەر سولتانوۋ جىگىرى وەزىرى دەرەوہ، روسيا بەرژەوہندىيەكى ماددى لە مانەوہى سەدامدا ھەيە، چونكە لەم سالانەى دوايدا بايى بليۇنەھا دۇلار قۇنتەراتى لەگەل عىراقدا كرددوہ. چىن كە بەردەوام سكالائى پىشيلكردىنى سەرورەى عىراق لە لايەن ئەمريكاوہ دەكات. چەند سالىكە خۆى لكاندوہ (بۇ نموونە لە كۆسۇقۇ) بە مشتومرپكەوہ كە ھەر خزمەتى خۆى دەكات و دەلئيت: ميللەتيك دەبى لە ناو سنوورى خۆيدا چى بەلاوہ پەسەندە ئەوہ بكات. كۆمەلەى ولاتە عەرەبييەكان ئەمريكاي لە ھىرشكردنە سەر عىراق ھۆشيار كرددوہ كە گوايە (دەرگەكانى دۇزەخ لە رۇژھەلاتى ناوہراستدا والاً دەكات.) ولاتە عەرەبييەكانىش ترسى پەرەسەندى رەكەبەرى جەماوہريان ھەبوو - زياتر لەوہش دەترسان كە حكومەتەكانى ترى دەقەرەكەش بكەونە بەر ھەرپەشە، ئەو حكومەتانەى كە ھىچيان بە شىوازى ديمۇكراتى نەھاتونەتە سەر حوكم. سەبارەت بە ئەوروپىيەكانىش، ئەوانەى كە بەشىك لە جىبەخانەكانى سەداميان پۇشتە كرددبوو (فەرەنسا تەكەنەلۇژيائى ناوكى دەداتى، ئەلمانيا پىكھاتەكانى كىمىيائى بۇ دەنارد) وا دەرەكەوتن بە پەرۇشى ئەوہوہ بوون بەقەوانەكەى فەرەنسادا فوو بكەن بۇ قەبەكردىنى ھىزى ئەمريكا، نەك وەستان دژى نەگريسەكەى عىراق.

كاتىك كە ئەوروپىيەكان لەسەر ئەو داکوك بوون كە گوايه بەرھەلستى لەسەر ھاوبۆچوونى (كۆمەلگەى جىھانى) دەكەن، كەچى خۆيان شىوہەيكى دەسلەتسىيەكان دەخستەكار كە بەرگى رەوشتى نۆدەولەتيان لەبەرکرد بوو كە تەنھا ھەر لای نەتەوہ يەكگرتوہكان دەتوانن بە لىھاتويى نفوزيان بەكاربەينن، كە ھەموو كاتىك وەك تاكە نەتەوہ بەكاريان ھىناوہ. لىرەدا زۆر ئاشكرايە كە ھىرشىكى ئەمريكا بۆ سەر عىراق چەند لەو دەسلەتە كەم دەكاتەوہ، بەلام لە جياتى ئەوہى بە تەنھا خوو بەدەنە رەخنە گرتن لە (ھىگومونى *) ئەمريكا، ئەوروپىيەكان دەیانتوانى كە بودجەى بەرگى گەشە پى بەدەن و دەستىكى بالاشيان ھەبى لە دابىنکردنى ئاسودەگى جىھاندا. لە جياتى ئەوہ پارەكەيان لە پرۆگرامى كۆمەلەتەيدا خەرج دەكرد و چاوەرئى ئەمريكا بوون ئاسايشيان زامەن بكات. ئەمجا ئەمريكاي ئاموزايان بەوہ مەحكوم بكەن كە زۆر شەپەنگىزە و خولياى پىكھىنانى رىكەوتنىكى نۆدەولەتییە بۆ كارکردن دژى عىراق، لە ھەمان كاتدا وەسىلە و چەمكەكانىش چەواشە دەكات. ھاوپەيمانىيەك ئەوہندە بەرفراوان بىت كە ئاوا ھاوپەيمانى بكات شىاوى بوون نىيە. چونكە ولاتانى جىاوان، ھەستىارى جىاوان و داواكارى جىاوان دەخەنە رووى پرۆژەى ھاوقولنى، ئەوہندەى ھاوپەيمانىكەش فراوان بى، ئەوہندەش ئازادى مانۆرى و جموجولنى ئەمريكا بەر تەسك دەبى كە لە پىناو چىدا ئىمە قوربانى بەدەين بەم ئازادىيە؟ ئايا ئەم ئازادىيە بۆ ئەوہ بىت كە فەرنسا بەردەوام بىت لە بزنسى خۆى لەگەل سەدام دا؟ يان بۆ ئەوہ بىت كە سەدام بتوانى قەرزەكانى روسيا بداتەوہ؟ چونكە عەرەبى سعودى دەترسى دىموكراسى لەسنوورەكەيدا پەيدا ببى؟ يان بۆ ئەوہى سوريا و ولاتە دىكتاتورەكانى تر قىتۆ بخەنە سەر كايەى ئەمريكا؟

* ھىگمەنى: راتا زالبون (الھىمەنە) وەرگىت

دە سالىك لەمەو پېش ئىدارەى بۆشى يەكەم ھاوپەيمانىيەكى فرە لايەنى لە پىناو جەنگى دژ بە عىراقدا كۆكرەوہ - بەلام لەپال ئەمەشدا خۆى چەكى برىارى يەك قولى ھەلگرت بوو (ھاوپەيمانان بيانەوى و ئەيانەوى) ئەو كارى خۆى دەكرد. ئەگەر ئەمە بە بەراورد بكەين لەگەل ھەولدانى كلينتۆن لە سالى (۱۹۹۳) دا، لە كۆكرەنەوى ھاوپەيمانىيەك بۆ كاركردن لە بۆسنىا، ئەوا دەبينين كە ئەو ھاوپەيمانىيەكى ئەوئەندە لاواز بوو كە لەباتى ئەوہى خۆى پېشپەويان بكات، ھاوپەيمانەكان خۆيان پېشپەوى ئەويان كرد. وارن كرستوفەرى نارد بۆ راويژكار كردن لەگەل ئەم ھاوپەيمانە ئەورويپيائەدا، ھەر ئەوئەندەى ئەمان پىشتگىرى خۆيان رەت كردەوہ، كلينتۆنىش چاوى بەرانبەر قەتلوعامە بەردەوامەكەى بۆسنىا نوقاند.

بۆ زۆرىەى زۆرى ئەوانەى حەز لە بەشدار بوونى كارى فرەلايەنى دەكەن، ئاوا پاشەكشىى بابەتى ھەرە دروستيانە. پەسەند كردنى فرە لايەنى بەلاى ئەوانەوہ بە دەنگەوہ چوونى كۆمەلە پىئويستىيەكە، بەلام ھىچ لەمانە فرىان بەسەر ئاسايشى نىشتمانىيەوہ نىيە. پەنا بردنەبەر دەسلەلاتى رىكخراوہكانى وەك نەتەوہ يەكگرتووەكان دلدانەوہ وھەوانەوہيەكە بۆ ھۆشيارى ئەو كەسانەى كە خۆيان لە كارى سەربازى دەدزەوہ و ناچارىش كە (شتى بكن) . ئەمە شاىەت حالە بۆ چاكى و نىيەت پاكىيان. ئەمە دلنئايىيەك دەبەخشى بە دەسلەلاتى سەربازى ئەمريكى كە خۆيان بەشكن لى، نەك ھەر خزمەتى بەرژەوئەندى نىشتمانى، بەلكو خزمەتى ھەموو مرقايەتپىش دەكات. لە ھەمووى باشتر، شىوہ حالەتى ئەو بۆچوونەيە كە بەلايەوہ فرە لايەنى دەتوانى رى لە بەكارھىنانى ھىز بگرى، ئەمىش وەك لە حالەتى عىراقدا، كە گەلى لە لىپرالەكان دەيانەوى بىگرنە بەر.

گەلىك چەپرۇ، حساباتىكى ئەوتۇيان لە بەراوردکردنى عىراقى سەدام
 حوسىن و ئەمىركاى جۇرچ بۇشدا ھىناوہتە كاىە، كە گواىە ئەمىركا مەترسىيەكى
 گەرەتر دەسەپىنىت بەسەر سىستىمى جىھاندا.

وہك لە وشەكانى سەلمان روشدى* دا ھاتوہ: (كەم نىن ئەو لىپرالانى كە
 ھەلەى ئەوھىان كىردوہ و ئەوہندە بە پەرۇش بوون بۇ دىيائەتى بۇش، دەھان
 خاتەپشتىگىرى كىردنى سەدام حوسىنەوہ). ھاندەرەكە ھىشتا تازە نىيە. لە كاتى
 جەنگى كۇسۇقۇ دا، دىقىد رىف نوسەرى لىپىرالى لە رەخنەيەكى راشكاويدا دەلى:
 (سەرنجراكىشانى خەيالى نەھلىزم (نىنكارى تۇباوى) لای چەپ و ايان بەلاوہ
 باشە كە جىنۇسايد بىينن، لەگەل شار بەدەر كىردنى بە كۇمەلى كۇسۇقۇبىيەكاندان
 نەك تۇسقالە بەھىزبوونىكى دەسەلاتى ھىگىمۇنى وىلايەتە يەكگرتوہەكان. لىرەوہ
 وتارنوسى لىكۇلىنەوہ ئاوا وەسفى ئەم خاوەن مىشكانە دەكات: (لە جىياتى
 ئىنتەرناسىونالىزم، ئىمە ئىستە لە ناو چەپرۇكاندا جۇرىك لە (ھەست نەبزوين)
 و(مىانرۇ) و(دورە پەرىزگىرى) دەدۇزىنەوہ.)

ئەگەر مەبەست كەنارخستنى دەسەلاتى ئەمىركاى بىت بۇ رىگرتن لە
 كۇدەنگى گشتى جىھانى، ئەوافرە لايەنى لەلايەن نەتەوہ يەكگرتوہەكانەوہ گەمارۇ
 دراوہ و لە رووى تىۋرىيەوہ دەبىتە ھوى گۇشەگىرى لە ھالەتى پراكتىك دا. نەك
 وەك گۇشەگىرى خۇمالى سالانى (۱۹۳۰) كە داكۇك بوون لەسەر ئەوہى ئەمىركا
 زىاد لە پىويست بۇ جىھان باشە، فرەلايەن خوازەكانى ئەمپۇ بە لايانەوہ وايە كە

* روشدى ئەو نوسەرە ھىندىيە كە كىبى " ئايات شەيتانىە" ى نوسىوہ
 وسوكايەتى بە خىزانى پىغەمبەرى ئىسلام كىردوہ. ئىستا لە بەرىتانىا دەژى.

جيهان زىياد لە پيويست بۇ ئەمريكا باشە. ئەمەش تەنھا لە ميانەى كەوتنە تۆپى زەبرى نيودەولەتتییەو ئەمريكاى ھاندەرى كاۋل كردن، دەوەستينریت.

بۇ نموونە پروفيسورى زانكۆى ھارقارد ستانلى ھۆفمان، واى بە لاوہ باشە كە لە حالەتى عىراقدا ھاوپەيمانى دەپتە (سەرچاوەى بنيادنەرى بەربەست كردن). لە كورتكردنەوہى لۆژيكي مشتومپى ھوفماندا، رۆژنامەنووس، چارلس كراواتامەر دەلپت: (فرە لايەنخوازی گۆشەگىرى ئىنتەرناسیونالیستە.) ھاندەر لە دريژكردنەوہى ئەو گومان ليكردنەوہى دى كە بەرژەوہندى خودى ئەمريكا و بەرژەوہندى مروقايەتى بە تەبيعەت لە مەنجەليكدا ناكولين.

بۇ ئەم جۆرە رەخنەگرانە، كاركردنى ھەمە ئاھەنگى لەگەل، يان لە جياتى كۆمەلگەى نيودەولەتى - يان بە داكۆكيەوہ بەرھەلستى لە خۆكردن وەك حالەتى ئەفغانستان - لە تاقىكردنەوہى چاكوخاويدا سەرکەوتوو دەبى. بەلام كاركردن دژى عىراق لەگەل ھىچ لەم پيۆەراندەدا ناشى. جياوازی گەوھەرى نيوان دەزگەكانى ديمۆكراتى سەر بە دەست تيۆەردان لە كۆسۆقۇ و بۆسنىا زۆر ديمۆكراتى ئىنتەرناسیونالیستى وەك ويل مارشال ئالوز دەكات (ئايا ئەوانە خويان لە عەباى بى لايەنيیەوہ ئالاند بوو كاتيک كە بەرژەوہنديیەكانى ئەمريكا لە عىراقدا راستەوخۆ كەوتبووہ ژيەر مەترسيیەوہ.) ئەمە بۇ زۆر كەس، كارى دەستتيۆەردان شتیکە كە ناكرى. ئەتۆنى لويس، مايكل و آلزەر و نووسەرانى تر كە نەيارى بەكارھينانى ھيز بوون لە دژى عىراق، بە دەنگى بەرژەوہ پشتگىرى ھەولنى ويلاتیە يەكگرتووہكانيان دەكرد لە كۆسۆقۇ، چونكە وەك و آلزەر بە بەلگەوہ تيبينى كردووہ (بە روونى، ئاسايشى نيشتمانى ويلاتیە يەكگرتووہكان لە مەترسيديا.) و لە كاتيکدا كە گەليک راستپۇ نەيانويست پشتگىرى ھەلمەتى ئاسمانى بكن لە بەلقان، چونكە لە راستيدا بى كارامە بوون لە ئاستى

بەرژەۋەندى نىشتىمانىدا، جەخت كىرگەن ھەيلىپىرالى دىمۇكرات بە وردى لەسەر
بىنەماي ئەۋە بوو كە ئەم بەرژەۋەندىيە و جودى نىيە.

لېرەدا سىرۇشتىيە كە مشتومپىكى چىر و پىرى رەۋىشتى و مەۋىيە ھەيە، لە
رووى گۆپىنى رىژىمى عىراقىيەۋە. تۆ دەتوانى جارىك مەتەمانەيان پى بىكەيت بۆ
پىشكەشكەشكەردنى مشتومپى رەۋىشتى، بەلام زۆر بەدەگمەن دەيىنى باسى ئەمە
بىكەن. گالەتە جارى لە ۋەدايە، لە گونجاۋى بەھىزبۇونى و شىيارى رەۋىشتى نىۋان
نەيارانى كاركردن لەلايەن چەپ و راستەۋە دەگاتە ئاستى رەۋىشتى خۇ دزىنەۋە.
دوای ئەمانە ھەموو شتىك بە ناۋى خواستى لابرەدى دىكتاتورىك بىت، كە
خەلكەكەي خۇي كىمىياران كىرەبى، دراوسىكانى داگىر كىرەبى، گەشەي بە چەكى
كۆمەلكوژ دابىت و كاتەلوگى چىر و پىرى بىريارى نەتەۋە يەكگرتوۋەكانى پىشپىل
كىرەبى، چۆن ۋەك نىۋىرپىيەبلىك لەسەر وتارىدا دەلەيت: (پىرسىيارى گىرنگ ئەۋە نىيە
ئايا ۋلاتانى تر لەگەل ۋىلايەتە يەكگرتوۋەكاندا ھاۋرا و ھاۋبۇچوونى، گىرنگ
ئەۋەيە ئەۋ ۋلاتانە لە حالەتى عىراقدا راستن؟ نەخىر راست نىن.

بەشى ھەشتەم

لە (ئىحتىوا) ۋە بۇ گۆپىنى رژىم

From Containment to Regime Change

پرنسىپى دوۋەمى فەرمائىشتەكەى بۇش گۆپىنى رژىمە، ئەمە لەۋەۋەيە كە
ۋىلايەتە يەكگرتوۋەكان ناتوانىت بە ئاشتى لەگەل ئەۋ حكومەتانەدا گوزەران بكات،
كە بەدوۋى پەرەپىدانى چەكى كۆمەلكوزەۋەن و دراوسىكانىيان دەخەنە ژىر
مەترسىيەۋە ۋ ئەشكەنجەى خەلكانى خۇيان دەدەن. فەرمائىشتەكەى بۇش مافى
نەتەۋە بۇ خۇى دەپارىزىت، كە چ بە رىگەى دىبلۇماسى يان سەربازى ئەۋ رژىمانە
لەناوبەرىت.

لەحالتى پەلامارى دەست بەجىدا، رەخنەگرانى گۆپىنى رژىم، ئەم
تاكىكەيان بە بەلگەى (يەك لايەنى)، (ئىمپىريالى) و (لەخۇبايى بوون) دانا بو،
بەلام ئايا لاپردنى زالمىكى پىرچەكى ناوكى ئەۋەندە ھەلەيەكى گەۋرەيە؟ ۋەلامى ئەم
پىرسىارە بەندە بەم خالانەۋە: بەۋەۋە كە فەرمائىشتەكەى بۇش بەلايەۋە گۆپىنى رژىم
تايبەتمەندىيەكى دىمۇكراتى لىپرالە. بە شىۋەيەك كە ستراتىژى ئاسائىشى
نىشتمانى ۋىلايەتە يەكگرتوۋەكان دەكاتە ھاۋبەشى لىھاتوو (بۇ پاراستنى

کەرامەتی مروۆ، بەرەنگاری ئەوانە دەکات کە پیشیلی دەکەن.) ئەم پاراستنەش بە خولقاندنی هاوسەنگی هیزیک دیت کە خوازیاری سەربەستی مروۆ بێت. بارودۆخیک بخولقینی کە تێیدا هەموو نەتەوویەکی و کۆمەڵگەیەکی بتوانن خۆیان بۆ خۆیان هەموو ئەک و پاداشتەکانی ئازادی سیاسی و ئابووری هەلبژێرن.) بەدیھێنانی دیموکراتی لە عێراقدا ئامانجی سەرەکی ئیدارەکەیی بۆشە لە ھەلمەتی دژ بە سەدامدا. سەرۆک لە وتارەکەیی شاری سینسیناتی وتی: (سەربەخوویی گەلی عێراق مەسەلەییکی رەوشتییە و ئامانجیکی مەزنی ستراژی ئیمەییە.) بۆچی ئامانجیکی ستراژییە؟ بە پێی دەسفی بۆش (کۆمەڵگەیی ئازاد، بە چەوساندنەوە و ھەرەشە، دەستەمۆ نابن، کۆمەڵگە کراوەکان جیھان ناخەنە بەر مەترسی رەشەکوژییەو.) ئەو سەلمینراوە.

راستیشە. سروشتیە کە زۆر کەم خاوەن را بە روونی لایەنگری سەدام حوسین دەکەن، یان تەنانتە پرسیاری گۆڕینی رژیم لە عێراقدا دەکەن، بەلام گومانکەران تەحەدای ئەو دەکەن کە لابردنی سەدام بێتەدی. بە گەرانهووە بۆ بۆچوونەکانی رەخنەگرانی بۆش - بەر لە گەردەلوولی بیابان - بە تاییەتی رەخنەگرانی سەر بە (واقعی تەسک) کە دەیانووت: جەنگی عێراق، لەوانەییە ھەموو دەقەرەکە نا ئارام بکات. کۆلین پاول، دە سالیک لە مەو بەر لە بە ئاگاھینانیکیی وادا وتی: (لەتویەتکردنی عێراق بۆ کیاناتی سیاسی سووننە و کورد و شیعیە نابیتە ھۆی ئەو ئارامییەیی کە ئیمە لە رۆژھەلاتی ناوھراستدا بە ئاواتیەوین.) پاراستنی یەکیەتی عێراق لەوە باشترە کە روو بە رووی نا ئارامی ببینەو، ئەم مشتومرە ھەر ئاوا دەپوات، تەنانتە ئەگەر تەنھا دەرمان و بەدیلیلش نەبێت. سکاوکروفت، لە رووی وریاکردنەوە دەلیت: (ئەگەر ھیرش بکریتە سەر عێراق، ئاکامەکانی ھەموو ناوچەکە دەگریتەو و ھەستی دژایەتی ئەمریکا دەخولقینیت، ئازاوە دەخاتە گرنگترین ناوچەیی جیھانەو. لۆرانس نیگلیرگەر، ھاوئلی سکاوکروفت لە

ئیداره‌که‌ی بۆشدا له هه‌مان پوهوه ترسی ئه‌وه‌ی لێنیشته‌وه که ئه‌مریکا پروو به پرووی ئه‌م هه‌موو ئاکامانه، دوا‌ی په‌لاماردان بیهته‌وه! (دوا روژی ناناشرای عێراق یان مانه‌وه‌ی رژیمی توتالیتاری بوو بوو به کێشه‌ی به‌شی زۆری واقیعه‌کان. سیناتۆر چه‌ک هاگل ده‌پرسی و چه‌ز ده‌کات برانیت: (چی روو ده‌دات دوا‌ی داگیرکردنی عێراق؟ ک‌ی حکومی عێراق ده‌کات؟ ئایا ویلایه‌ته‌ یه‌گرتوه‌کان به راستی ده‌یه‌وێت له به‌غدا بییت به پۆلیسی ئه‌و وڵاته بۆ بیست تا سی سالیک؟

له‌پاش ئه‌م بۆسه به ده‌ست چه‌راوه‌وه، هه‌مان واقیعه‌یه‌کان کارده‌که‌ن که ده سالیک له‌مه‌وبه‌ر به هه‌مان شیوه‌ی (مێته‌رنیخی) ده‌یانووت: (ئیمه ناییت ره‌وتی عێراق تیگ بدیه‌ین و ناییت سه‌قامگیری له‌ناو به‌رین.) بۆ ئه‌وانه‌ی وه‌ک سکاوکروفت سه‌ر به سیاسه‌تی واقی بوون، په‌سه‌ند کردنی راگرتنی نیزام به‌سه‌ر ئازادیدا له هه‌ر شوینینک بیٔ - له یه‌کیه‌تی سوڤیٔ بیٔ یان له چین یان له یوگوسلافیا - کاریکی تازه نییه، به‌لام مه‌یلی چه‌واشه‌ کردنی ئارامگیری جیهانی و درێژهدان به مانه‌وه‌ی دیکتاتۆره‌کانی دژ به ئه‌مریکا، به پوختی له کێشه‌ی عێراق ده‌که‌وێته به‌رچاو. ئایا ئینکاری کردن له‌وه ده‌کریت که سه‌دام حوسین کاردانه‌وه‌ی بۆ سه‌ر ئه‌وروپا نییه؟

رژیمی سه‌دام حوسین دیکتاتۆریکی درنده‌یه که به‌هۆی ده‌ست درێژی ده‌ره‌وه و قه‌تلوعامی ناوخۆه هه‌مان ئه‌و نا‌ئارامییه‌ی هیناره‌ته کایه‌وه که گوایه سکاوکروفت و هاوبیره‌کانی لێی ده‌ترسن. ئیمه له‌مێژه ئه‌وه ره‌چاو ده‌که‌ین که پارچه پارچه بوونی عێراق له‌مانه‌وه‌ی حوکمی سه‌دام شوومتره و ئه‌گه‌ری ئه‌وه‌ش هه‌یه که دوا‌ی ئه‌و، خراپ‌تریش روو بدات، به‌لام چۆن چاوه‌ریی ئه‌وه ده‌کریت که له‌گه‌ل باری نیسته‌ی عێراقدا گوزهران بکریٔ، دژی لۆژیکه گه‌ر بته‌وێت حکومه‌تیگ بپاریزیت که خه‌لکه‌که‌ی خوازیاری له‌ناوچوونی بن به تابه‌تی دوور له نا‌ئارامی ده‌قه‌ره‌که.

لابردنی سه‌دام حوسین له دوا روژدا ریگه به خولقاندنی ئارامگیرییه‌کی مه‌زنتر ده‌خولقینیٔ، واته مه‌سه‌له‌که مه‌سه‌له‌ی کاته.

به هر حال پاول و خه لکانی تر، مشتومری ئه وه یانه ئه گهر ویلایه ته یه گگرتووه کان حوکمی ممرکه زی سوونته ی عیراق بگوریت، ئه وا ئاژاوه له ناو ولاتدا ده خاته روو. (پاول هه مان خالی له کاتی جهنگی ئه فغانستاندا وروژاند، له دوایشدا وا دهرکهوت به هه له دا چوووه و رژیمی په شتوو که حکومه تی تالیبانی بهرپوه دهرد له ناو براو و ئاژاوه پرووی نه دا.) به لام وروژاندنی کیشهی ئه تنی له عیراقدا، جیی پرسیری زورتره وه که له ئه فغانستان. جیاواز له تالیبان سه دام پیشگیری که مه له ناو گروهه ئه تنیه کاند، ته نانه ت له ناو سونه کاند و ئویوزسیونی عیراقیش له خویدا فره ئه تنیکیه. ئه وه ی کورده کانی ناچاری شوپشی ناشکرا کرد، هه مان به ئاگا هاتنه وه ی نه ته وه ی عیراقه که زور به ساده یی، به سه دان هه زار له روله کانی له لایه ن حکومه تی عیراقه وه قه تلوعام دهران. عیراق پیش سه دام حوسین، حکومه تی فره ئه تنی مه زه به یی هه بوو و ههروه ک شاره زای بارودوخی عیراق، فییه مار ئامازه ی پیداوه: (زوربه ی زوری دنیشتوانی عیراق جگه که میک له کورده کان، به دا کوکییه وه سوورن له سه ر یه کیه تی ده ولت و چه شتنی سامانی عیراق.) له باسی دیراسه یه کدا، بهرپوه بهری جییه جییکردنی ده زگهی عیراق، (رند رحیم فرانکه) ده لیت: (لای ئیمه جهنگی ئه هلی روو نادات، ئه مه دژی میژووی عیراقه، ولاتی ئیمه پیکدادانی تایه فه گهری وه ک یوگسلافیا و ئه فغانستان به خویه وه نابینیت. کورده کان بی که موکوپی خولیای مانه وه یان له ناو عیراقدا هه یه، شیعه ش دوور له خوکیشانه وه، خویمان به نیشتمان پهروه ری به ئارامی عیراق ده زانن.)

ئه وه ی که له وه ده چیت مشتومری له سه ر بیّت، ئامانجی یه کبوونی عیراقه، له وانه دژ به ئامانجی ئارامگیری عیراق زاده وه سستی. مایکل ماندیلا باوم له زانکوی جونز هوپکیزه وه، وای به باش زانیوه که (ریگه چاره ی پیکه وه ژیبانی ناوچه کانی عیراق به لامه که زی ده سته لاتی حوکمرانی له عیراقدا دیته دی. یان زور به وردی به شیوه ی حوکمی فیدراسون ده بیّت.) ئه م رمانه بی پیشینه نه بووه له عیراقدا. پیش

ئازادى بەغدا لە حوكمى بەرىتانى، سىياسەتمەدارە ناسراوەكانى عىراق جەختيان لەسەر ئەم بىرۆكەيە دەكرد. ھەرچۇنك يىت حكومەتى مەركەزى بەغدا ھەموو نوپلەكانى دەستەلات لای خۆى دادەنیت، بەلام ھەر كۆمەلە ئەتنىك دەبیتە خاوەن دەستەلاتىكى سنووردار بۇ حوكمى خۆى و بە دلتىايىيەو ھەژاد دەبن بە زمانى خۆيان قسە بكەن، ئاھەنگى ترادىسيونى بگيرن و ئەركى ئايىنى خۆيان بەجىبھينن.

لەو ھەژنگتر ئەو ھەيە كە چۆن عىراقى دواى سەدام ھارمۆنى دەبیت؟ ئەركى بەشداربوونى وىلايەتە يەكگرتوو ھەكەنە بۇ بەدبەھىنانى رۆلىكى مەزن لەم ولاتەدا. ئەم ئەركە ئاساتر دەبیت، ئەگەر خەزنىەى نەوتى عىراق رەچاوبكریت. لەو ساتەى نەوت دەكەویتەو ھەر رەوتى خۆى، زەحمەتى بنیادنانەو ھى عىراق بە بەرچاویەو ھەسوكتر دەبیت. لە ھەمووشى باشت، ئەگەرى ئەو ھەيە كە ولاتەكانى كەنداو و كرىارە سەرەكییەكانى نەوتى عىراق لە ئاسیا و ئەوروپا پارە بۇ ئەم مەبەستە تەرخان دەكەن ھەر ئەم سامانە دەبیتە ھۆيەكى پتەو بۇ پىكەو ھەمانەو ھى گرۇپە ئەتنىيەكان و ھەفا دەربەرىن بۇ دەولەتەكەيان.

رەنگە و! پىويست بكات ئەمريكا بۇ ماو ھەيك عىراق داگیر بكات، ھەرچەندە ھەك چۆن لە ئەفغانستان ھیزەكانى نەتو ھەكگرتوو ھەكان و ئەوروپییەكان و ھەر بەھەكان بەشداريان كرد لە عىراقىش بىكەن، بەلام بەرپرسىارىنتى سەرەكى دەكەویتە ئەستۆى ئەو ولاتەى بەغدا رزگار دەكات. بە پىنى خەملاندانىكى سەرەتايى، پىويستى بە ۷۵۰۰۰ سەربازى ئەمريكى دەبیت كە ھەك پۆلىس دواى جەنگ ئەركى خۆيان بىينن و سالى ۱۶ بلیون دۆلارى تیدەچیت. كاتى ھیزی ولاتانى تر دەكات و كاتىك عىراق لە رووى سىياسى و ئابووریيەو لەسەر پىنى خۆى دەو ھەستیت، لەوانەيە سەربازەكانى ئەمريكا لە سالىكدا يان لە دوو سالدا بۇ چەند ھەزارىك كەم بكریتەو ھە. پاش بەزاندى سەدام حوسین و داگیرکردنى عىراق، دامەزاندنى حكومەتییكى ديمۆكراتى لىھاتوو لە بەغدا دەبیتە ئەركى سەرشانى

ويلايه تە يەكگرتوۋەكان، بەلام ئەمە بۇچوۋنى ھەندى لە واقعييەكان نىيە. ستوون نووسى تايم، مايكل ئىليوت دەلىت: (سەرۆك بۇ ئەو رۆژە دەگەرى، كاتىك كە جەنگى عىراق بىيىتە ھاۋناھەنگى ئەفغانىستانى دىمۆكرات و فەلەستىنى دىمۆكرات و ئىلھامى چاكسازى لە جىھانى ئىسلامىيەۋە ۋەرگرن، بەلام ھىشتا كىشەيەك لە خەۋنەكەى سەرۆكدا ھەيە:) ئەۋەيە ئەم شىۋە ھكۈمەتە دەيىت لە دەرەۋە بسەپىنرېت بەسەرياندا.) لە ھەمان شىۋە بۇچوۋنەۋە، تويژەرەۋەى رۆژەھەلاتى ناۋراست شېلى تەلحن لە پەيمانگەى بېروكىنگ لە نيوپورك تايمزدا نووسىۋىيەتى: (دىمۆكراتى لە دەرەۋە بە ھىزى سەربازى ناسەپىنرېت، ئەگەر بىت و ھىزى سەربازىش سەرکەۋتوۋىن لە لايردىنى دىكتاتورە دژ بە دىمۆكراتىيەكان دا.)

ئەرى بە راستە؟ ئەى ژاپون، ئەلمانىا، نەمسا، ئىتالىا، گرېنادا، كۇمارى دۆمەنىكان و پەنەما كى كردنى بە خاۋەنى دىمۆكراتى؟ ئەمانە ھىشتا كەمىكن لەۋ ئەتەۋانەى كە لە سەرەتاۋە سىستەمە دىمۆكراتەكانىان بە ھىزى سوپاى ئەمىرىكا سەپىنرا. لەمەش زياتر، عىراق لە ھەموو ئەتەۋەكانى دەۋرۋوبەرى زياتر ئەگەرى بە دىمۆكراتى بوۋنى ھەيە. بۇ بەلگە رەنگە كەس پىۋىستى بە نمونەى باكورى عىراق باشتەر نەبىت، كە لە ژىر پكىفى ھىزى ئاسمانى ئەمىرىكا، ئۇپۇزسىۋنى عىراق بوۋنەتە خاۋەنى دىمۆكراتى دلتەزىن. عىراق خاۋەنى رىژەيەكى بەرزى خويندەۋارىيە لە ناۋچەكەدا، خاۋەنى چىنىكى مەدەنىيە، ئەمانە شان بە شانى پىۋەرە دىمۆگرافىيەكانن كە تايبەتن بە دىمۆكراتىيەۋە. لەراستىدا كۇنگرەى نىشتمانى عىراق، كە عىراقىيەكانى ھاندەران دەگرېتە خۇى، سەرقالى لىكۋلىنەۋەى شىۋەى ھكۈمەتى پاش جەنگە. بە پىى قسەى يەكك لە ئەندامە دامەزىنەرەكان، لەيس كۋە، ئامانجى سەرەكى ئەم ھكۈمەتە (دامەزاندنى ئەنجومەنىكى دەستورى لەگەل ئەجندايەكى شىاۋ، سازكردنى پاپرسىي عادىلانە بۇ پەسەند كردنى، لە دوايىدا ھىنانەدى دەستەلات لە رىگەى سندوقى دەنگدانەۋە. ھاۋشان،

ئىدارەى بۇشيش خەرىكى پىلاندانانە بۇ عىراقىكى دىمۆكراتى. جىگرى سەرۆك، دىك چىنى وتەنى: (نوپنەرانى مىللەت بە شىۋەى دىمۆكراتى و فرەحزىى حوكم دەگرنەدەست، رىژ لە مافى ئەتنى و ئايىنى ھەموو گرۇپپىك دەگرن و دەپپارىژن.

دامەزراندنى دەولەتتىكى ئاوا بە توندى جىھانى عەرەبى دەشلەقىيىت، چونكە لەویدا ولاتىكى تىدا نىيە كە دەولەتەكەى دىمۆكراتىانە ھاتىبىتە سەر حوكم. بۇ نمونە ستوننوسى نىوئۆك تايمز، تۆماس فرىدمان پىشتىگرى غەزوى عىراق دەكات و دەلئىت: (ئەوەى يەكاويەك ولاتە عەرەبىيەكان پىويستىانە شىۋە حوكمىكە كە بىتتە مۇدىل بۇيان - شىۋە حوكمىكى پىشكەوتوخوازە كە دەبىتتە ھوى فشار و ئىلھام بۇ بە دىمۆكراتىكردن و بەسەردەم كرىنى لەسەرخۇ لە دەقەرەكەدا.) پۇل ولفوقىتس بۇچوونى وايە: (ئەمە ئاسۇيەكە كە لەو دىۋەوە يەكەم دىمۆكراتى عەرەبى سەرسوپھىنەر بەدى دەكرىت.) توپژەرەوەى عىراقى كەنعان مكىە دەلئىت: (ئەمە بە قەدەز ھەموو شتىك گەرە دەبىت كە لە دوای رووخانى ئىمپىراتورى عوسمانى لە رۇژھەلاتى ناوھراستدا رووى داوہ.)

ئەزموونى لىبرال و دىمۆكراتى عىراقى فشارى لەسەر مەلاكانى ئىران زىاتر دەكات، بۇ كرىنەوەى كۆمەنگەكەيان. مۇدىلى عىراق دەبىتتە تارمايى بەرچاوى سىۋىكراتەكانى* ولاتانى خوارووى عىراق، عەرەبى سعوودى كە رىژەى بىكارى نىرىنەكانى دەگاتە ۳۰٪، ژمارەى دانىشتوانى بەرەو زىادبوون دەروات و جەماوەر تىنووى گۇرآنكارىيە. لە ھەمان كاتىشتدا، رەنگە عىراق بىتتە ئەو ھاپوئەيمانەى كە جىگە بە سعوودى عەرەبى لىژ بكات و بىتتە سەرچاوى نەوتى ناوچەكە. عىراقى دىمۆكراتى دەبىتتە پالدىرى ئەو رژىمانەى كە لە خۇياندا لىبرالين، لەوانە قەتەر و مەراكىش و ئوردن، بۇ ئەوەى بەردەوام لەرەوتى دىمۆكراسىدا بن.

* سىۋىكراتى بە شىۋەى حوكمى ئايىنى دەوتىرىت.

بەغدا لەژىر سەرپەرشتىارى ئەمىرىكا دا، بەبى گومان پەيوەندىيەكانى لەگەل دىمۆكراتەكانى ترى ناوچەكەدا ەك توركىيا و ئىسرائىل چاك دەكات. جىگرى سەرۆك، چىنى، بەلنىيايىەو ە وى بۇ دەچىت كە كاتىك سەدام دەكەوئىت: (خەلكانى ئازادىخوазى ناوچەكە دەبنە خاوەن ەل و فرسەت بۇ دامەزراندنى ئاشتىيەكى درىژ خايەن. كاتىك قسە دىتە سەر دىمۆكراتىيەكى بەرفراوان لە جىهانى ئىسلامىدا، روو بە روو بوونەو ەيەك دروست دەبىت لەلەين رەخنەگرانى فەرمائىشتەكەى بۇشەو ە - ئەو روو بەروو بوونەو ەيەش ئەو ەيە كە ئىسلام و دىمۆكراتى ەر بە بۇماو ەبى پىكەو ە ناگونجىن. ئادام گرافىنكل سەرنووسەرى (NATIONAL INTEREST) نووسىو ەتى: (ەر شتىك كە ئەمىرىكا بىكات، لەو ەناچىت كە بتوانىت بۇچوونى ەرەبى سەردەم لە ئاستى لىپرال دىمۆكراتدا بگورئىت، كە بە لاىانەو ە بىرۆكەيەكى رۇژئاو ەي نەگونچاو ە و لە ەمان كاتدا ئەم كۆمەلگايانە خەمى ئەو ەيانە چۇن لەگەل مۇدرىنىكدا بژىن كە رۇژئاو ەوئىو ەتەو ە.) ەك كۇلن پاول كە ئەو بىرۆكەيە بە دوور دەزانىت: (لە دىمۆكراتى بىباندا كە خەلكى رۇژنامەى فىدرالىيەكان لەپال قورئاندا بخوئىنەو ە.) گرېهام فوللەر، شارەزى رۇژھەلاتى ناو ەراست گالتە بەو بۇچوونە دەكات كە (حوكمى لىپرالى مۇدرىن، لە رۇژئاو ئامادەكراو ە، لە جىهانى ئىسلامدا رەگ داكوتىت.)

ەك روو دەدات، ئەم جۇرە تىگەشتنەنە، وئىنەى ناو ئاوئىنەى كتومتى لۆژىكەكانى توئزەرەو ە و سىياسەتمەدارى وىلايەتە يەكگرتو ەكانە لە ئاستى ەممو ئەو دەقەرەنەى جىهان كە لەمەو بەر دىمۆكراتىيان بەخو ە نەدو ە. شارەزى ئەمىرىكاي لاتىنى ەوارد فىياردا، بە داكۆكەو ە دەيووت: (بە گومانم كە دىمۆكراتى جۇرى ئەمىرىكى بتوانرىت بەرەو دەرەو ە بنىردرىت، بە گومانم لەو ەى ئەمىرىكاي لاتىنى قبولى بكات يان بە گشتى رەتى نەكەنەو ە.) سى سال لەمەو پىش، شىفى شارەزاكانى سەر بە ژابون لە ەزارەتى دەرەو ە ئەمىرىكى، جۇزىف

گرېو، سەرۆك ترومانى بە ئاگا ھېنايەتتە (كە دېمۇكراسى لە ژاپۇندا سەرنىگىت و باشترىن چارەسەر مەلەكى دەستورىيە.) لە گەلىك ھەلۋىستدا، دوا بە دواى جەنگى جىھانى دووم، سىياسەتمەدارانى ئەمىرىكى دەھاتنەتتە سەر ھەمان بۇچوون لەبابەت گەلى شوپىنى وەك ئەلمانىا، پروسىا، رۇژھەلاتى ئاسىا و ئەمىرىكاي باشوور. كەچى ئىستە شەپۇلى دېمۇكراسى ھەموو ئەو ناوچانەى گرتۆتەتتە، ئەمانە جارىكى تىرىش ھەمان خالى پىشوو دەوورۇزىنن لە ئاستى ناوچەيەكى تىرى دېمۇكراتى نەدبوو دا.

بەلام ئايا جىھانى ئىسلامى لە بانگەوازى دېمۇكراتى پارىزراوھ؟ لىرەدا جىاوازييەكى گرنگ ھەيە لە نىوان دىناى عەرەبدا كە زۆربەى زۆرى ئىسلامە، لەگەل جىھانى ئىسلامدا كە ھەمووى عەرەب نىيە. لەم جىھانەياندا ھەر لە توركيياوھ تا ئەندەنوسىا، دېمۇكراتىيەت بە شىۋەيەكى دراماتىكى لەم دە سالانەى دوايىدا بەرەو پىشەتتە ھەنگاوى ناوھ. ئەندامەكانى تىمەكەى بۇش - لەوانە پۇل ولفوقىتس و پاولا دوپرىانسكى - داكۇكى توند لەسەر ئەم خالە دەكەن. بە پىيى دوپرىانسكى، ئەوانە دەنگە دەنگى ئەوھيانە كە دېمۇكراسى (لە جىھانى ئىسلامىدا واقى نىيە، گوپىيىستى سىياسەتمەدارە موسلمانەكان و پىشەواكانى كۆمەنگەى مەدەنى و ئەكادىمى و دەستەلاتدارانى ئايىنى نەبوون، كە لەوھ دىننىان دېمۇكراسى نەك ھەر دەگونجىت بەلكو پىيويستە.) ياخود وەك سەرۆك بۇش بۇ خوى دەلىت: (گەلانى ولاتانى ئىسلام دەيانەوئىت و شايەنى ئەوھن وەك ھەموو گەلانى تر سەربەست بن و خاوەنى ھەمان دەرفەت بن و حكومەتەكانىان گوئى لە داخوازييەكانىان بگرن.)

لەم رۇژەدا يەك دەولەتى عەرەبى نىيە بە دېمۇكراتى ھاتىيەتتە سەر حوكم. راپۇرتى پەرەپىدانى مرقى عەرەبى، سالى ۲۰۰۲، كە لە ژىر چاودىرى نەتەوھ يەكگرتووهكاندا و بە سانسورى سندوقى نەختى عەرەبى بۇگەشە كردنى ئابوورى

و كۆمەلەيەتى، ھۆكۈمەت ئۇمۇم بارودۇڭخە دەخاتە بەرچاۋ. لە نىۋان ئۇمۇم بەرگانەي كە لە راپۇرتە كەدا ھاتوۋە: (شەپۇلى ئۇمۇم دىمۇكراتىيەي كە لە سالانى ۱۹۸۰دا رۇژھەلەتى ئاسيا و لە كۆتايى ھەشتاكان و سەرھەتاي نەۋەدەكاندا ناۋەندى ئاسياي گرتەبەر، نەگەيشتە ۋلەتە عەرەبىيەكان. ئۇمۇم نوقسانىيەي سەرەستى پاشەكشىي بەگەشەدانى مۇۋە كىرەۋە و بۇتە ھۇي خەم وپەژارەي گەشە نەكردنى سىياسى.) راپۇرتەكە لە ميانەي لىكدانەۋەكەيدا دەچىتتە سەر ھالەتى دلەكزى تىرادىيونى كلتورى عەرەبى كە دورە لە بە سەردەم بوون و بەرزى رىژەي نەخوئىندەۋارى و ھەژارەي و سىستى گەشەي ئابورى و لاۋازى كۆمەلەگەي مەدەنى و لە ھەمۇي كارىگەرتر ئەۋەيە كە ھەمۇم دەۋلەتە عەرەبىيەكان (دەستەلەتايان داۋە بە دەزگەيەكى كارگىرى كە كۆنترۆلى ھەمۇم بەشەكانى تىرى دەۋلەت دەكات و لە زۆرەي كاتدا ئۇمۇم دەزگەيە بە ھىچ شىۋەيەك وردبوونەۋە و لىپىچىنەۋەي لەگەلدا ناكىت.)

سەرھەپاي ئۇمۇم خۇ تاۋانباركردنەي عەرەب، سىناتۇر چەك ھاكل كەۋتۇتە سكاللا كىردن و دەلىت: (من بىرۇكەيەك كەلە رەقى و جورىك لە) پاكس ئەمىرىكانا *)دا بەدى دەكەم كە بە واتاي ئەۋە دىت ئىمە بەھىزتر و دەۋلەمەندترىن و لە خەلكانى تىرى جىھان زىرەكترىن و دەيىت بە زۆر دىمۇكراتى بسەپىنن.) بەلام گەشەپىدانى دىمۇكراتىيەت لە رۇژھەلەتى ناۋەراستدا كىشەي خۇبەزل زانن نىيە. دىمۇكراسى بۇتە مايەي سەرفرازى و بوونى نەتەۋەكەمان. لە يانزەي ئەيلوولدا قەيرانى عەرەب بوو بە ھى ئىمە. چەوساندنەۋەي عەرەب نەك ھەر گۇپرى دەدا بە جولانەۋەي تىرۇرى ئىسلامى و ئاگرى توندرۇيى دژ بە ئەمىرىكا خۇش دەكرد،

* پاكس ئەمىرىكانا: لە پاكس رۇمانا ۋەرگىراۋە، كە چەند ۋلەتلىك لە ژىر دەستى نەۋ نىمپراتۇرىيەدا بە ناشى و

سەقامگىرى دەژبان. ۋەرگىز

بەلكو ھەمان ئەو دەولەتە تانەى كە ئىمە پشتگىرىمان دەكردن، راستەوخۇ بوونە ھاندەرى ئەم جۆرە ھىزانە بۇ ئەو ھى رىق ئەستورى جەماوەر لە دەروازەى تەلارەكانى خۇيان دووربەخەنەوہ. مېژووناسى ناسراو، جۇن لويس گاديس نووسىويەتى :

ئاويىتە بوونى توندرەوى لەگەل تەكنەلوژىادا كە لەو بەيانىيە سامناكەدا ھاتە بەرچاوى جىھان، ئەو واتايەى دەبەخشى كە بوونى دەستەلاتى چەوسىنەر لە ھەر شوئىنىك بىت، دەبىتە ھۆى بىزار بوونىك بۇ ھەلچوونى تىرۆر و دەبىتە ھۆى نازارى قوول لە ناخى دەرووندا. لىرەوہ بە ناچارى ھۆيەكى واقى دەپەخسىت بۇ تەواو كردنى ئەو ئەركە نموونەبىيەى كە ودرۇ وىلسن زىاتر لە ھەشتا سال لەمەبەر دەستى پىكرد: جىھان دەبىت سەقامگىر بكرىت بۇ دىمۇكراسى، چونكە بە پىچەوانەوہ دىمۇكراسى لە جىھاندا پارىزراو نابىت.

رژىمە عەرەبىيەكان، بە ھۆى سىياسەتى سەركووتكردىانەوہ، جۆرە ئىسلامىيەكى توندرپۇيان خولقاند، دوو سەرە مامەلەيان لەگەلدا دەكردن، لە لايەكەوہ ھاوكارىان دەكردن و لەلايەكى ترەوہ لە خۇيانىان دوور دەخستەنەوہ. ئەمە بە تايبەتى لە ھالەتى عەرەبى سعوودى دا ئاشكرا دەبىت. كاتىك كە چەند كەسانىكى خىزانى پاشايەتى پارەيان بە ئوسامە بن لادن و گروپە ئەنتى ئەمىركىيەكانى تر دەدا، لەلايەكى ترەوہ سوودىان لەوہ دەبىنى كە ئەمىركا لەمانە دەيانپارىزىت.

كاتى دىينە سەر باسى رۆژھەلاتى ناوہراست، واشنتون سەرقالى سەودايەكى تايبەت بوو: عەرەبە دىكتاتورەكان نەوتىان دەدا بە ئەمىركا و سەنگيان دژ بە يەكەيتى سۆقىت و دوژمنانى ئەمىركى ھەبوو" بەرانبەر بەو ھەش ئەمىركا چاوپۆشى لەوہ دەكرد ئەم رژىمانە ھاوولائىيەكانى خۇى سەركوت دەكرد و پشتگىرى گروپە ئىسلامىيەكانىان دەكرد. لە پال ھەموو ھەولەكانى رۇنالد رىگن لە گەلى شوئىندا، بە ھىچ شىويەك گەشەى بە دىمۇكراسى لە رۆژھەلاتى

ناوهراستدا نەدەدا. ئىدارەى بۆشى يەكەمىش بە ھەمان شىۋە - تەنەت لە كۆھىتدا، ئەو ولاتەى كە سەربازى ئەمىرىكى لە پىناو رزگار كرنىدا خۇيان بە كوشت دەدا، ئەم ئىدارەىە كارى بۇ بە دىمۆكراتى كرنى نە كرىد. تىمەكەى كلىنتون، لە ئاستى خۇيانەو گۆبىستى شارەزى رۆژھەلاتى ناوهراست، مارتىن ئىندىك، بوون كە دەيووت: (دەولەتە عەرەبىيە ميانرۇكان بىكەى سەربازى بە ويلايەتە يەكگرتوۋەكان دەبەخشن و كار ئاسانى بۇ دەكەن، لە بەرانبەر ئەوھشدا لەبەر ھۆى ناوخۇ واشنتون نايىت فشار بختە سەريان.) ئەم ئىدارەىەى ئىستەش، تارادەيەك رىز لەم رىكەوتنە دەگرن. - بۇ نمونە، فشاريان نەدەخستە سەر سعوودىە بۇ ھاوكارى لە لىكۆلىنەو لە رووداۋەكانى ۱۱ ئەيلولدا، يان لە خاكى سعوودىەو ھىرش بىكاتە سەر ئوسامە بن لادن. وەك ئامازەدانىك بە بۇچوونى چىن كىرپاترىك لە كتىبى (دىكتاتورىيەت دوو پووىى) ئەندامانى تىمەكەى بۆش مشتومزى ئەوھيان بوو كە راستە دىكتاتورە عەرەبەكانى سەر بە ئەمىرىكا ئىسك قورسن، بەلام ئەوانەى دىنە جىنگايان لەوان خراپتر دەبن. ئەو دىكتاتورە عەرەبانەى كە ياۋەرى ئەمىرىكا بوون شەرميان لەو نەدەكردەو كە بە تىمەكەى بۆش رابگەيەنن كە ترسى لابرديان ھەيە. ئاوا و بەم شىۋەىە لە كاغەزىكدا كە سالى رابردو، جىگىرى پاشاى سعوودى ئەمىر عەبدوللا نارد بووى، باس لەسەر ئەو بوو كە ئەگەر ويلايەتە يەكگرتوۋەكان ئاگاي لە كارەساتى رىزمەكەى نەبىت، ئەوا خىزانى پاشايەتى سعوودى دووچارى ھەمان چارەنووسى شاي ئىران دەبىت.

فرانكلين رۆزفېلىت، لە مەوېر، ئەناستاسىو سۇمۇزايى نىكاراگواى وەك نمونەكانى عەرەبى سعوودى و مىسر وەسف كىردوۋە و دەلىت: (سۇمۇزا كوپرى دىلە سەگە، بەلام كوپرى دىلە سەگى خۇمانە.) ئەم وەسفە ئىستە تەواۋ ناگونجىت، با لە سعوودىەو دەست پىبگەين: ئەمانە بە ھىچ شىۋەيەك كوپرى دىلە سەگى ئىمە

نىن، دور لەۋەى كە مەعمىلى خۇمانن - سۇمۇزاش وابوو - نەك ھەر ئەۋەندەى
 يارمەتى ئەۋەياندا كە ئىسلامى رادىكالى دامەزىنن بەلكو ھانىشىيان دەدان. لە
 كاتى جەنگى ساردا، كاتىك كە مەترسى بەلای كەمەۋە لە ئاسى ئىستەدا بوو،
 ئىدارەكەى ريگن ريگە چارەسەرى بۇ دىمۇكراسى لە سلفادۆرەۋە تا فليپين
 دادەھىنا بە بى ئەۋەى يارىدەى ئۆپۆزسىۋنە دىمۇكراتەكان بدات بىنە سەر حوكم.
 ئەۋانىش ۋەك گومانچىيەكانى ئىستە كە دەلئىن ئەۋ شەيتانەى ئىستە دەيناسن لە
 بەدىلەكەى باشترە. ئەۋان بە ھەلەدا چوو بوون و ئىستەش ھەر بە ھەلەدا دەچن.
 ئەمانىش لە رووى كارى دەستپىكەۋە بۇ بنىادنانى دىمۇكراسى لە
 رۆژھەلاتى ناۋەرستدا تا ئىستە ھەر وردە ئىش كراۋە. زياد كردنى پارە بۇ
 ئازانسى گەشەى نئودەۋلەتى ويلايەتە يەكگرتوۋەكان بۇ پىشخستنى
 دىمۇكراسى: يارمەتى بۇ دەزگاي ئىنداۋمىننتى نىشتمانى بۇ دىمۇكراسى، بۇ
 ھەمان مەبەست و زارەتى دەرەۋەش پرۇگرامى بۇ يارىدەدانى بە دىمۇكراسى بوون
 ھەيە لە مەراكىش و بەحرىن و قەتەر، لەگەل پىكھىنانى پرۇگرامى رادىۋى ئازاد
 بۇ ئەۋەى ئەۋ ھەۋالانە باسب كرېن كە ۋەكتر ھەرگىز نابىستىن. لە رووى
 رەۋانىزىيەۋە، كەمىك لە سىياسەت باشتر دەپوا، لە راستىدا باشتر لە ھەموو
 پىشىنەكانى ئىدارەكە ھەنگاۋى باشى ناۋە ، بابزانىن كۇنداليزا رايىس لە
 ئۆكتۇبەرى رابدوو چى دەلئىت: (ئىمە ئەۋ بۇچوۋنانە رەت دەكەينەۋە كە دەلئىن
 سەربەستى لە خاكى رۆژھەلاتى ناۋەرستدا سەۋز ناىت، يان مۇسلمانەكان
 ھاۋەشى ئارەزوۋى سەربەستى نىن.) بۇ ئەۋەى ئەم قسانە بكرىن بە كردهۋە،
 ئىدارەكەى بۇش يارمەتى گەياندۆتە خۇپىشاندەرانى دىمۇكراسى لە ئىراندا،
 داكۆكى لە دىمۇكراسى بوونى دەستەلاتى فەلەستىنى كردوۋە و رەخنەى لە
 سەرۆكى مىسر حوسنى موبارەك گرتوۋە، لە شىۋەى مامەلە كردنى لەگەل
 چالاكىەكانى سەر بە دىمۇكراسى لە ۋلاتەكەيدا.

لەو بەلئىندا كە ويلايه تە يەكگرتووھكان (ئەم چركە پەخساوھ بەكار دىنى بۇ ئەوھى سوودى سەربەستى بە ھەموو گۆى زەوى بگەيەنئىت، سەرۆك بۇش ئاوا بەھيزە لە پشتگىرى ديمۆكراسيدا و لە رۆژھەلاتى ئاوا راسستيش دوورتر دەروات . :
ويلايه تە يەكگرتووھكان خاوەنى ھىزىك و كاريگەرييه كە كە لەو پيشتەر لە جيهاندا نەبوو، ئەمەش بە پيشتبەستى بە باوهرمان بە پرنسيپى سەربەستى و بەھاكانمان بۇ كۆمەلگەى ئازاد. ئەم ھەلويستەمان بە شيوھيەكى بى ھاوتا لە ئاستى بەرپرسيارىتى ئەرك و قوستانەوھى دەرفەتەوھ دىتە كايەوھ. ھىزى بەگورپى ئەم بۆچوونە دەبيت بۇ ھاوسەنگى ھىزى سەربەستى بەكاربەھيئىت.

لەو دەچيئ ئەم پيشتنيارە بى چەندوچوون بيئ، بەلام بە پي رەخنەگرانى ھەردوولا، چەپ و راست، خەريك بوونمان بە ديمۆكراتى كردنى دەولەتانى تر، بانگەشەيەكى مەزھەبييه كە گوايە بنەماكانى ئيمە سەر بە ھەموو دنيايە. ئەم جۆرە شوقينەتە تەسكە بى گومان دەبيتە ھوى ھەلمەتى خاچپەرسىتى سەر جيهان و لە خويدا كاردانەوھ ترسناكەكى كە لە سادەيى و لە خۇبايى بوونىكى نالەبار وەرگىراوھ. ئەم جۆرە رەخنەيە سەليقە و راستيشى تىدايە، ناردنى ديمۆكراسى بۇ دەروھ خزمەتى بەرژەوھەندييه زيندووھەكانى ئەمريكاشى تىدايە، بەلام جى بەجىكردنى نمونەبييه ھەرە بايەخدارەكانمان دەكرى - لەوانە ئەو پرنسيپيەيە كە دەليئت: گەل بەبى ويست و ئيرادەى خوى حوكم بكرى. وەك لە ييروكەى ئاسايشى نيشتمانى بۇشدا ھاتووھ: (ھىچ كەسانىكى سەر پرووى زەوى نايئت دووچارى چەوساندنەوھ بيئت و بكرىتە بەندو كۆيلە يان بە ترس و لەرزەوھ چاوەريئى پۆليسى سەرى بكات كە نيوھشەو لە دەرگەكەى بەدن.)

بە جيهانى كردنى پرنسيپيەكانى ئەمريكا سوودى سترايتيزيشى ھەيە، ئەگەر ئيمە ئامانجەكانمان بە زاراوھى ديمۆكراسى، نەك بە شيوھى ئەمريكى، رابگەيەنن. ئەو ساكە سياسەتەكانى ئەمريكا پيشگيرييهكى بەفرراوانى لى

دەكرىت. بە تايىبەتمەند كىردى ھەولئى ئەمىرىكا بۇ لاپىردى سەدام، ناوى بىنىي (جەنگ لە پىناو نەوت) دا دەبىتتە ھۆى وەسەف كىردى فەرمايشتەكەى بۆش وەك ھەولدانىك بۇ ئەوھى وىلايەتە يەككىرتوۋەكانى ئەمىرىكا وەك دەولەتتىكى زۆردار كە بە لەخۇبايى بوون گۆش كرابىت دىتتە بەرچاۋ و ئەگەر بە زاراۋەى شەپ بۇ دىمۆكراسى ئەم جەنگە بىخەينە روو ئەوسا كە كاردانەۋەى بۇ سەر خەلكى رۆژھەلاتى ناۋەرەست زۆر جىاۋاز دەبىت. (ھاوسەنگى تەرازوۋى دەستەلات كە سەرەستى پەسەند دەكات.) خۇ نىزىك كىردنەۋەبەكى ئەمىرىكىيە روو و جىھانە ئەك خۇ دوورخستەنەۋە لە جىھان. شىۋەى ھەلگىرساندنى جەنگ لە كۆسۇقۇ و عىراق لە لايەكەۋە، يارمەتىدانى ئىسرائىل و تايوان - ھەرچەندە لەۋە دەچىت پەيوەندى نىۋان ئەم دوۋانە كەم بىت - كار دەكاتە سەر شىۋەى بۆچوونى جىھانىبىنى خۇ نىزىك كىردنەۋە لە ولاتانى جىھان. لەم رووۋە ماىكل ماكفاول، شارەزى زانكۆى ستانفۇرد نووسىۋىيەتى: (ئىسلامەكان و مەسىحەكان، ئەمىرىكايىەكان و ئىرانىيەكان، عەرەبەكان و ئىتالىيەكان، ھەمويان دەتۋانن لە يەك ئاست بىن و دىزى يەك دوژمن بوەستىن. ئەو دوژمنەى دىزى ئازادىيە و لەۋانەيە كە لە ئىسلامى تۆتالىتارى گەرەتر بىت و ھەر لە دىكتاتورەكانى باكورەۋە تا شىخەكانى عەرەبى سعوودى بگىرتتەخۇى. نىرخى ستىراتىژى دىمۆكراسى لە ئاستى سىياسەتى نىۋەولەتتەۋە رەنگ دەداتەۋە. دىمۆكراتەكان لەۋانەيە زۆر كەم يان ھەرگىز جەنگ دىزى يەكتر ھەلگىرسىنن، بۆچى؟ ھۆيەك لە لايەن ئىمانوئىل كانتەۋە بەم شىۋەيە روون كراۋەتەۋە:

كاتىك كە رەزامەندى ھاۋلاتيان مەرجدار دەبىت بۇ بىرىاردانى ھەلگىرساندنى جەنگ يان خۇ لى دوورخستەنەۋەى، تەۋاۋ سىروشتىيە لە دەستىيىكى پىرۆژەيەكى ئاۋا خەتەرناكدا توۋشى دوۋدى گەرە بىن .... بەلام بە پىنى دەستۋورىك كە كۆمارى نىيە، لە ھەموو شتىك ئاسانتەرە كە روۋىكەينە جەنگ. لەبەر ئەۋەى كە سەرۋكى

دەولەت لە ئاستی ھاوولاتیاندا نییە، بەلکو خاوەنی دەولەتە و جەنگ و لەو ناکات
کە بچووکتین قوربانی بدات.

بەھاکانی رەوشت و دەزگەکانی دیمۆکراسی ھاندەری ئاشتبونەو و ریکەوتن،
ھاندەری نەریتەکانی ترن کە دەولەتە دیمۆکراتەکان پەپرەوی دەکن لە
پەپوھندییەکانی ئیوان خۆیاندا. دەولەتە نادیمۆکراتەکان، کە پێویست بە باسکردن
ناکات، نایکن. یان وەک و درۆ ویلسۆن لە ۱۹۱۷دا دایناو: (سەقامگیری ئاشتی
ھەرگیز سەرناگری بە بی ھاوبەشی کردنی ولاتە دیمۆکراتەکان و نابیت ھەرگیز
پشت بە حکومەتە ئۆتۆکراتەکان ببەتستری، کە ئەمانە پرۆیان بە ئاشتی ھەبیت
یان ریزی پەیمانەکانی بگرن.)

سەدەییەکی شەر و پیکدادان دژی فاشییە دیکتاتۆرەکانی ئەلمانیا و ئیتالیا
سەلماندی، کە دیکتاتۆرە کۆمۆنیستەکان لە کۆریا و قیتنام، تازە فاشییە
دیکتاتۆرەکانی بەلقان و عێراق و دژی بازاری قاچاگی ماددە سەرکەرەکان لە
ئەمریکای ناوھراستدا زۆربەیی زۆری سیاسییە کەلەرەقەکانی لە راستییە کە بەناکا
ھینایەو کە ھەلسوکەوتی رژیمەکان - نەک ریکەوتنە دبلۆماسییەکان یان دەزگە
ھەمە لایەنەکان - کلیلی ئاشتی و ئارام گیرین. ستراتییژی تەریز کردنە سەر گۆرپینی
رژیم بۆ دیمۆکراتییەکی بەھیز وەک زانای سیاسی جۆن ئیکینبەری نووسیویەتی: ( )
سترتییژیە کە لەسەر زەمین بی، بۆچوونیکێ واقعی چەسپاوە کە زیاتر کاریگەری
بەتینی ھەلسوکەوتی سیاسی دەولەتەکانی تر بەدی دەکات، کار دەکاتە سەر توانای
ویلیایەتە یەگرتوووەکان بۆ دابین کردنی ئاسایش و بەرژەوھەنییە ئابووریەکانی
خۆی. (سەبارەت بە ویلیایەتە یەگرتوووەکان، بەرژەوھەندییەکانی خۆی شیوھەییە کە
ئەوھەندە جیھان دیمۆکراتی بیت، ئەوھەندەش مەییو و سەقامگیر دەبی بۆ ئەمریکا.

تاکتیکەکانی گونجاندنی کاری دیمۆکراتییەت لەوانەییە بە پێی بارودۆخ
بگۆرین، لەوانەییە لە چەند حالەتیکدا تەریز بخاتە سەر گروپەکانی راپەرین وەک

چۆن ھىلى فەرمايىشتەكەى ريگن لە سالى ۱۹۸۰ لە نىكاراگوا پەيرەوى كرا. لە
 حالەتەكانى تردا لەوانەى بە يارىدەدانى ئەوانە بىت كە لە دەرەوى و لات دەرژىن، بە
 ئاشكرا و ئاشكرا ئەم جۆرە تاكتىكە لەو دەچىت كە ئاكامى باشى ھەبىت، بۇ
 نمونە لە پۇلندا و كۆرياي باشوور. لەوانەشە تاكتىكەكان راستەوخۇ سەرکەوتوو
 بن يان سەرکەوتوو نەبن، بەلام ئامانجەكانى دەبىت روون بن. كاتىك دىتە سەر
 مامەلەكردن لەگەل رژیمة زۆردارەكاندا، بە تايبەتى ئەوانەى كە دەتوانن زيان بە ئىمە
 يان ھاوپەيمانەكانمان بگەينن، ويلايەتە يەكگرتوودەكان دەبىت بە دوای گۆرينى
 رژیمةكەدا بگەرى، نەك لە گەلیدا ژيان بردنە سەر.

يىرۆكەى ئەووى ويلايەتە يەكگرتوودەكان دەتوانى (ھاوكارى) لەگەل ھەر
 رژیمةكەدا بكات، بى گويدانە ئەووى چەند گونجاو و ناھەزى پرنسىپەكانى ئەمريكا
 بىت لە رووى رەوشت و ستراتىژەو، يىرۆكەكەى گومان لىكراو دەبىت. ھىزى
 نمونەى ئەمريكا و دەستەلاتى ئەمريكى مەيلى بى پەروايان ھەىە بۇ مۆلەق كەردنى
 ئەو كۆلەكانەى كە ئەم دەستەلاتە تۆتالىتارىيانە پالىان پىوھ داوھ. ئەم رژیمانەش لە
 ئاستى خۆيانەوھ پەنا دەبەنەبەر شلەژاندنى ئەمريكا و لايەنەكانى بەھوى داين
 كەردنى چەكى تۆقىنەرەوھ وەك حالەتى چين و كۆرياي باكور، يان داگيركەردنى
 شوينانى ترى دەقەرەكە وەك عىراق و سېريا. كاتىك نەشيانتوانى ھاولاتىيە
 نەگبەتەكانى خۆشيان بە شەرىعەتى خۆيان قايل بكن، ئەوساكە ئەم دەولەتانە
 دەكەونە سېرىنەوى ئازادىيەكان بە بيانووى ئەووى گوايە دوژمنى دەرەوھ ناچارى
 كەردوون. وەك نمونە، حكومەتى چين باش دەزانى كە نابىتە ھاوبەشى ستراتىژى
 ويلايەتە يەكگرتوودەكان. حكومەتى ئىران دەزانى ناتوانى پەيوەندىيەكانى لەگەل
 جىھانى ديمۇكراتدا ئاسايى بكات. سەدام حوسىن لای روونە كە ناتوانى بە ئاسانى
 واز لەو چەكە كۆمەلكۆرە بەيىنىت كە كۆى كەردوونەتەوھ. كەواتە كەى رژیمةكانيان
 ھەرەس دىنىت.

سوۋدى گەشەدان بە ديمۆكراتى لە ۋەدايە كە جيهان زياتر گونجاۋ دەكات بۇ پىكەۋە ژيان لەگەل ئەمىرىكا، ئەمە لە خۇيدا ئامانجىكى مەنفعەى پراگماتىكىە و زياتر ۋەك مىرات بۇ ئەمىرىكا ماۋەتەۋە. بەنەماكانىش لە بەياننامەى سەرپەرشتى ۋلاتدا بەرز نرختىندراۋە. ماددەكانىش بوونەتە پوختەى دەستور. كاردانەۋەشى بۇتە دوو شىۋازى سەدەى سىياسەتى دەرەۋەى ئەمىرىكا. ويلايەتە يەكگرتوۋەكان بە تەنيا ھەر منارەيەكى بلىدى روناكى نىيە بۇ ديمۆكراسى لىپرالى، ھەموو پىشپەۋىكى ئەم ۋلاتە - ئەگەر چى مشتومپى ئەۋەى بىت، كە ھەلسوكەتى نىۋەۋەتەى ئەمىرىكى دەبىت بىتتە كەشىكى گونجاۋى ئەم شىۋە نمونەىيە ديمۆكراتىيە يان باشترايە كە ويلايەتە يەكگرتوۋەكان بىتتە ئىلھامى دەۋلەتەكانى تر، لە پەپرەۋى كردنى ئەم نمونەىيانە لەناۋ ئەمىرىكا خۇيدا - ھەموو پىشپەۋاكانىش دەرگان بە رۆلى تايبەتى كردوۋە كە پرنسىپەكانى ئەمىرىكا دەبىت لە رەفتارى دەرەۋەى ئەۋ ۋلاتەدا پەپرەۋى بىكرىت.

ئەم بەرژەۋەندىيە بى ۋىنەيەى ئەمىرىكا لە ديمۆكراتىدا، كە بۇتە كىشەى پخەنگرە چەپرۇكان لە ئىدارەى بۇش و گومان كردن لەۋەى كە ويلايەتە يەكگرتوۋەكان دەتوانى ھەستى بە دامەزاندنى (حكومەتى ديمۆكراتى لە شۋىنكىدا كە لەۋە پىشتەر ئەم شىۋە حوكمەى بە خۇيەۋە نەدىۋە). لىۋن فۋىرس، راۋىژكارى ئاسايشى نىشتمانى ئەلگور لە ھەۋلى ئەم شىۋە كارەدا ئاگادارى دەدا و دەلىت: (دەبىتتە ھۇى گومرا بوونىكى ترسناك بە ھىزى ئەمىرىكاۋە.) ئەۋانەى سەر بە پەپرەۋى كردنى ديمۆكراسىن لە ئىدارەى بۇش ۋەك نووسەرى نىۋىورك تايىمز دەلىت: (گروپىكى ھەرە خەتەرناكى تۇباۋىيە. لە ھەمان بۇچۈنەۋە پروفىسسور ستانلى ھۇفمان لە زانكۆى ھارقارد كە چەند سالىك لەمەۋبەر بەرگرى دەكرد لە) بەھى رەۋشت لە سىياسەتى دەرەۋەدا (ئىستە تىناكات بۇچى ويلايەتە يەكگرتوۋەكان دەپەۋىت (ئەۋ ۋلاتانە بگورپىت كە لە رابردودا ديمۆكراسى بە

خۇيەو نەدىيە و نە رزىمە چەوسىنەرەكانى روو بە رووى ئۇيۇزىسىيۇنى يەگگرتووى خاوەن ئەزموون بوونەتەو.)

لە سەرەتاي سەدەى بىستەمدا، ودرۇ وىلسۇن، كەوتە ھەلمەتتىكى خاچپەرستانە بۇ خوش كردنى زەمىنەى دىمۇكراسى جىهان. ئەو سەرۇكانەى بە دوایدا ھاتن لە (رۇزقىلدەوہ بۇ كەنەدى)، لە بابەت ئەم ئامانجەوہ ھەرگىز نەھاتوونەتە پرسىيار، بەلام ئەم ئامانجانە لە ماوہى درىژخايەنى جەنگى قىتنام لە درەوشانەوہ كەوت، بە تايبەتى لىپرالەكان پرسىيارى ئەگەرى ئەوہيان دەگرد، ئايا سىستەمەكەى خۇيان لەوانى تر بە بالآتر دانىن؟ ئايا بە زۇر كاردانەوہى خۇيان بسەپىنن؟ ئەمانە بە باشى دىمۇكراسى ناگەن، زىاتر پرسىيارى رىگەى سەرخستەن دەكەن، بە تايبەتى بە ھۆى ھىزى ئەمرىكىيەوہ. بەم جۇرە، كاتىك تىمەكەى كارتەر لە بابەت دىمۇكراتىيەوہ بە ئاشكرا بە دەنگى بەرزەوہ دەدوا، بە تايبەتى لە حالەتى ھاپەيمانەكانىدا. ەك ئىران و نىكاراگوا، ئەوانەى لە ولاتى خۇياندا پوو بە رووى شۇپرش بوونەتەوہ. كەم ترىش دەھاتنە سەر باسى يەكىەتى سۇقۇت و ئەو ولاتانەى لە فەلەكىدا دەخولانەوہ. دوو دلپىەكى قوول لە ھوكمدان بەسەر خەلكى تردا و گومان كردنى درىژ خايەن لە نمونەىيە بنەماكانى ئەو بكات، لىپرالەكانى بەرەو پتەو كردنى گەشەدانى (كۆمەلایەتى) و (ئابوورى) جىهان دەبرد لەسەر حسابى دىمۇكراسى. دىمۇكراسىش لە خۇيدا ببوو بە پىناسەى ئەمرىكى. دىلۇماتى ناسراوى تىمەكەى كلينتۇن، جۇزىف دوفەى لە توپژىنەوہىەكدا دەلئىت: (جەنگى سارد زۇر گومراى كردووین، بە عەقلىيەتى خاچپەرستىشەوہ بىر دەكەينەوہ، بە شىوہىەك واى لىكردووین بە باشى بزانىن قەرمان بە سەر ولاتانى تردا دەرىكەين.

لە دەنگدانەوہى بۇچوونى جۇرج مالگوقەرن، لە ھەلمەتى ھەلبىژاردنى سالى ۱۹۷۲ دا كە دەلئىت: (ھىزەكانى دوور لە كۆترولى ئىمە پۇلى ھەرە گرنگيان لە دانانى شىواوزى داپشتنى بارى سياسى دوا رۇژدا دەبىت.) لە پىشپىنى

بريژنېنسىكى راۋيژكارى جىمى كارتر بۇ كاروبارى ئاسايشى نىشتىمانى كە دەلىت:
 (زەمانەيەك كە تىيدا تەكئەلۇژى و ئەلكتۇنىك رۇژ بە رۇژ زياتر دەبنە بنەماي
 بېرىرادانى شىۋەي ژيان لە جىھاندا). تىمەكەي كلينتۇن لەسەر ئەۋە سوور بوون كە
 ھىزى بەرفراوان بى سەرباز، گەلىك لە ئامانجە ترادىسيۇنەكانى سىياسەتى ئەمىرىكى
 بە دەست دىنن، بە تايىبەتى ھىزە پشت بە يەك بەستوۋەكان دەتوانن بە شىۋەيەكى
 باشتر دىمۇكراسى بچەسپىنن ۋەك لە چالاكى سىياسى ئەمىرىكى. لىزەدا ئىدارەي
 كلينتۇن مەبەستى لە ھىزى بازىرگانى بوو، بە پىنى بۇچوونى تىمەكەي كلينتۇن
 تەركىز كىردنە سەر بازىرگانى نىۋەولەتى، ئەك ھەر ئاكامى ئابوورى باش بوۋە،
 بەلكو يارمەتى ۋەدەست ھىنانى ئامانجە ترادىسيۇنەكانى سىياسەتى دەرەۋەي
 ئەمىرىكاشى داۋە، گىرنگىرتىنن بە دىمۇكراتى كىردن بوۋە. يان ۋەك راۋيژكارى
 ئاسايشى نىشتىمانى، ساندى بىرگەر لە سالى ۱۹۹۷ دا وتوۋىەتى: (گەشتىيارە
 تازەكانى جىھانى ئابوورى - كۇمپىوتەر و مۇدىم و فاكس و فۇتۇكۇپى و كۇنتاكت و
 گىردانى كارى بازىرگانى زياتر دەكەن و تۇوى دىمۇكراسى لەگەل خۇياندا دەگىرپن.
 لە داۋى لىك جىياكىردنەۋەي مافەكانى مەۋۇۋە و ئىعتىباراتى سىياسى، بە شىۋەيەكى
 رەسمى كلينتۇن لە سالى ۱۹۹۴ دا، لە چىن، دۇنيايى پىشان دا كە بازىرگانى و
 تەكئەلۇژىا (ھىزى گۇرپانكارى لە چىن داىن دەكەن، چىن ئاۋىتەي بىر و بۇچوون و
 نمۇنەبىيەكانى ئىمە دەكەن).

بە ئاۋاتى ئەۋەي كە ئەركى بە دىمۇكراتى كىردن بە بازار بسپىردى،
 تىمەكەي كلينتۇنى دوچارى داۋى ئالۇزى رەۋىشت كىرد و ئەياندەزانى چۇن سەرى
 لى دەرەكەن. مامەلە كىردنى كۆشكى سىپى كلينتۇن لە ئاستى مەسەلەكانى دەرەۋەدا
 ۋەك (پىراگماتى تازە و ولسۇنىانىزىم) رەنگى دەدايەۋە، بەلام ودرۇ وىلسۇن كە ھاتە
 سەر حوكم، نىيەتى روونى ھەبوو، دەيووست كۇتايى بە (سىياسەتى دىلۇماسى
 دۇلار) ئىدارەكەي سەرۇك تافت بەينى. لە سەرۋى ھەموۋىانەۋە، لۇژىكى

تېمەكەي كلېنتون لە روو بە پووهكانيدا بۇ بە ديمۆكراتى كردن بە خىرايى بەرەو دواوہ دەپرۆشت. دۇنيا بوونيان لەوہى تەنھا پەرۆش بوون بۇ دەسكەوت، گەشە بە ديمۆكراتى دەدات. ئىدارەكەي خستە ھەلەي پشت گوى خستنى پيشيلکردنى مافەكانى مروۆ لە چەند ولاتيكدا كە ئەمريكا ھاوبەشى بازگانيان بوو. دوور لە گويدان بەم پيشيل كردنە، فراوان كردنى بازگانى لەگەل ولاتانى وەك چين و باكستان، ھاوكاتى خراب بوونى پيوەرى مافەكانى مروۆ بوون لەم ولاتانەدا. بە پاشكو كردنى پرنسيپەكانى سياسى لە ئاستى فراوان كردنى پەيوەندىيە بازگانىيەكان بوونە بيانوش بۇ مەحكوم كردنى ھىپۆكراسى ئەمريكى. رۆژنامەي لومۇندى فەرەنسى لە وتاريكدا نووسيوپەتى (مەسەلەي چين و خوپيشاندانەكانى، ئەمريكا وەك دۇستى نيودەولەتى مافەكانى مروۆ پوچەل دەكاتەوہ. دوور لە پەرەپيدانى ديمۆكراسى وەك (پشتگىرى يەكترى) رەفتارى نيودەولەتى ويلايەتە يەكگرتووہەكان واى لى ھاتبوو لەگەل رەفتارى ئەوروپىيەكاندا جيا نەدەكرايەوہ.

فەرمايشتەكەي بۇش ئەم مامەلەيەي رەت كردهوہ، كە گوايە گریمانەي لە خۆپرايى بوون بەسە بۇ ئەوہى بە ديمۆكراسى كردن تەشەنە بكات. واشى خستە پوو كە ديمۆكراسى ھەلبىزاردەي سياسەت و كارى ئىرادەيە، كەسيك نەك شتيك دەبى بخولقيني، زورجار ئەو كەسە يەك پيشرەوہ - ليخ قالينسا، شاخوان كارلوس و قالساڤ ھاقيە، جاوباريش، فشارى ديمۆكراسى لە جولانەوہى ئوپوزسيونى سياسىيەوہ ديت وەك كۆنگرېسى نيشتمانى ئەمريكا لە باشوورى ئەمريكا، سوليداريتى لە پۆلەندا، يان رېپيووانەكەي تيانانمېن. بەلام بۇچوونى ميژوو واى دەردەخات كە بە كاريگەرى لە ويلايەتە يەكگرتووہەكانەوہ ديت.

لە سالەكانى ۱۹۸۰دا ئەمريكا فشارى دېلوماسى و ئابوورى دەخستە سەر رژيمە چەوسينەرەكان لە پۆلەنداوہ بۇ ئەفريقاي باشوور، دەستتيوہردانى بۇ بەرەست كردنى كودەتاي سوپايى لە فليپين و پېرۇ و سليفادور و ھندوراس و

بۇلىقىدا دەكرد ، ھەرچۇنىڭ بىت بايەخىكى ھاكەزايشى دا بە مافەكانى مروۋە و ديمۇكراسى لە شىۋازى سياسەتى دەرەۋە دا . ويلايەتە يەكگرتوۋەكان رۇلىكى گىرگ و راستەوخۇى يىنى لە ديمۇكراسى كردنى ولاتانى كۇرياي باشور و تايوان . بە شىۋەيەكى تەۋاو و گونجاۋىش ، دە سالەى ھەشتاكان بە ھەئاسىنى ويىنى پەيكەرى سەربەستى ، بە فاكس گەشتۆتە گۆرەبانى تيانامىن لە لايەن ديمۇكراتخۋازە چالاكەكانەۋە ھەئاسرا . كرىستوفەر پاتن ، دوا حاكىمى بەرىتانى لە ھۇنگ كۇنگ بە تىنەۋە دەلىت : (دەستەلاتى ئەمريكا و پىشەرەۋايەتییەكەى لە ھەموو فاكترىكى تر تۆكمەتر بوو بۇ بە ھاناۋەچوونى سەربەستى لە نيوەى دوۋەمى ئەم سەدەيە دا .)

مشتومپركدن لەسەر ئەۋەى كە چى بۇ ئىستەى ئەمريكا گونجاۋە؟
مشتومپركى ناماقوللە ئەركەكەى بخاتە سەر شانى تەكنەلۇژيا يان بازىرگانى ياخود رىكخراۋە دەۋلەتییەكان ، بە ھەمان شىۋە ھەئەيە كە بلىى ئەمريكا دەبىت وانەكات ، چونكە ماقى نىيە ئىدارەى خۇى بەسەر ئەۋانى تردا بەسەپىنىت . ئەلىكساندەر سولىنتسىن جارىك وای نووسىۋە : (پىشەرەۋەكانى كۆمۇنىزم دەلىن دەست لە كاروبارى ناوخۇمان ۋەرمەدەن ، با ھاۋلاتییەكانمان بە ئارامى و بى دەنگى بخنكىن .) بەلام من پىتدەلىم : (زياتر و زياتر دەستىۋەردان بكە ، ھەتا دەتوانى دەست تىۋەردە ، ئىمە لىتان دەپارىئىنەۋە كە بىن و تەداخول بكەن .)

سروشتييە كە ئەم بانگەشەى سولىنتسىنە نە لە واقعييە پارىزگارەكانە و نە لە چەپرۇ پر گومانەكانى ئەمريكاۋە پىشۋازى لى ناكرىت . كاتىك كە زۇربەى واقعييەكان رۇلى سەرەككىيان لە ساتە ۋەختى جەنگى سارد دا دەبىنى و پىشتىگرى گەۋرەى ھىرش بردن بوون ، لە سياسەتى ئەمريكادا لە ھەمان ساتە ۋەختدا ، - ئەمريكايان وريا دەكردەۋە كە دوور بىت لە خەيالەكانى لىپرالەكان و خۇ تەرىك كەرەكان ، پالدىرى بەزكردنەۋەى رىژەى خەرجى بەرگرى بوون و

سىياسەتمەدارانىيان لە بەرفراوان بوونى يەككىيەتى سۆڧىت و شىيار دەكردەوہ — ئەمانە
 ھىچ كاتىك سۆزىيان بەرانبەر مەزھەبى ئايدىيالى و نمونەيى نەبوو، كە ئاودەرى ئەم
 سىياسەتە بوو. لە سەرەتاي جەنگى سارد دا، زاناي لاهوتى رايئەھۆلد نىپور سكالاي
 ئەوہى بوو: (ئىمە ھىشتا مەيلى ئەوہ دەكەين، وا خۆمان پىشان بەدەين كە
 دەستەلاتمان لە لاين مىللەتتىكى نامۆى راستگۆوہ جى بەجى دەكرىت.) ھاوكات
 ھاوہلە واقىيەكەى جۆرج كىنان ئەوہندە دوور پۇشتووہ كە رابردووى دىمۆكراسى
 ئەمريكى لەگەل (دەعبايەكى پىش ميژووى دەكرد كە لەشى ھىندەى ژوورىك بوو،
 بەلام مىشكى ھىندەى نووكە دەرزىيەك دەبوو.) دەجووان ئەوہى واقىيەكان لىنى
 دەترسان، تارادەيەك مىكانىزمى دىمۆكراسى ئەمريكى نەبوو لە ناوخۆ دا. —
 ھەرچەندە جاروبار خۆيان لەمەش بەدوور دەگرت — بەلام زىياتر دەركيان بەوہ دەكرد
 كە ئەمە پالئەرىكى عىسايى بىت، بۇ ئەوہى ئەمريكا بەرەو تىكدانى ھاوسەنگى ھىز
 ببات لە نىوان ئەمريكا و يەككىيەتى سۆڧىت دا. لە كەوتنەبەر شەپۆلى ئەم مەزھەبە
 رىژەيىيەدا، ھانز مورگنتاو دەلىت: (دىمۆكراتى ئەمريكى و كۆمۇنىزمى سۆڧىت
 ھەرەك دوو پرووى يەك دراو دەبىنى، كە ئەويش " قەومچىتى جىھانىيە " كە
 كەوتتە شوين (يەك مىللەت و يەك دەولەت مافى ئەوہى ھەبى بە ھاوستانداردى
 كارى خۆيان بەسەر ھەموو مىللەتەكانى تردا بسەپىنن.) ئەوہى ئەمريكا دەبىت
 دەركى پى پكات وەك كىنان ئامارژەى پىكردووہ ئەوہىيە (ھىچ كەسىك ناتوانى بىتتە
 دادوہرى دەزگە ناوخۆيىيەكان و كارە پىويستەكانى مىللەتتىكى تر.)

واقىيەكان لە ھەولى قايىل كىردنىيان بۇ ئەم بۆچوونانەيان، نابىنا بوو بوون و
 نەدەھاتنە سەر ئەو رايەى كە دەزگەكانى ناوخۆ و پىداويستىيەكانى سەر بە ھەردو
 لا، يەككىيەتى سۆڧىت و ويلايەتە يەكگرتووہكان، زۆر بە وردى بوونە ھۆكارى كۆتايى
 ھىنانى جەنگى سارد. ھەرەك بە يەكدا ھەلچوونى ناوہى كۆمۇنىزم، لە بە خاك
 سپاردنى يەككىيەتى سۆڧىت و دەولەتە پاشكۆكانى ھاوكارى كرد. بە ھەمان شىوہ

بەشدارىيان لە چەواشە كردن و سەرکەوتنى ديمۆكراسى ئەمريكى كرد بۇ رەخساندى بەديلىكى باشتىر بۇ ھاۋالاتيانى ۋلاتە شيوعىيەكان. پرنسىپەكانى لىپرال - ديمۆكرات، پشتگىرىشى لە قوربانىيەكانى ئەم ئەمريكايە دەكرد، كە لە ماوەى ۴۰ سالى جەنگى سارد دا دەيانبەخشى. رۇبىرت ئۇسگۇد سوورە لەسەر ئەوەى مەزھەبى نموونەبى و پوچەلكردنەوەى بىرى مۇرگىنتاۋ و دەلىت: (ئايدىيالىزم زەرورى مەنتىقە.) ۋاش دەركەوت كە كۆمۇنىزم لە ئاستى سياسى و رەوشتيەوہ ناتوانى بەر بەرەكانى لىپرال ديمۆكرات بكات. كۆمۇنىزم ئەو بىرۆكەيەيە كە تەناتەت تواناى درىژە پىدانى ھىزە سەرکووت كەرەكەى نەبوو كە ھىنايە گۆى زەوييەوہ وەك ئايدۆلۆژى بە پىچەوانەوہ، لىپرال ديمۆكراسى بە چەپرۆيەوہ چەسپاۋە و ئايدۆلۆژيەكەشى بەرەو گەشەكردن دەروات.

لەگەل ئەمەشدا گەلىك سياسەتمەدارى واقعى، ئەم سەلماندنە دراماتيكيە وەك بىرۆكەى ئەمريكاي بۇ بەكارھىنانى ھىز بۇ گۆپىنى رژیى ئەو ۋلاتانەى ديكتاتۆرى حوكمى دەكەن وەك تۆباۋى لە قەلەمى دەدەن. لە جياتى ئەوەى گەشە بە بىر و بۆچوونى تر بدەن، واقعيەكانى ئەمپرو ھەرچۇنىك بىت توانيويانە دوراندنىك لە سەرکەوتنە لاسەنگەكانى مېژوودا بدۆزنەوہ، لىرەوہ چەند سالىك لەمەوبەر پروفېسسورى زانكۆى ھارقارد ساموئىل ھانتىنگتۆن راستىيەك دەردەخا كە (ئارەزوويەكى تايبەتبييان لەگەل ژىنگە دا، ھاوشان لەگەل ديمۆكراسيدا ھەيە.) لە ناوہندى سالەكانى (۱۹۹۰) دا ئەم پروفېسسورە ھەولەكانى ئەمريكاي بۇ گەشەدان بە ژىنگە بە (ھەلە) و رەوشت سووك) و (خەتەرناك) مەحكوم كرد. لە ھەمان پىچكەوہ، لە سەنتەرى نيكسونەوہ دىمترى سىمىس و رۇبىرت ئىلسورس، بالۆوزى ئەمريكا لە ناتو، بۆچوونيان وا بوو كە (گرىمانەى ئەوەى كە بەھانى ئىمە لە ئاستى جىھاندايە، ھەلەيە، چونكە بەزەقى لە بەرچاۋە كە راست نىيە و كەم رەوشتە، چونكە

بۇ ئەۋەيە ئەۋ خەلكانەى كە رۇژئاۋايى نىن قايل كرېن بە دەزگەكان و كولتورى رۇژئاۋايى، خەتەرناكە چونكە بەرەو جەنگ رەوت دەكات.

لە يەكەم سەرنجدا، سكالای واقعيەكانى ئەمپرۇ وردبوونەۋەيەكى كەمى پىۋە ديارە ۋەك لە پېشېنەكانيان. لە دواى ھەموى، داواى ديمۇكراسى جىھانى، ئەدەبوايە بە كردهۋە و ئەزمون بەسەلمىنرايە و ئەگەرىش مەزھەبى نمونەيى ۋەك لغاۋ كارى بگردايەتە سەر ئىشى ماقول. بەو شىۋەيە بوو واقعيەكان ھەرەشەى چەكى ناۋكى لەناۋبەريان ھەلدەسەنگاند. ئەمپرۇ بە لەناۋچوونى يەكەتى سۆقیت و رەوتى خىراى ديمۇكراسى، ئامۇژگارېيەكانيان زياتر لە مەتەل دەچى. لىرەدا سەر لى تىكدانىك بەدى دەكریت، ئەۋىش مانەۋەى گومان كرده بە گەشەدان بە ديمۇكراسى لە دەرەۋە دا، لە ژىر تىشكى روداۋەكانى ۳۰ سالەى رابردودا. پاش ئەۋە ئىمە بە چاۋى خۇمان ديمان چەند دىكتاتورىك لەناۋ بران لە لايەن ھىزە ديمۇكراتىيەكانەۋە لە چەند شوپىنىكدا كە لەۋە نەدەچوو گۇرپانكارى تىدا زووبدات ۋەك فليپىن، ئەندەنوسيا، چىلى، نىكاراگوا، پاراگواى، تايوان، كۇرئاي باشوور، گۇرپانى رۇم لە شوپىنىكى ۋەك عىراقدا، چۇن دىتە بەرچاۋى تۇباۋىيەكان؟ ئەى تۇباۋىيەكان چۇن كار لەسەر رووخاندنى پارتى كۆمۇنىست لە چىن دەكەن؟ لە پاش پماندنى ئۆلىگارخى* دامەزراۋى گەلىك بەھىزتر لە يەكەتى سۆقیت؟ ئايا بە راستى واقعيە ئىستە لە دواى ئەۋ گۇرپانكارىيە ديمۇكراتىيانەى كە بە رادەيەكى بى وىنە لە ۳۰ سالى رابردودا لە جىھاندا ھاتەدى، وز بىنن؟

* ئۆلىگارخى: بە حوكمى مەركەزى تاقمىكى بچوك دەۋوترىت ۋەك فرماندەى حىزبى شىۋەى لە يەكەتى سۆقیت. ۋەركىر

بەشى نۆيەم

لە ئىزدىواجىيەتەۋە بۇ پېشپەرەۋىيە

From Ambivalence to headship

دوا ستوونى فەرمايشتەكەى بۇش كە لە ھەمووى وروژىنەرتەرە: (لە ئەستۆگرتنى شكۆمەندى ئەمريكا، داکۆكى كردن لەسەر ئەۋەى كە پېۋىستە ئەمريكا رېگە لە دوژمنە شاراۋەكانى بگريت، نەۋەك لە ئاستى ھىزى ويلايەتە يەگگرتوۋەكاندا زال يان ھاوسەنگ بن.) ئەمەش ھەلەداۋانىكى بە درىژايى كەنارەكانى رۆژھەلاتى ئەمريكادا ھىنايە كايەۋە.

ھىندريك ھىرتسبېرگ لە نيويوركەردا نوويسىۋىيەتى: (بۇچوۋنەكەى كە لە دۆكۆمىنتەكەى بۇشدا ھاتوۋە، ئەۋ بۇچوۋنەيە كە پىي دەۋترا " زالبوون بەسەر جىھاندا " كاتى خۇى پىمان وا بوو كە ئەمە خواستى يەكەيتى سۆقئىتە.) ھىرتسبېرگ تۋانىۋىيەتى بە يەك رستە ويلايەتە يەگگرتوۋەكان تاۋانبار بكات و يەكەيتى سۆقئىتىش بى تاۋان. ئەۋەى لە بنەرەتەۋە ئاسايشى نىشتمانى بە تەمايەتى ئەلگۆر وتەنى: (رىزلينانە لە بۇچوۋنى بالآ دەستەكەكان.) باشە چ ھەلەيەك لەم بالآ دەستىەدا ھەيە مادام لە خزمەتى پرنسىپە گرنگەكانمان و نمونەيىيە بەرزەكانى دايە.

فرانسىس فېتسگىرالد لە (New work Review of Books) ئەم سكالايەى كردوۋە: (ئىدارەكەى بۇش بە ئاشكرا ناكۆك بوو لەگەل بۇچوۋنەكانى سەر بە نىۋدەۋەلتى، كەچى جگە لە ئىدارەكەى يەكەمى رېگن، ھەموو ئىدارەكانى تىرى دۋاى جەنگى جىھانى دوۋەم جەختيان لەسەر كىردەۋە.) بەلام ئايا ئەمە

هەلەيه؟ دوور له خو دوور خستنهوه، بۆچوونهكانى سياسهتى ناسايشى نيشتمانى دواى جهنگ، هەرچۆنىك بىت فەرمائشتهكەى بۆش دەگەرپىنتيهوه بۆ ئەو يىر و باوەرپانهى كه پيشرپهوانى سياسهتى ئەمريكا له كاته هەرە سەرکهوتووكانياندا پەيرەويان دەکرد. ئەم سەردەمه كه له سالى ۱۹۴۷ هوه دەستى پىكرد، كاتى كه هارى ترومان، له وتارى كۆنگرېسدا ريگەى دا به (دەست نيشان كردنى رژيمه تۆتاليتارييهكان كه زۆر خۆيان بهسەر گەله ئازادەكاندا سەپاندوو، كه شەپهنگىزى راستەوخۆ و ناراستەوخۆن و دەزگەكانى ناشتى جيهانى دەخەنه مەترسببیهوه، لێرەوه ئاسايشى ويلايهته يەكگرتووكانيش دەكهويته بەرهەمان مەترسى. له بەرگرى كردنى ئەم سەردەمه تازەيهدا. بۆش، چۆن وهك ترومان لەمەوبەر هاتهوه سەر زمانى ئەمريكى (سەر بهههلاوئيردن*) بۆ داكۆكى كردن لەسەر ئەوهى (پيداويستببیهكانى ئازادى به سەرجهمى پەيرپەرو دەكرى) له لايەن هەمووانهوه و ويلايهته يەكگرتووكان دەبىت گەشه بەم پيداويستببیهكانه بهبى ماندوو ناسين بدات. هەر وهك چۆن له ۱۲ ى مارتى ۱۹۴۷ دا ترومان فەرمائشتيكى كه بهناوى خۆيهوه بوو خستەپروو، بەلئىنى دا به پروو به پروو بوونهوهى فراوان بوونى سۆفئيت له هەر شوپىنكدا بىت لهگەل تەشەنهدان به سەربەستى، هەر ئاواش له يەكى حوزەيرانى سالى ۲۰۰۲ دا، بۆش فەرمائشتيكى خستە پروو كه بهناوى خۆيهوه بوو، بەلئىنى دابوو هيرشى دەست بهجى بكاته سەر هەر مەترسببیهك له هەر كوپوه سەرھەلبدات و گەشه به سەربەستى بدات. سەرۆكىك باوەرى به سياسهتى (ئىحتىوا) بوو ئەويتەر به پەلامارى دەست بهجى، بەلام فەرمائشتى هەردوو سەرۆك ترومان و بۆش، خاوهنى ئامانجى هاوبەش بوون. هەردووکیان پيشنبارى " نەخشەرپى " ياسايان بۆ پيشرپهوايهتى

* واتە خو به جياواز زانين يان (Exceptionalism). وەرگێژ.

ئەمریکا داناو، کە پشت دەبەستن بە دەستەلاتی ئەمریکا و هەولدان بۆ بلۆکردنەوهی نمونەییەکانی. لە راستیدا، لەناو دێرەکانی هەردوو فەرمایشە کە داگەرانهوهیهک بەدی دەکریت بۆ ئەو بنەمایانەی کە ئەمریکای لەسەر بنیادنراوە و لە پێش جەنگی ساردیشدا پەپرەوی کراوە. کۆندالیزا رایس دەلیت: (ئەمە هەر ساتە وەختی مەترسی کوشندە نییە، بەلکو ساتی هەلی مەزنیشە، کاتی کە لە نیوان سالی ۱۹۴۵ بۆ سالی ۱۹۴۷ دەچیت. کاتی کە فەرماندەیی ئەمریکی ژمارەیی دەولەتە ئازادەکان و دیموکراتەکانی زیاد کردووە - خاوەن دەستەلاتە مەزنەکانی وەک ژاپۆن و ئەلمانیا - ی تیدا بوو، بەمەش هاوسەنگییەکی تازەیی هیز بە هیز هینرایە کایەو، کە لە بەرژەوهندی سەر بەستیدا بوو.) ئەوا وەک ئەمریکییە هۆشیارەکانی دواي جەنگی جیهانی دووهم، کە بە باشیان نەزانی پاشەکشیی بکەن لە مامەڵە کردنی نیو دەولەتییان و چاوەڕێی قووت بوونەوهی ئەلمانیاي نازی تازە بکەن. بەم شیوێ هەش تێمە کە یۆش دەرکی بەوێ کرد کە دوا بە دواي یانزەیی ئەیلوول دەبیت شیوێ شیواز کردنیکی بارودۆخی جیهانی بگریتە دەست کە بتوانی بەر بەستی لە مەترسی داهاوو بکری لە هەر شوێنیکەوێت بەیی دواکەوتن.

جاروبار لە یادمان دەچی کە پلانەکانی سەرەتای سالانی ۱۹۴۰ کە سیاسەتمەدارانی سیاسەتی دەرەوهی ئەمریکی دایان پێژا بوو، بۆ لە قەفەسنانی یەکیەتی سوڤیت نەبوو، چونکە هینشتا هەندیکیان بە هیوای ئەوێ کە سوڤیتییهکان ببنە هاوبەشمان. ئەم سیاسەتمەدارانە زیاتر سەیری رابردوویان دەکرد، چۆن ئەو بارودۆخی پێشو بوو بە هۆی کارەساتی پیکدادانی جیهانی. نامانجیان وا بوو کە نزامیکی نیو دەولەتی ئەوتۆ بخولقینن کە سەقامگیرتر بیت وەک لەوهی سالی ۱۹۳۹ کە تەقییەو. جۆرە سیستەمیکی ئابووری کە ئارامی بگەیهنیت بە هەموو جیهان لە ریگی پەرەپێدان و بازرگانی ئازادەو، هاوشانیش

بىت لەگەل دانانى چوار چىۋەى ئاسايشىكى نىۋدەولەتى، كە زياتر لەسەر ئەو راستىيە بنجى داكوتى بىت كە دەستەلاتى ئەمىرىكى بىتتە بەردى بناغەى دانانى قەبارەى نزامى جىهانى. بە ھەرحال لەم چوار چىۋەىيەدا بە زۆرى پىشتىش بەو بەسترا بوو كە يەكەتەى سوڧىت ھاوشان بىت لەگەل ويلايەتە يەكگرتوۋەكاندا و كارى ھاوبەشى بۇ دارىشتنى ئەم جۆرە نىزامە بكات.

كەسانى ۋەك جىمىس فۇرىسىتال و دىن ئەيكسۇن باۋەپىيان وا بوو، كە ئەمىرىكا ۋەك پىشپەرىۋى جىهان جىنگەى بەرىتانىيائى مەزنى گرتۋتەۋە. ۋەك فۇرىسىتال لە ۱۹۴۱ دىناۋە (ئەمىرىكا دەبىت بىتتە بە دەستەلاتى زالبوۋى سەدى بىستەم.) ھىنرى لوس لە جىياتى ھەموو دەست پۇشتوۋەكانى ناۋەۋە و دەرەۋەى ئىدارەكەى پۇرڧىلت دەدوا كاتىك داكۆكى لەسەر ئەۋە دەكرد كە (نەك ھەر بردنەۋەى جەنگى دژ بە ئەلمانىا و ژاپۇن كەۋتۋتە ئەستۋى ويلايەتە يەكگرتوۋەكان، بەلكو ئەۋەشى لە ئەستۋىيە كە نزامىكى رەۋىشت بەرزى نىۋدەولەتىش ساز بدات، تا بتوانىت پرنسىپەكانى ئەمىرىكا بلاۋ بكاتەۋە - لەگەل ئەركى پۇرڧىلتەى دوورخستنەۋەى تارمايى جەنگى جىهانى سىيەم - ئاۋا بۇچوونىك لە بەلگەنامەكەى پۇرڧىلتەى زۆر بە وردتر لە خولقاندنى پۇخراۋى نەتەۋە يەكگرتوۋەكان لە سالى ۱۹۴۵ دا رەنگى دابوۋەۋە.

بەم شىۋەيە، تەۋاۋ پىش ئەۋەى يەكەتەى سوڧىت ۋەك بەرەنگارىكى مەزىن بوو و ئاسايش و پرنسىپەكانى ئەمىرىكا بىتتە كايەۋە. فەرماندەرە ئەمىرىكىيەكان گەشتبۋونە ئاكامىك كە بە پىۋىستىيان زانىۋە ويلايەتە يەكگرتوۋەكان بەرىەستى شەپەگىزى لە ھەموو جىهاندا بكات، شەپەنگىزى ھەر كەسىك بىت، ئەمەش لە پىناۋ بىنيادنانى جىهانىكى پۇر لە ئارامى. لە راستىدا لە سالانى جەنگدا زياتر خەمخۇرى قوۋتبۋونەۋەى ئەلمانىا و ژاپۇن بوون زياتر لە سوڧىتتەيەكان. جۇن

لويس گاديس كورتهى بۇچۈنەكانى ئەمىرىكى لە سالانى نىوان ۱۹۴۱ - ۱۹۴۶،
بەم شىۋەيە كورت كرۇتتەۋە:

سەرۋكى ئەمىرىكا و راۋىژكارە سەرەككەيەكانى سوورن بوون لەسەر پاراستنى
ويلايەتە يەكگرتتوۋەكان دژى ھەر جۆرە خەتەرىك كە لە پاش بردنەۋەى جەنگ
رووبەرۋى ئەم ولاتە بېيئەۋە، بەلام ھۇشيارىيەكى تەۋاۋىيان نەبوو بەرانبەر ئەۋەى
ئەم مەترىسيانە چى بن و لە كويۋە سەردەردەكەن. بىر كرنەۋەيان لە ئاستى
ئاسايشى پاش جەنگ، زياتر بوو نەك تايبەت.

ھەندىك كارمەندى فەرمى دەستپۇشتوو، زياتر لە ژىريارى ئەۋ بە
ھەلەداچۈنەدا بوون كە گوايە (ئاسايشى ھەمە لايەن) و نەتەۋە
يەكگرتتوۋەكان شاينەنى ئەۋەن پىشتيان پى بېسەستريت بۇ پاراستنى ئاشتى. لە
سالى ۱۹۴۵ ھارى ترومان جارى داۋە كە ويلايەتە يەكگرتتوۋەكان بۇتە (يەكك
لە ھەرە ھىزە دەستەلاتدارەكانى سەر پوۋى زەۋى) و ئەركى ئىستەى ئەۋەيە
ۋەك خۇى بھىلئىتتەۋە) بۇ ئەۋەى (جىھان بە بەرەۋ ئاشتى و خۇشگوزەرانى
بەرىت. (ترومان ئەۋەشى خستە پوو كە) ويلايەتە يەكگرتتوۋەكان سەرقاقلەيى
جىھانى بە دەست ھىناۋە كە بە تەنھا پابەندى سوپاكەمان و ھىزە دەريايىيە
نەبەردەكەمان نىيە. (بەلام نىازى وا بوو، سەرەراى ناردنەۋەى سەربازەكان بۇ
مالى خۇيان كە) ويلايەتە يەكگرتتوۋەكان ۋەك مەزنتىن ھىزى سەر روۋى زەۋى و
دەريايى بھىلئىتتەۋە و ھىزى ئاسمانىش ۋەك بە تۋانانتىن ھىزى جىھان پاكىرى. (ترومان
وتۋوشىيەتى: (ئەمىرىكايىيەكان ھىزى سەربازىيان بە تەنھا بۇ ئەۋە
بەكاردىنن كە ئاسايشى جىھانى پى سەقامگىر بكن، چونكە ئىمە پىمان وايە كە
ئاسايشى ئىمە پا بەندە بە ئاسايشى جىھانەۋە.)

نكولى كرن لە پادەى خەرجى سەربازى و خۇ دورخستنەۋە لە ئامادە
باشى پىۋىست بۇ قەبەكردى ھىزەكان بۇ بەدھىئاننى ئەم مەبەستانە بوو، بەھۋى

پاشە كشيى سىياسەتى دەرەۋەى ئەمىرىكا، راستەوخۇ دواى جەنگ. بەلام رايەل كىردنى پەردە ئاسنىنەكەى ستالين و ھەلگىرساندىنى جەنگ لە كۇرىا، خەوى لە ئەمىرىكا تىكدا و پىۋىستى دانانى سىياسەتتىكى پتەو و پىشكەوتوى دەرەۋەى بە ناگا ھىنا، بەلام كاتىك كە وىلايەتە يەكگرتوۋەكان بە خىرايى روو بە رووى ئەم بەرەنگارىيانە بوۋەو. زىنگىيەكى رەچاۋنەكراو لە كاتى گواستەنەو دا، لە سالەكانى كتوپىرى دواى جەنگ بۇ دەستىپكى جەنگى سارد. نامانجى ئەسلى گەشەدان و پاراستنى نزامىكى جىھانى لايەق كە بە نامانجى بەرەنگاربوۋنەۋەى دەستەلاتى سۇقۇتتەو، وىلايەتە يەكگرتوۋەكان جۇرە سىياسەتتىكى گونجاندى. كە ئەگەر بەرەنگارى سۇقۇتتىش رووى نەدايە، ئەوا ئەمىرىكا رۆلى خۇى ھەر دەبىينى، واتە رۆلىكى گەۋرەى لە ئەوروپا و ئاسيا و رۆژھەلاتى ناۋەرەستدا دەبىينى، نەرىتە بىنەمايىەكانى ھەلسوكەوتى نىۋدەۋلەتى دەگرتە خۇى و گەشەى دەدا بە چاكسازى دىمۇكراتىيەت لە ھەر شوپىنىك بوۋايە لەگەل پىشخستنى پىرنسىپەكانى ئەمىرىكا لە دەرەۋە دا. ھەموو ئەم نمونەبىيانە بوۋنەتە ھاۋبەشى لە گەل ستراتىژى لە قەفەسنانى (ئىحتىوا) يەكىەتى سۇقۇتت، ھەر ئەم نەرىتانەش ئاۋىتەى ستراتىژى ئەمىرىكى بوون لە باشوورى رۆژھەلاتى ئاسيا.

ئەگەر شتىك لە بابەت گەرانەۋە بۇ كاتى رابردوو لە فەرمايشتەكەى بۇشدا نامازەى پىكرا بىت، ئەۋەيە كە مېونخ نەك قىتنام، بوو بە ھۇى ھۇشيار كىردنەۋە و بىرھىنانەۋەى (گومرا بوونى دەستەلات) ۋە خەتەرى دادوهرى كىردنى خەلكانى تر. لە سالى ۱۹۵۱ دا سەرۇك ترومان لە وتارى روون كىردنەۋەى بەشدارى بوونى وىلايەتە يەكگرتوۋەكان لە جەنگى كۇرىا دا، داكۇكى لەسەر ئەۋە كىرد ئەگەر ھاۋپەيمانەكان لە سالانى ۱۹۳۰ دا (سىياسەتى شىياۋيان جى بەجى بىكردايە ، ئەگەر ۋلاتە ئازادەكان بە يەكەۋە كارىان بىكردايە بۇ تىكشكاندىنى شەر فرۇشتنى دىكتاتورەكان، ئەگەر لە كاتى دەست پىكىردندا و كاتى كە شەرەنگىزىيەكە ھىشتا

پەرەى نەسەند بوو، لەوانەىە جەنگى دووهمى جىهانى ھەر رووى نەداىە. ئەگەر مېژوو شتىكى فير كردييتىن، ئەو شتەش ئەوھىە، دەست دريژى كردنە سەر ھەر شوينىكى جىهان دەبيتە مەترسى بۇ سەر ناشتى ھەموو جىهان. (ھەرۈھا ئەمپروش، سىياسەتمەدارانى ئەمريكا دەبيت لە ھەمان ھۇ كەلك وەرېگرن، واتە: ھەتا زوو بگەى درەنگە. وەزىرى بەرگرى، رامسفيلد لە چاوپيگەوتنىكى سالى ۲۰۰۲ دا وتى: (ھيتلەر چى بويستايە باسى دەکرد.) بەلاى رامسفيلدەوہ (ھەتا زووتر بوەستينرايە ... كەمتر زيانبەخش دەبوو، كەمترى تى دەچوو.)

ئەگەر فەرمائىشتەكەى بوش ھەندى لە خالەكانى سىياسەتى ئاسايشى نىشتمانى بجات بە لادا، ھەر لەبەر ئەوھىە ئەم فەرمائىشتە بە يەكجارى خۆى لە ميراتەكەى قىتنام دوور دەخاتەوہ. لە پروفائيلكى تازەى نيوزويكدا " لە بابەت دونالد رامسفيلدەوہ و تا رادەيەكيش لە بابەت فەرمائىشتەكەى بوشەوہ، شتى سەرنج راكيش دەخاتە پوو: رامسفيلد وەچەى سات و جيليكە كە بۇ ماوہيەكى زور لە رۆزگيراندا بوون، بەلام پوخسار و ھەلوئىستى كاردانەوہيان لە بۇچوونەكانى حكومەتى ئىستەى ويلايەتە يەكگرتووەكاندا ھەيە. وژتارەكە بەم شيوہيە بەردەوامە: (برياى ئەگەرى پەلاماردانى عىراق لە قۇناغەكانى ژيانى پيشتەر و ئەزموونى رامسفيلدەوہ بەدى دەكرىت و پيكدادانى نيوان بەھاكانى مەزنترين جيل و كۆنە سەربازى جەنگى سارد و (BABY BOOMERS) * كە ھاتنەسەر حوكم لە پاش و تەرگەيت* و قىتنام) پروفائيلەكە تىببىنى ھنرى كيسنجەر دەگرىتە خۆى كە دەليت: (رامسفيلد ھەولى گەرانەوہى ئەركى سەربازى و بەرپرسيارىتى

* زيادكردى منداال بوون لە نوای جەنگى جىهانى دووہم.

* و تەرگىت: شەرمەزارى تەزوير كردنى ھەلبىژاردنەكانى سالى ۱۹۷۲ بوو، كە لە ئاكامدا نيكسون ناچار

كرا وەك سەر كۆكارى ئەمريكا واز لە حوكم بەيئيت. وەرگيژ.

بۇ زالبون بەسەر ھەلۋىستى جىلى قىتنامدا داۋە، ھەلۋىستى ناھەموارى
(پەككەوتەيى).

ئەم ھەلۋىستانە يەككەتە سۇقۇتتايان لە مردن رزگار كرد. لاي چەپەو،
لەويۋە نووسەر نۆيمى ئيمرى ئەم تىبىننەي داۋە: (ھەميشە ھەر سالى ۱۹۶۸،
شەوى رەشى رۇحيانەتى ئەمريكيە.) رەنگدانەوھى قىتنام لە كاتى پرۇسەي
گەردەلولى بياياندا و لە كاتى ئىدارەي كلينتۇنئيشدا بەدى دەكرا. ھەرەك كۆنە
جەنگاۋەرەكانى ھەلمەتى ماك گۇفەرن پەنجەي خۇيان لە بابەت دۇپات كردنەوھى
ھەلەي قىتنام لە بۇسنىيا و كۇسۇقۇ دەگوشى ، تا ئەو رادەيەي خاۋەن ئەزمونى
رىگەچارەي دىلۇماسى بەلقان رىچارد ھولبروك بەناچارىيەو بەلىت: ( )
بۇسنىيا، قىتنام نەبوو، سېبىيەكان قىتكونگى نەبوون و بەلگراك ھانۇي نەبوو.)
خىۋەكەي قىتنام تا ئەمپرۇ لەم ناۋە ماۋە، لە چاۋپىداخشانەوھى كىتتەبەكانى
نيويۇركدا ئەنتۇنى لويىس نووسىيويەتى: (بەردەوام يىرم لە يەك شت دەكردەو،
قىتنام!) ئەمە لە دەنگدانەوھى ناپەزەيەتى جەنگى كەنداۋ بوو، دە سالىك لەمەوبەر
كە دەيووت: (عىراق ولاتىكى گەرورە و ھاۋچەرخە، بە چىرى خاۋەنى
شارستانىيەتە، ئەگەر ئىمە بە بۇردومان لەت لەتى بكەين، ئايا ئىمە ئەۋەندە عاقل
دەيىن كە پارچەكانى بىنن بە يەكەو.)

لاي راستەو ستراتىژى نىكسۇنى بۇ خۇ دوورخستتەوھ لە قىتنامىكى تر
بە تەركىز كردنەسەر بەرژەۋەندىيە گىرنگەكانى ويلايەتە يەكگرتوۋەكان ھەتا
سالانى ۱۹۹۰ بەردەوام بوو. جۇرج ۆكەر بۇش سكالاي ھاۋشىۋەي ميوئى
دەكرد، تەنانت سەدامى بە ھاۋشىۋەي ھىتلەر دادەنا. وا بەلىنى دەدا كە ئەو لە
(قىتنامەوھە فير بوو و بەپىي ئەۋەش جەنگى كەنداۋى ساز كرد - راشى
ۋەستاند - و ھەر ئەۋەندەي " بەرژەۋەندى گىرنگ " كە نەوتى كۆيەتە زامن كرا، بە
ھەزارەھا عىراقى بەجىيئىشت بۇ ئەۋەي قەتلۇعام بىرپن لە لايەن ئەو (ھىتلەر)ەي

كە ويلايه تە يەكگرتووه كان برىارىدا لەسەر دەستەلات بىمىنىتەوه. دوایى بە خۆمەلكىشانەوه وتى: (كۆنىشانەى قىتنامان، بۆ ھەتا ھەتايە بە شەق لەناو برد.) بەلام سالىك بە سەردا تىنەپەپىرى (بۆش دەستىووردانى گۆرىلاى بۆسنىاي رەت كەردەوه.) ۋە وتى: (ئىمە بەسمانە.) ۋە تەنەت جۆرج دەبلىو بۆش، لە كۆنگرەى كۆمارى نىشتمانى سالى ۲۰۰۰ دا ئامۇژگارى ئامادەبووانى كرد (كە وانەكانى قىتنام لە ياد نەكەن.) بە تەنيا ھەر سىياسىيەكان نىن كە بە كۆنىشانەى جەنگى قىتنامەوه دەنالىنن. دەزگەى سەربازى ئەمىرىكا، كە رامسقىلد سەرۆكايەتى دەكات، ھىشتا پىيوستى بە چاك بوونەوہيە لەو جەنگە. ستراتىژئاس، ئىليوت كۆھىن روونى دەكاتەوه كە (قىتنام،) بۆتە شانۆى رەوشتى دەزگەكانى بەرگرى، بۆتە چىرۆكى ھىنانەوہى مەدەنىيەت، دەستەمۆ كردنى سەربازى و تا پارادەيەكىش خولقاندنى كارەسات.) وانە يىرۆكراتىيەكانى ئەم شانۆگەرييە (رەوشتىيە) لە لاين و زىرى بەرگرى ئىدارەى زىگن، كاسپەر واينبرگەرەوه، بۆ يەكەمجار دەستى پىكرد. كە بە روونى سىستىمىكى پىوانەى سنووردار كراوى بۆ بەكارھىنانى ھىز ئاشكرا كرد. كۆلن پاول، دواتر، بە رىزلىنانەوه خستىنەواو فەرمايشتەكەيەوه، كە بەناوى خۆيەوه ناسراوه. فەرمايشتەكەى پاول زياتر ئەوه دەگرىتە خۆى چۆن بجەنگىن؟ ھەرەھا كەى بجەنگىن؟ بە تايبەتى لە پىناو (بەرژەوہندى گرىنگ) دا ئەك (ھۆكارى نيوە ناچل) ۋەك (بنىادنانى نەتەوه) و (سۆزى مەوقايەتى) يان ھەر شتىك كە خىوہەى قىتنام لە خەو بەخەبەر بكاتەوه. پاول بەم شىوہيە فەرمايشتەكەى كورت دەكاتەوه: (ئايا بەرژەوہندى ۆلات كەوتۆتەبەر مەترسى؟ ئەگەر ۋەلامەكە بەلىيە، بېرۆ بۆى) ئەمە لەوانەيە بەشى خۆى ماقول بىت. پارانەوہى فەرمايشتەكەى پاول ۋە ئەو جەنگەى بوو بە ئىلھامى ئەم فەرمايشتە، ھەر چۆنىك بىت، نەيارى گەرە ژەنەرآلەكانى ئەمىركايان پيشان دەدا. لە زۆرەى زۆرى ئەو دەستىووردانانەى ويلايه تە يەكگرتووهكاندا لە ۆلاتانى تر، لە سەردەمى پاش

جەنگى سارد دا، لە عىراق و بۇسنىيا و كۆسۆقۇ و عىراق سەر لە نوى. پاول لە بايوگرافەكەى خويدا، لە بابەت پيكدادانەكانى سەرەختى كلينتۆن نووسىويەتى: (لە هېچ كام لەم قەيرانە بيانانەدا، بە قەدەر ئەوەى كە دواى داگير كردنى كوهيت و مەترسى پرىنى ئەوتى عەرەبى سعودى، ناوا بەرژەوهەندىيەكانى ئىمە نەكەتۆتەبەر مەترسىيەو.) گوڤى مەدەرى، پاول بۇ خوشى نكولى لە بەشداری بوونى جەنگى كەنداو دەكرد. لە رووى رەوانىيەتيەو فرمايشتەكەى پاول لەو دەچیت پتەو بیئت، لە رووى جى بەجى كردنەو، قابیلی كار نەكردنە.

كاتىك بە بەرانبەر قىتنام حوكم دەدرى و دەپيورى، ویلايه ته یه كگرتووەكان هەميشه دووچارى پاشه كشى دەبیئت. بۇ ئەمەش هۆیهكى ساده ههیه: سیاسەتمەدارەكانى ئىمە لەوانهیه بە هۆى وانەكانى قىتنامەو زۆریان لەباردا نەما بیئت، بەلام باقى جيهان بە پيوهرەكانى ميونخ پۆل دەبينن. لیئەو، كاتىك نيكسۆن و كيسنجەر، دواى بە دواى قىتنام، جيهانى سىيەمیان دەخستەو بارى كشماتى. مۆسكۆ دوو قات هەولى دەدا بۇ ئەوەى نفوزى خۆى لە ئەفریقا و رۆژهلەتى ناوهراست و رۆژهلەتى ئاسیا بەرفراوتر بكات. لە كاتىكدا كە سەرۆك كارتەر، بە وانەى قىتنام تەمى بوو، نەیدەویست ویلايه ته یه كگرتووەكان (دەستیوهردانى ناوخۆى هېچ ولاتىك بكات.) یه كیه تی سۆفیت سەرقالى غەزووی ئەفغانستان بوو و بریکارى لە ئەمریکای ناوهراست دادەمەزراند. وای دادەننن كە ویلايه ته یه كگرتووەكان تەواو عەسابی لە دەست دابیئت، لەوانهیه هەردوو سەدام حوسین و میلۆسوفیچ كەلكیان لە شەرى رووداوى قىتنام وەرگرتیئت و وایان دانا بیئت كە ئەمریکا لە شەر فرۆشتنیان بەهەند وەرناگریئت.

لە راستیدا، پیوهرى قىتنام وەك دەلیلى بۇ ئەوەى چ كاتىك هیز بەكاربەینریئت لە دواى جەنگى ساردهو، وا دەرکەوت كە بى سوود بیئت. لە گەلى رووداو دا، ئەوئەندەى " چەپ " سوور بوون لەسەر دانپیانانى ئەوەى لە نیوان

رەشت بەرزى و كۆمەلكوژىدا، نىزام و بەرەلایدا وەستاو، ھىزى ئەمىرىكايە. خۆگىردانى تەواو بە وانەكانى قىتنامەو، واتە: (نەئاردنى ھىزى ئاشتى پارىز، لىنەدانى ئاسمانى كارىگەر، دەستتېوۋرەنەدان ئەگەر بۇ كارى مەزىش بىت - بە كورتى ھىچ پەرسەيەك كە لە بەرژەوۋەندى خۆ- بەدەر بىت، نابیئ ئەنجام بەرىت. لە ئاستى كۆنزىرقەتېقەكانىشەو كە لە جىھانى ئەمەردا جىگەى نەدەبووۋە پىناسە كردنى (بەرژەوۋەندىيە گىرنگەكان) بە واتاى بىرەكانى نەوت و راپەو و كەنالەكانى دەريا دىت. بە پىي ھەلسەنگاندنى سىياسەتى فەرمى، تەرجوۋمە كردنى بە واتاى پەشمە دامالینى فەرماندەيى ئەمىرىكا دىت. بۇ نموونە كاتىك كە ئەمىرىكا نەبوۋىست لاقەى قەيرانى مەزىي بۇسنىيا بكات، راستەوخۇ سەقامگىرى ئاسايشى ھاوپەيما نەكانى ئەتلانتىكى دەكەوتنەبەر ھەپەشەو، كە ئاسايشى ھەر يەككە لەم ولاتانە، يەككە لە ھەرە گىرنگىرەن بەرژەوۋەندىيەكانى ئەمىرىكا. لەوانەيە واقىيەكان پىيان ناخۇش بىت، بەلام وىلايەتە يەكگرتوۋەكان بوۋە بە ئامانجەى (دوولايى دەركە) ى سىستەمى نىۋەدەولەتى و كاتىك مەلوولانە دەكەوتنە روۋى ھەپەشەى ئەو سىستەمە، نىزامى نىۋەدەولەتى بە خىرايى مۇلق دەبوو. لە مېژوۋى ئىستەى ئەمىرىكادا، زىاتر بى دەنگى، نەك ھەلچوون بۇتە ھۇى كىشەى زۆرتەر و مەترسى گەورەتر.

وەك جەنگاۋەرە سىستەكانى پىش قىتنام، ئەندامى تىمەكەى بۇش بەوۋەيان زانى كە ھەنوۋكە ئەزموون و ھەلى باش دەخاتە روو، بە بۇچوونى ئەوان دەبىت يەكاۋىەك دوو نىشانە پىپىكرىت: يەكەم گەشەدان بە نىزامى جىھانى سەر بە بەرژەوۋەندىيەكانى ئەمىرىكا و پىرنسىپەكانى، دووم بەرھەلستى دژى تەگەرەى راستەوخۇ و مەترسىدار، كە ناھىلىت ئەم نىزامە بە دەست بەپىنرىت. بە چەند وشەيەكى تر، جەنگى نااساىي دژى تىرۋىزىم، سىياسەتى تەقلىدى دەروەى ئەمىرىكا بى تاوان ناكات لە بەدەستەپىنانى ئامانجەكانىدا. مېشىل فلورنۇى كە

راويژكارى بالاي سەنتەرى ستراتېژى و توۋىژىنەۋەى نۆدەۋلەتتېيە دەلئەت: (ئىدى ئىمە ناتوانىن وا بە ئاسانى بىر لە ئاسايشى نىشتمانى بىكەينەۋە لە رىگەى پاراستنى ھاۋپەيمانەكانمانەۋە و پاراستنى بەرژەۋەندىيەكان لە دەرەۋەى ۋلات.) (دەبىت ئىمە زۆر بە جدى ئاگامان لە پاراستنى مالى خۇمان بىت.) ئىمە ئەمە دەكەين. بەلام ئەمە زۆر بە زەحمەت ئەمىرىكا دوور دەخاتەۋە لەۋەى بە ئەركەكانى خۇى بۇ پاراستنى تايوان ھەستىت دژى چىن، لە پالپىشتىكىردنى ئىسرائىل و ھاۋپەيمانەكانمان لە ئەۋروپا و ئاسيا دا و بۇ پاراستنى بنەما ئەمىرىكىيەكان لە دەرەۋەى ۋلات. بە ئاگا بوونمان لە چەمكە بەرفراۋانەكانى سىياسەتى دەرەۋەى ۋىلايەتە يەكگرتوۋەكان زياتر لە جاران دەمانخاتەبەر ھەرەشە ئاساييەكان، كە ئىمە تا پوودانى (۱۱) ئەيلول سەرقالى بووين.

رووداۋەكانى دواى (۱۱) ى ئەيلول، ئامانچە بنەمايىەكانى سىياسەتى دەرەۋەى ئەمىرىكى وريا نەكردەۋە. بە پىچەۋانەۋە، جەنگى ئىدارەى ئەمىرىكى دژى تىرۇر بە (چوارگۆشەيى) كەۋتە نىۋ ستراتېژى كۆنى ئەمىرىكىيەۋە. ھەر لە جەۋھەرىەكانىشدا كاردانەۋەش بۇ ھىچ شتىك نىيە، جگە لە دەرەك كىردنى راستىيەكان نەبىت بە شىۋەيەكى سادە. كەيف خۇشى رەخنەگرانى ئىدارەى بۇش لەۋەدايە كە رەۋىشتى ئەمىرىكا لە جىھاندا دەكەۋىتە دەرەۋەى شكۆمەندى گۆى زەۋىيەۋە. ۋىلايەتە يەكگرتوۋەكان ھەلۋىستىكى بى پىشىنەى دەستەلات و كارتىكىردنى لە جىھاندا گرتەخۇى، بە پىۋەرى ترادسىۋنى دەستەلاتى نىشتمانى ۋىلايەتە يەكگرتوۋەكان، لە بارىكدايە كە لە ساتى حوكمدارى مىدىرانەۋە لە لايەن پۇماۋە تا ئىستە ۋىنەى نەبوۋە. لە ھەر جىھاننىكدا بىت، ھىزى سەربازى ئەمىرىكى كورتهبنەترىنە لە نىۋان ھىزەكانى تىرى جىھاندا، لە كاتى كاردانەۋەى بەرھەلستى ھەرەشەى كتوپردا. ئەمە لە كاتىكدايە كە بنەماكانى رەۋىشتى ئابوورى، كە سەرمایەدارى لىپرالىيە و بازىرگانى ئازادە، لە لايەن جىھانەۋە بە باشتىن مۇدئىل

پەسەند كراوه بۇ سامان بەدەستەينان و ويلايه تە يەكگرتووه كان لە ناوهندى نيزامى ئابوورى نيو دەولەتيدا جىي خۇي خۇش كردووه. ھەروھە زەوشى سياسى لىپرالى ديموكراتى ئەمريكى بە كيشوھەرەكاندا بلاو بوونەتەوہ. بنەماكانى سياسەتى لىپرالى ديموكراتى ئەمريكى لەناو ولاتانى كيشوھەرەكاندا و لەناو گەلەك كۆلتوردا بلاو بووتەوہ. لە كاتىكدا خەلكانى تر، سەرقالى مېتۆدى "ئۆتۆكرات" ين لە شيوە حوكمياندا. كەمىكيش دان بە چاكەى ئەمريكادا دەنيىن لە بوارى ماف و ئازادى تاكە كەسدا.

لەمەش زياتر جياواز لە ھىزە ئىمپىريالىھەكانى پيشوو، ئەگەر ويلايه تە يەكگرتووه كان پاكس ئەمريكانىھەكى خولقاند بيت ئەوا نەلەسەر داگير كردنى كۆلۇنيالى يان لەسەر فراوانكردنى قەبارەى ئابوورى بنيادى نەناوہ. سەرۇك بۇش لە وتارى كۆلۇنيزى سەربازى ويست پۆينت وتى: (ئەمريكا ئىمپىراتورىيەتى نىيە تا بەرفراوانى بكا و ناشىيەوئت ئوتۇپيا (تۇباوييەت) دامەزىنييت.) ھەر ئەوئەندەيە ئەمريكا بە پياوچاكيىتى خۇي نيزامى ئەمروى جىھانى راگير كردووه. بۇ دۇنيايى، بەچاودىرى ھىزى ئەمريكا و بەھوى پيشپرکى و پيزانىنەوہ لە ھەموو لايەكى جىھاندا، نمونەيىھەكانى ئەمريكا بە راستى جىھانى بوون. لە ئاكامدا، كاتىك كە تەنيا زلھىزى جىھان خۇي ناويىتەى نەريىتى رەوشتى نيو دەولەتى دەكات - بۇ ديموكراسى، بۇ مافى مروۇ، دژى دوژمنايەتى، دژى بلاو بوونەوہى چەك - ئەمانە واتاى ئەوہىە كە بەرھەنگارى سەرکەوتووانە لە ئاستى دەستەلاتى ئەمريكادا بە بى گۆران ھەموو نەريىتەكانى دەستكردى ئەمريكا لاواز دەكات. - ئيمە - لە ميانەى سەرۇكايەتەوہ و واز لە خۇ ھىنانەوہ يان لە بۇچوونى تەسكى بەرژەوہندى نىشتمانىيەوہ - بۇ پاشەكشى كردن لەو جىگەيەى كە لە مېژووہوہ بۇمان ماوہتەوہ، ئەو ھەلچوونەى كە بە خىرايى بە دوايدا ديت بە دۇنيايىيەوہ دەگاتە كەنارەكانى ولاتەكەمان. تەنانەت ئەگەر بيتو بەاتايە، سبەينى ترسى عىراق نەمايە

هیشتا لهوه به دهرمان ناکات که رۆئیکی بههیز و چالاک له جیهاندا ببینن. لهوهش به دهرمان ناکات که ئهو ئهرکانهی قهدهر خستیوییه ته سهر شانمان. رهچاوی ئهو خهترانه بکهین که ئیسته ههن لهگهڵ ئهو مهترسیبانهی که چاوهڕیمان دهکات و له ئاسۆدا نادیارن، ههر ئهوهمان بۆ دهنیتیتتهوه که بهرهو پووی ئهم بارگرانییه ببینهوه. راگرتنی نیزامی نیودهولهتی به شیوهیهکی لایق و شیاو، بۆ ژیان داوا له پیشرهوایهتی ئهمریکا دهکات بۆ بهرگری کردن و تیکشکاندنی دیکتاتۆره شهرفروشهکان و ئایدۆلۆژییه دژوارهکان، بههۆی پشتگیری کردنی بهرژهوهندییهکانی ئهمریکا و بنهماکانی دیمۆکراسی لیبرال، لهگهڵ یاریدهدانی ئهو کهسانهیی که خهبات دهکهن دژی ئهو شهیتانه تونپۆیانهی که وهک مروقه خویمان نیشان دهن. ئهگهر ئهمریکا واز له شیوازی دانانی ئهم نیزامه بهینتی، لهوه دهنوانین دُنیا بین که خهکانی تر دهخهینه شیوازیکهوه که به هیچ شیوهیهکه نهخرمهتی بهرژهوهندییهکانمان دهکات و نهبههاکانمان.

ئهگهر ویلایهته یهگرتوووهکان نهبیت، کینی تر دهنوانیت پشتگیری جوامیری له جیهاندا بکات؟ ئهوروپا؟! که دووجار له سهدهی بیستههدا سهرقالی شهپی براکوژی بوون، دواي ئهوهش خویمان له کاتی جهنگی سارد دا خستهژیر رکیفی ئهمریکاوه. زۆربهی ئهوروپییهکان لامدانهوهیان بهرانبهه بهرهنگارییهکانی پاش جهنگی سارد، بریتی بوو له ههلوئستی دهبهنگ و گفت و پهککهوته و نهزوک. له بانگهشهکانی سالانی نهوهدهکاندا، پیشهواکانی ئهم کیشوهره، ده سالهکهیان بردهسهر و نهیانتوانی مامهله لهگهڵ پاکتاوی رهگهزی نیو کیشوهرهکهی خویمان بکهن، بهلام سهفقهی بازرگانی نایابیان لهگهڵ دهنولهتانی قوڵپ و چهتهدا نهجامهدا و نهشیان دهویست بودجهی بهرگری بهرز بکهنهوه بهو رادهیهی که بگاته ئاستی ئهوهی بینه خاوهنی سیاسهتیکی دهرهوهی ئازاد. ئایا چین دهنوانیت ئهم رۆله ببینیت؟ حوکمهکهی خۆی دیکتاتۆرییه و خاوهنی ئایدۆلۆژییهکی له کار

كەوتوۋى لە پەلوپۇ كەوتوۋە، ترس و ھەراسان كردن نەبىت ھىچ نابەخشىت بە دراوسىڭكانى. نەتەۋە يەكگرتوۋەكان دور لەۋەى كە كيانىكى سەر بەخۇ بىت، ئەم رىكخراۋە پىكھاتوۋە لە گروپە دەۋلەتلىك كە بەشى زۇريان دىكتاتورن و بەشىكى كەمىيان نوپنەرى جەماۋەرن و ئەمريكا ھەرچۇنلىك بىت شانى داۋەتەبەر ئەركەكانى ئەم رىكخراۋە لە روۋى دارايى و سياسى و سەربازىيەۋە.

كەۋاتە داۋاكارى دوا رۇژى مروڭ سياسەتلىكى دەرەۋەى ئەمريكايە، كە نمونەيى، دور لە بيانو ھىنانەۋە، پتەۋ لە روۋى دارايىشەۋە دامەزراۋ بىت. ئەمريكا ناىت بە تەنھا پۇلىسى جىھان بىت، يان بەرپۇەبەرى پۇلىس بىت، بەلكو بلندگۇى روۋناكى و رى پىشاندان بىت. لەم بارەيەۋە توپزەرەۋەى سياسەتى دەرەۋە جۇشوا موراڭك نووسىۋىيەتى: (پۇلىس ئەركەكەى لە دەستەلاتى بالاترەۋە بۇ دىارى دەكرىت، بەلام لەناۋ كۆمەلەى نەتەۋەكاندا دەستەلات نىيە لە ئەمريكا بالاتر بىت.) ئەم سۆزىارىيە تەنھا لە ئاستى نازى نەتەۋەايەتتىيەۋە نىيە. پستىيەك ھەيە كە بەدىلى پىشەۋايەتى ئەمريكا، جىھانلىكى شلەژاۋى " ھۇبسىانى " * يە، جىھانلىكە بەبى بەرگرى لە شەرفرۇشى، بە بى دابىن كردنى ئاشتى و ئاسايش، بە بى رەخساندى نەرىتە نىۋەدەۋلەتتىيەكان. ئەمەيە زلھىزى سەر گۇى زەۋى، ئەمە ئەركى بەرپرسىارىتى جىھان دەكرىتە ئەستۇ. كورت بىننە و تىبگەيت سياسەتى " مل كەچى " سەلامەترە يان ھەزراترە لە سياسەتلىك كە بەر لە ھەلچوۋنى مەترسىيە تازەكان بىت. بەو شىۋەيە ويلايەتە يەكگرتوۋەكان بە پەلە خۇى گەياندۇتە شوپنى كىشەكان پىش ئەۋەى سەر ھەلبەن، ئەو كىشانەى كە دەبنە مەترسى سەر بەرژەۋەندى نىشتمانى، ئاۋا

* ھۇبسىانى مەبەست لە تىۋرى فەيلەسوف تۇماس ھۇبىز كە سالى ۱۶۹۱ دا دەلىت: مروڭ ماق بنەماى ھەيە بۇ خۇپاۋاستن و بەدەستەينانى نامانجەكانى خودى خۇى. (ۋەرگىز)

رېگە چارەيان بۇ داىىن دەكات، پىش ئەۋەدى ۋەك قەيران لە دەست دەرچن. سىناتۆر كەى بەىلى ھوچىسۇن بۇچوونىكى (ناسراۋ بەلام بە ھەلەدا چوۋ)ى كە چەند سالىك لەمەۋبەر نووسىبوى (زلەيزىك زياتر باۋەر پىكراۋ دەبىت و كارىگەرتەر دەبىت، ئەگەر بە پىۋەرئىكى ديارىكراۋ خۇى لە ھەموو پىكدادانىكى ناۋچەبىدا بە دوور بگرىت. لە راستىدا ئەمە زۆر بە وردى ئەۋەىە كە زلەيزىك خۇى لە زلەيزى بجات.

ھىشتا، جىى خۇىەتى پىرسىن، ھەلوئىستى دەۋلەتەكانى ترى جىهان بەرانبەر دەستروشتنى درىژخايەنى ئەمريكا چۆن دەبىت؟ چارلس كوچان، دانەرى كىتئىى " لە بابەت دوا ھاتنى سەردەمى ئەمريكى، سىياسەتى ئىپىريالىزمە دەرەۋەى و جىۋپۇلئىتىكى) سەدەى بىست و يەك"، ھۇشيارى لەۋە دەكات كە فەرمائىشتەكەى بۇش (ھەر ئاۋازىكى بەجۇشى تازەى كە دەبىتە ھۇى دروست كردنى ئەۋ شىۋە ھاۋپەىمانئىيەى كە ئەم ئىدارەىە دەلى خۇيانى لى دوور دەخەنەۋە.) بۇ دۇنياۋون، ئەۋ رژىمانەى كە نىزامى جىھانى بە پىشەرەۋايەتى ئەمريكا بە مەترسى رەچاۋ دەكەن بۇسەر بوون و مانىان، دەكەۋنە دووى رېگەچارەىەك بۇ ئەۋەى لە دەستەلاتى ئەمريكى بېرن و ھاۋپەىمانى تاكتىكى پىك بەئىن لەگەل دەۋلەتە سووك تاۋانبارەكاندا بۇ بە دەست ھىنانى نامانجىكى ھاۋبەش، بۇ مۇلەق كردنى نىزامى نىۋەدەۋلەتى و بۇ دۇزىنەۋەى بارودۇخىك كە وىلايەتە يەكگرتوۋەكان لە ھاۋپەىمانەكانى داىراۋ بكن.

بە ھەرحال ئەمانە ھىچيان سەنگىكىان نەخستە سەر مشتومپى قایل بوون بە شكۇدارى ئەمريكى، ئەمرو كىشەكە كىشەى كەللە رەقى ئەمريكى نىيە، ئەۋە راسىتتەكە و سەلمىتراۋە، راستى دەستەلاتى ئەمريكىيە كە لە ھەموو شىۋەكانىدا دەرەكەۋىت. ئەۋانەى لايان وايە كە ۋەرس بوونى جىھانى دژى ئەمريكا بە لغاۋكردنى سىياسەتى دەرەۋەى ئەمريكى لا دەچىت، خۇيان ھەلەدەخەلەتئىن.

تەننەت ئەگەر ويلايه تە يەكگرتووھەكان جارىكيت دەستيوھەردانى شوينىكى ترى
 ھەك عىراق نەكات، دەبيت بە نيشانە بۇ ھەسوودى و جارس بوون، لەوانەشە
 جاروبار بۇ ترس، ئەمريكاييەكى دەستەلاتدارى بەرھوشت و ھيشتا ھەر
 شكۆمەنديش ئەمريكا بەس دەبيت بۇ بەرھنگارى پاوانخوازي (طموع) چين،
 ئيسلامى توندرو و فەرھنساى كەم سەليقە. ئەگەر ويلايه تە يەكگرتووھەكان ئامادەى
 ئەوھ بيت ھەموو دەستەلات و كارتىكرديكى راستەقىنەى خوى لە خوى دامالى،
 ھيشتا دەتوانيت ريگە بۇ نەتەوھەكانى تر خووش بكات تا بارودوخيك بە دەست
 بەينن كە ببينە ھاوسەنگى ئەمريكا لەسەر شانۆى جيهانيدا و ھيشتاش
 بەرھنگاربوون و ھەسوودى بردن ھەك خوى دەمىنيتەوھ.

بەلام جيگەى گومانە كە گروپىكى كاريگەرى پىكھاتوو لە چەند ولاتيك
 راست ببیتەوھ و شان بدا لە شانى دەستەلاتى ويلايه تە يەكگرتووھەكان. ھەموو
 ھيرشەكانى ئەم سات و ھەختەى دژ بە " زالبوونى ئەمريكى " پىناسەى ولاتى
 ھيرش ھينەر دەردەخات. ھاوپەيمانانى ھەك فەرھنسا لەوانە يە رەخنەى پوچەل لە
 بابەت " فرە دەستەلاتى " ئەمريكاوھ بگري، بەلام ھەر پابەند دەبن بە پشت بەستن
 بە ويلايه تە يەكگرتووھەكان ھەك زامنى راگرى نيزامى نيودەولەتى. بە نيسبەت
 روسيا و چين و جيهانى ئيسلامەوھ، ئاوا پىكھاتەى گروپىكى كاريگەر بۇ كارى
 ھاوبەش ھەك ھيزى يەكگرتوو، ئەگەريكى لاوازە. ميژووى دريژى باوھ بە يەكدى
 نەكردن بەو راستييوھە ئالوزاوھ كە ستراتيجى ھاوبەشيان نيبە بۇ ئامانجەكانيان -
 تەننەت ئەگەر لە بابەت ئەمريكاشەوھ بيت. خو بە دوور گرتنى ئەم ھيزانە و
 ھيزەكانى تر بۇ يەكگرتن دژى ويلايه تە يەكگرتووھەكان، ديسانەوھ بەستراوھ بەو
 راستييوھە كە ناتوانن بە خوپەرستى و بەرژەوھندى تەسك خزمەتى ولاتەكانيان
 بکەن، بەلام بەدلىياييوھ بەرژەوھندى خويان لە مېھرەبانى نيزامى نيودەولەتيدا
 دەدوژنەوھ.

ئایا ئەرکی راگرتنی شکۆمەندی ئەمریکی و ئەنجامدانی هەولێ پتەو بۆ دانانی شیواز و بارودۆخی نیۆدەولەتی لە سەر و توانای ئەمریکییەوهیە؟ نەخیر، بە مەرجێک پێشەوا ئەمریکییەکان مەزەنە و ئێرا دەی سیاسیان هەبێت بۆ ئەوەی چی پێویست بوو بیکەن، ئەوەی داخووزییە مەرج نییە قەدەغە بێت. لە راستیدا، زۆربەى ئەو ئەرکانەى لە بەردەمانە بریتىە لە پتەو کردنى هێزىك كە ئیستە هەمانە.

وێرای سووکایەتییەکەى سالانى ١٩٩٠، هێشتا ویلایەتە یەكگرتووەکان بە لێهاتووییەوه بەهێزترین هێزی سەربازی جیهانی داگیر کردووه. ئەم سوپایە، لە چەند دەرفەتیکدا، دواى جەنگى سارد جەسوورى پيشان داوه لە : پەنەما، عێراق، کۆسۆڤۆ و ئەفغانستان. هێشتا ئەم سەرکەوتنانه دەگەرێتەوه بۆ ئەو کە لە پوورەى کە ویلایەتە یەكگرتووەکان دە سالیكە لەسەرى دەژى. ئەوه راستە كە وێرای زیادکردنى بودجه تازهکەى بۆش بۆ بەرگرى، هێشتا ویلایەتە یەكگرتووەکان پارەیهكى زۆر كەم بۆ توانای سەربازی خەرج دەکات، بۆ ئاشتی ئامادهباشى لە کاتی خۆیدا و بە دەست هێنانی تەکنەلۆژیای چەکی نوێ. درزی نیوان ستراتییەکانى ئەمریکا و ئەو وه سیلانەى كە هەن بۆ پڕکردنەوهى ئەو بۆشاییانە یەکانگیر نابن. ئەم راستییه، هەر کاتێک کە ویلایەتە یەكگرتووەکان بیهوێت هیز لە دەرەوه دامەزرینیت زیاتر زەق دەبێتەوه. هێشتا ئەرکی چاک کردنەوهى ئەم کەموکورییانە و دروست کردنى هێزىك كە بتوانییت شیوازيك بۆ بارودۆخی نیۆدەولەتی ئەمپرو و سبەینى و بیست سالى تر لە ئیستەوه دەتوانرى جى بەجى بکریت و لەوانەیه سالى ١٠٠ بلیۆن دۆلارى لە سەر و بودجهى بەرگرى ئیستەوه تىبجییت. ئەم لیستی پارەیه لەوانەیه تۆقینەر بێت، بەلام بە پێى مەرجە میژووییەکان، ئەمە هاوبەشییهكى بچووكى سەر وەتى ئەمریکایە. ئەم بره پارەیه هێشتا کەمە بە پێى پێوهى ٥٠ سالى رابردوو و زۆر نزمتره له وهى زلهێزهکان

مىژوو دا بۇ سوپاكانيان خەرج كىردووە لە. ئايا گىرنگى راگىركردنى شكۆدارى ئەمىرىكا ئەو بىرە پارەيە ناھىنى؟ شەرىعىيەتلىك بەھىزى ھاوپەيماڭىتى لە ئەوروپا و ئاسياوہ لەگەل ئىسرائىل دا لە رۆژھەلاتى ناوہ راست لە جەنگى ساردوہ بۇ ئەمىرىكا ماوہ تەوہ، ئەم ھاوپەيماڭانە بوونەتە سەنگەرى دەستەلاتى ئەمىرىكى و پىكھىنەرى دلى نىزامى لىپرانى دىمۆكرات، ئەو نىزامى كە ئەمىرىكا دەيەوئىت نىپارىزى و بلارى بكا تەوہ. رەخنەگران دەلئىن: (شكۆمەندى نئودەولەتى ئەمىرىكى ھەر لە ناوہ پۆكەوہيە و يەك لايىيە.) لە راستىدا ستراتىژىيەك كە بىيەوئىت جوامىرى ئەمىرىكا بىپارىزىت، ھىشتا پئويستى بە ھاوكارىيەكى ئەمىرىكى گەورە ترە بەرانبەر ھاوپەيماڭەكان. ويلايەتە يەگىرتووہكان نايىت بىرىتى بىت لە بانكىكى دەرەوہ و لە كاتى تەنگانەدا رووى تى بكرىت، بە ھەمان شىوہ، ئەمىرىكا نايىت بىيەتە بارچاوشى دوودل كاتى گۆر بە خۆى بدا، كە خەلكى شارەكەى لە كاتى مەترسىدا بە ھەلەداوان پەناى بۇ دەبەن. ويلايەتە يەگىرتووہكان دەبىت وەك ھىزىكى ئامادە بۇ ئەوروپا، ھەمىشە ئامادە بىت. دەبىت بە شىوہيەك كار بكات وەك بەرژەوہندى ھاوپەيماڭان بەرژەوہندى خۆيەتى، ھەرەشە بۇ ئەوان ھەرەشەيە بۇ سەر ويلايەتە يەگىرتووہكان. ئەمەش راستىيەك بى، دەبىت كاردانەوہى ئەمىرىكا بە شىوہيەك بىت كە ھەرەشە لە پىرنسىپەكانى شارستانىيەت بە ھەرەشەكردنىك لە قەلەم بدات، كە گەشتىيەتە بەردەرگەى ئەمىرىكىيەكان و دەست بەجى بكەوئىتە خۆى. كاركردن بە شىوہيەكى تر وا لە ويلايەتە يەگىرتووہكان دەكات وەك ھاويەشىكى باوہر پئىنەكراو رەچاو بكرىت و شكۆمەندى ئەمىرىكا و خودى نىزامى نئودەولەتى لەناو دەبات.

بوونى ئەمىرىكايەكى بەھىز، بتوانىت يەكاويەك ھىز بخاتە كار بە كارىگەرىيەكى تىكشكىنەر بۇ پاراستنى ناوچە گىرنگەكانى جىھان. رىگر دەبىت لەو تەھدەيىيانەى كە پوو بەرووى سەقامگىرى و ئارامى ئەو دەقەرانە دەبىتەوہ و

دەبیته هۆی گۆڕینی ئەو بارودۆخەیی که خۆیان پەسەندیان کردوو. ئەمریکایەکی بە توانا لەوانەشە بتوانیت رینگە لەم ناحەزانە بگریت و نەهیلێت خۆیان پێر چەك بکەن. ئەمریکایەك که ئارەزووی هێنانە کایەیی لە گوماندا بیێت، هەر ئەوەندەیی لێ دەوشییتەوه که بەرەنگارییەکانی ناحەزەکانی زیاتر هانی بدات . ئایا ئەو پەییامەیی که دەبیێت بۆ دوژمنانی بنییریت دەبیێت وا بیێت؟ یان ئایا ئاوا ییری لێ بکەینەوه؟ " نامادە باشی دەبیته باشترین ریباز بۆ ئاشتییهکی بەردەوام . " ئەمەش زۆر هەرزاتر دەبیێت لەو جەنگاوەرییهیی که لە سەرئەگەوتنی بونیادنانی ئەم توانایە دەکەوێتەوه .

توانای دامەزراندنی هیز لەو بەر دەریاکانەوه، لەوانەییە لە سالانی داها توودا تەگەرەیی زیاتری بیته پێی، چونکه دەستەلاتە بچووکهکان چەکی کۆمەڵکۆژ و مووشەکی گەیانندن دابین دەکەن و دەیگەینەننە هیزەکانی ئەمریکا و هاوپیەیمانەکانی و بگرە ئەمریکا خوشی . تەواو جیگەیی سەرسوپمانە، رەخنەگرە بیانییهکان که ناەادیلانە " بەرگری مووشەکی " بە داڕژاندنی زالبوونی ویلایهتە یەگرتووکان و بوون بە شیفی جیهان لە قەلەم دەدەن، ئەمانە هیشتا رەخنەکانیان ماقولتر ساز داوه وەك لە رەخنە خۆمالیەکان . لۆژیکی راستەقینەیی بەرگری مووشەك لەو دەایە که ئەگەری نەبی، ئەوسا سوپای دوژمنی چەكدار کراو بە مووشەکی مەودا درێژ وەك رۆبیرت جۆزیف، شارەزا لە بەربەستی بلاو بوونەوهی چەك لە کۆمیتەیی ئاسایشی نیشتمانی ئیدارەیی بۆش، دەلیت: (ئەم دوژمنانە دەتوانن شارەکانی ئەمریکا و هاوپیەیمانەکان بکەنە بارمتە بە ئەوهی ویلایهتە یەگرتووکان دەستەمۆ بکەن . بە چەند وشەییکی تر، بەرگری مووشەکی، لە بابەت پاراستنی توانای ئەمریکایە بۆ بەکارهێنانی هیزەکانی بەوپەڕی لێهاتوووییەوه . بە خەیاڵی کەسدا نەدەهات عێراق بیته یەكەم تاقیگەیی پاش سەرەختی جەنگی سارد وەك چۆن کەس وای بە خەیاڵدا نەدەخەملاند که بەرلین

بىيىتە گۆرە پانى جەنگى سارد. تاقىكردنەوہكە ئەگەرى ئەوہى ھەبوو كە لە شوينى ترشيدا پوو بدات - لە كۆرياي باكوور، لە تەنگاوى تايوان - يان لە گردهكانى جۆلان، بەلام ميژوو مونا مەرہىەكى كرد و يەكەم بەرەنگار بوونەوہى سەدەى بيست و يەكەمى خستە عىراقەوہ. سەرنەكەوتن لە بەزاندنى سەمددا بوو بە تيشكى رووناك كردنەوہ؛ لە ھەلبژاردنى سەرۆكايەتى نيوان جۆرج دەبليو بۆش و بيل كلينتۆن. پرسىارى ئەوہى، ئەى دەبىت جۆرج دەبليو بۆش بەرانبەر سەدام حوسين چى بكات؟ وەك لە مەوپيش كەموكۆرى ھەبوو؟ ئايا ئىستە ويلايەتە يەكگرتووەكان وەلامى لە لايە؟ ئەگەر سەرۆك بە ھەمان شيوہى پيشينەكانى كاردانەوہى ھەبىت، ئەوہ بەبى گومان ئەوئيش شكست دەھىنيت. ئەگەر، ھەرچۆنك بىت سەرۆك بۆش بتوانيت رژىمى عىراق بگۆرپت، دەبىتە پيشكەوتەيەكى ميژوويى كە بۇ عىراق دادەيمەزىنى، كە لەوانەيە بىيىتە يەكەم ديمۆكراسى عەرەب. بۇ ويلايەتە يەكگرتووەكانيش دەبىتە پيشاندەرى ھارمۆنى بەرژەوہندىيەكان و نمونەيىەكانى و بۇ جىھانىش، ئەوہىە كە بەبۆنەى ئەمريكاوہ دەبىتە شوينىكى سەقامگىرتر و عادىلانە تر.

پەيامەكە لە بەغداوہ دەست پى دەكات، بەلام لەوى كۆتايى نايەت. ئەگەر ويلايەتە يەكگرتووەكان دواى سەركەوتن بەرەو لە خۆپازى بوون بپوات و پاشەكشى بكات وەك جارى پيشووى لە عىراق دا، خەتەرى تازە زوو بە زوو سەرھەلدەداتەوہ. ريگرتن لەم ئاكامانە ئەو ئەركە زەحمەتەيە كە جەنگى ناو عىراق لە خانەى يەكەمدا دەرى دەخات، بەلام ئەمريكا ناتوانيت پشت بكاتە بەرپرسىارىتى راگرتنى نيزامى پيشينەى جىھان. وەلامى ئەم بەرەنگار بوونەوہىە يىرۆكەى خودى ئەمريكا خۆيەتى. لە پشتى ئەمەشەوہ ھىزىكى تۆكەمى سەربازى و ئابوورى ھەيە بۇ پاراستنى چەكدارىيەتى ويلايەتە يەكگرتووەكان، بە گۆيرەى

پیویست ده توانیت کار بو دابینکردنی سهلامه تی و پیشخستنی مه سه له ی
سه ریهستی له به غدا و له ولاتانی تریش بکات.

سه رچاوه کان و تیبینیه کان که نوسه ران که لکیان لی وهرگرتوو و نامازه یان
پیداوه.

۱. سی شت که ده بوایه خوا دروستی نه کردنایه.

Judith Miller and Laurie Mylroie, Times book ۱۹۹۰, p ۳۸

۲. ئیمه جاسو سه کانمان هه لواسی.

Miller and Mylroie, Crisis in the Gulf, p. ۳۴

۳. بی به زهیی تری کرد.

Miller and Mylroie, Crisis in the Gulf, p. ۳۵

٤. سەردانی عێراق و چوونەناو خاکی (بیگ برازەرەوێ) .
Miller and Mylroie, Crisis in the Gulf, p.٢٤
٥. بە عەس عێراقی زین کردووێ .
Kanan Makiay, P Republic of Fear. p ٤٢
٦. لە ملیۆنێک عێراقی زیاتر نەبوو .
New York Times, ٢٥ Oct. ١٩٩٤
٧. پرۆگرامی هەر نەبووێ .
US News and World Report, ٤ Feb. ١٩٩١
٨. مەل بە بلدۆزەر تەخت کراوێ .
Miller and Mylroie, Crisis in the Gulf, p.٥٠
٩. زمانی خەلک بردراوێ .
Amnesty International, Aug. ٢٠٠١, p. ١٠
١٠. عێراق کێشەیی سەرنگۆوم بووی زۆر .
Iraq and Kurdistan, ١٩٩٨, p. ١
١١. قازانج کردن و بازرگانی بە تەمەع .
Makiya, republic of Fear, p xvi
١٢. سزادانی سیکسی ئافەرەتان لە لایەن حکومەتی عێراقەوێ .
Human Rights in Iraq, Middle East Watch. Nov. ١٩٩٠, p.
٢٤٨
١٣. کوشتنی بە کۆمەل لە بەندیخانەیی ئەبو غریب .
Cleansing, London Observer, ٣ Dec. ٢٠٠٠
١٤. چاوێکانیان دەرھێنرا بوو، پەنجەکانیان دیار نەبوو .

Human Rights in Iraq, Middle East Watch. Nov. ۱۹۹۰, p.

۲۴۸

۱۵. ئەشکەنجەدانی ئەلسەدر.

Miller and Mylroie, Crisis in the Gulf, p.۱۰۸

۱۶. راپەرینی شیعه و مەیدانی کوشتن.

Sandra Mackey, New York: Norton, ۲۰۰۲, pp. ۲۸۹ – ۹۱

۱۷. رامالینی خەلکی ناوچەکە.

Wall Street Journal, ۱۹. Aug. ۱۹۹۲

۱۸. هەموو خوار دەمەنییەکانیان راکیشایەوه.

Mackey, Reckoning, p ۳۱۵

۱۹. بۆمبارانی هەموو مەدەنییەکان بێ جیاوازی.

Vanity Fair, May. ۲۰۰۲, pp ۱۲۰ ۳۱

۲۰. میتۆدیک بۆ ئاسان کردنی کۆتروولی حکومەت.

UN Human Rights Com-mission Special Report, Aug.

۱۹۹۲

۲۱. کوشتنی ماسی و کیسەل و گیانلەبەری ناو ئاو.

Murder of the Marshes, London Observer, ۲۸. Feb. ۱۹۹۳

۲۲. جەنگی پاکتاوی رەگەزی.

Makiya, Republic of Fear, pp ۲۲ – ۲۳

۲۳. نیووی دانیشتوانی کوردی عێراقی بێ مال و حال کرد.

Miller and Mylroie, Crisis in the Gulf, p.۵۲

۲۴. ئەو کوردانەی کە لە پەلاماری ۱۹۷۴ دا هەڵهاتن.

Mackey, Reckoning, p. ۲۲۴

۲۵. ھەموویان بە چەکی کیمیایی دەکوژم.

New Yorker, ۳. March. ۲۰۰۲

۲۶. لێیگەری با بقیرینی و بقیرینی.

New York Times, ۸ Aug. ۲۰۰۲

۲۷. ئەھرامی کەلەسەرەکان.

Associated Press, ۱۵ Dec. ۱۹۹۷

۲۸. دەبی لە خانەیی خراپترین حساباتی ئەم سەردەمەدا دا بنریت.

Michael Sterner, The Iraq-Iran war, Fall ۱۹۸۴

۲۹. سەدام باوەری وا بوو کە جەنگ لە ماوەی مانگی کدا کۆتایی دێت.

Sandra Mackey, New York: Norton, ۲۰۰۲, p. ۲۵۲

۳۰. قافلەکەیی سەدام خۆی لە لایەن سەریازی ئێرانەو گەمارۆ درا.

Miller and Myroie, Saddam Hussein and the Crisis in the Gulf (New York: Times book, ۱۹۹۰) p. ۱۱۴

۳۱. ستراتیژ و تاکتیکی نالەباری عێراقییەکان.

Makiya, Republic of Fear, pp ۲۷۶ – ۷۷

۳۲. عێراق بە لای کەمەو ۱۸۹ پۆکییتی گرتە تاران.

Michael R. (Boston: Little, Brown and Co. ۱۹۹۵) p. ۲۲۹

۳۳. ئێمە وەک باینجان سووریان دەکەینەو.

Mark Fineman, Madness in the Marshes. Los Anglos

Times. ۱۴. Aug. ۱۹۹۰

۳۴. دار و تیلایان کێیل.

Los Anglos Times, ۲۲ Jan. ۱۹۹۱

۳۵. شاھىھەتى دانى ئەندىرۇ وايتلى.

Washington Post, ۲۵. Jan. ۱۹۹۱

۳۶. تارىق عزيز بە راشكاوى باسى بەكارھىننى چەكى كىمىيىسى كىرد.

Jill Smolowe, Chemical Warfare, Times, ۲۲ Aug. ۱۹۹۸

۳۷. بەكارھىننى زۆرتر و خەستىر.

Associated Press, ۲۷ Aug. ۱۹۹۸

۳۸. عىراق بۇ پىنچ سالى يەك لە دوای يەك كىمىيىسى دژى ئىران بەكارھىناوہ.

Washington Post, ۲ Aug. ۱۹۹۸.

۳۹. دەرمان رېژكردنى ئەم جانەوہرانە.

Washington Post, ۶ March. ۱۹۸۴.

۴۰. ھىزەكانى سەدام، دەيانكوشتن يان تا مردن ئەشكەنجەيان ، يان كارەبايان

دەدا لە شوينى ھەستىياري لەش دەدا.

Washington Post, ۲۰ March. ۱۹۹۳

۴۱. ئايا توش شير و كۆرنفلىكست دەست دەكەوئىت؟

Michael Kranish, Saddam Hussein On TV. ۲۴ Aug. ۱۹۹۰

۴۲. لە كار خستنى ۷۹۴ يىرى نەوت لە كوەيت.

Gulf War Update, Science News, ۱۶. Nov. ۱۹۹۱

۴۳. ئاسمان بارانى چەور و پەشى دەباراند.

Dowell and Riley. A Man Made Hell on Earth. Time, ۳

March. ۱۹۹۱

۴۴. جوولەكەى داگىركەرى بى رەوشت.

BBC, Worldwide, ۱۷. Jul. ۲۰۰۱

۴۵. بۇ بەرەنگارى بۆمباى حازرى ئىسرائىل.

New York Times, ۲۴. Jul. ۱۹۸۲

۴۶. فەرمىيە عىراقىيەكان بە ئاشكرا باسى چەكى كىمىيىي و بايولۇجىيان دەكرد.
Richard Butter, The Greatest Threat (New York: Public
Affairs, ۲۰۰۱) p. ۱۱۸

۴۷. لەناوبردنى كىيانى زايۇنى.

Miller and Mylroie, Crisis in the Gulf, p. ۱۴

۴۸. خىزمانى خۆتەقىنەرەوہەكان ۲۵۰۰۰ دۇلارىيان دەست دەكەوت.

Associated Press, ۳ Apr. ۲۰۰۲

۴۹. شەپرە تەفەنگى نىزىك شارى ئەفولە.

London's Daily telegraph, ۳۰. May ۲۰۰۲

۵۰. بەلگەي پتەو بە بوونى ئەندامى ئەلقائىدە لە عىراق.

Bob Graham, chairman of the Senate Intelligence
Committee, ۹ Oct. ۲۰۰۲

۵۱. لەوہ دۇنيا بوون كە پارە لە عىراقوہ دەهات.

USA today, ۳ Dec. ۲۰۰۱

۵۲. عىراق مەشقى بە ئەندامانى ئەلقائىدە كردوہ.

CIA director, gorge Tenet Letter, ۹ Oct. ۲۰۰۲

۵۳. تەنہا عىراق جىگەي زامن كراوى بە ئەبو نزال دەبەخشى.

Ari Fleisher, ۲۰ Aug. ۲۰۰۲

۵۴. عىراق بىكەي بۇ چەند گروپىكى تىرورىستى خۆش كردوہ.

U.S. Department. ۲۱ May. ۲۰۰۲

۵۵. حەماسيش كەلكى لە بەخشندەيى سەدام وەرگرتوہ.

David Rose, Vanity Fair, ۲ May. ۲۰۰۲

۵۶. ٹیمہ مہشقمان بہم خہ لکانہ دہ کرد بو لیدانی دہزگہکان.

New York Times, ۸ Nov. ۲۰۰۱

۵۷. تہانہت مہشقی بہکار ہینانی چہقو و چہتالیشمان کردوہ.

Iraqi defector on Salman pak, ۷ Jan. ۲۰۰۲

۵۸. دہرندہکانی سہدہی بیست و یہکہم.

President Clinton, Pentagon, ۱۷ Feb. ۱۹۹۸

۵۹. گہشہدان بہ چہکی بایولوزی لہ سالانی ۷۲ و ۷۴ ہوہ و تویرینہوہ لہ سہر
میکروہب.

UN Report Annex C, hereafter Annex C, ۲۵ Jan. ۱۹۹۹, p.

۳۷

۶۰. سہدام دہستی بہ دابین کردنی چہکی کومہ لکوژ کرد.

Miller and Mylroie, Saddam Hussein and the Crisis in
the Gulf (New York: Times book, ۱۹۹۰) pp. ۱۵۶ – ۵۷

۶۱. ۸۱۹ مووشہکی ماوہ دریزی لہ دہرہوہ ہینرا.

UN Report, Annex A, ۲۵ Jan. ۱۹۹۹, p. ۳

۶۲. تاقیکردنہوہی چہکی بایولوزی لہ سالی ۱۹۸۷ و ۱۹۹۸ دا.

Details of Iraq's BW program quoted in Annex C, p. ۳۲

۶۳. نزیکہی ۱۰۰۰۰ کلاوہی گازی ٹہ عسابی مہبوہ.

UN Report, Annex B, ۲۵ Jan. ۱۹۹۹, p. ۷

۶۴. دہ ٹہوہندہی ژمارہی چہکی کیمیایی.

Washington Post, ۱۷ Nov. ۲۰۰۲

۶۵. ہاوتای جہنگ لہ کوئترول کردنی چہکدا.

Rolf Ekeus. The Greatest Threat. (New York: Public Affairs. ۲۰۰۱, p. ۵۳

۶۶. سەگ، واجبى مائەوھى خواردم.

Greatest Threat, p. ۵۱

۶۷. بەرزترین پلەى بېرىار بۇ چەك شاردنەوھ.

UN Report Annex D, ۲۵ Jan. ۱۹۹۹

۶۸. لۆرىيەكان بۇ سەيران چوون.

Butler, Greatest Threat, p. ۱۵۷

۶۹. فەرەنسا و روسىيا، ھەموو ھەلىكىيان دەقۆستەوھ.

New Republic, ۲۵ Feb. ۲۰۰۲, p. ۱۹

۷۰. پىياويكە، دەتوانم كارى لەگەندا بکەم.

Koffi Annan, Los Angeles Times, ۲۵ Feb. ۱۹۹۸

۷۱. زىاتر خۆى لە سىستى نەتەوھ يەكگرتووهكان نزيك دەکردەوھ.

Kaplan, Bluffing why is Bush Demanding Weapons Inspectors?

۷۲. ھەمان گەمەى كۆنى چاوشاركى.

Kaplan, Bluffing why is Bush Demanding Weapons Inspectors?

۷۳. پىشكەنەرانى چەك، ھەرگىز نەياندەدۆزىيەوھ.

Miller and William, The Iraqi shell game, New York Times, ۲۰ Dec. ۱۹۹۸

۷۴. بەردەوام درۆيان دەکرد.

Scott Ritter, ۳ Sep. ۱۹۹۸

۷۵. عىراق بە تەواوى سەرقالى دروست كىردنى چەكى كىمىيىيە.

Richard Butler, ۲۱ Jul. ۲۰۰۲

۷۶. كۆھىن راپورتىكى پىنتاگۆن بلاو دەكاتەوہ.

Myers and Schmitt, New York Times, ۲۲ Jan. ۲۰۰۱

۷۷. مستەر سعید لە بابەت چەند بەرھەمىكەوہ قسە دەكات.

Miller, New York Times, ۲۰ Dec. ۲۰۰۱

۷۸. ئىدارەى ئەمىرىكى و حكومەتى بەرىتانىا، بەلگەى زىاتر دەخەنە پوو.

۷۹. زۆر خراپە كە ھىچيان نايدۆرپىن.

Kempster, Los Angeles Times, ۱۷ Dec. ۱۹۸۶

۸۰. بانكى ئىسكىم دەتوانى رۆلىكى گىرنگ بگىرپت.

Bruce W. Jentleson, New York: Simon and Schuster,

۱۹۸۴, p. ۴۳

۸۱. ھاندانى ولاتانى تر بۆ پىدانی پاره و چەك بە عىراق بۆ پشت گىرى ئەركى

جەنگ.

Jentleson, With Friends Like These, p. ۴۵

۸۲. سۆز بخرە ئەو لاوہ.

Jentleson, With Friends Like These, p. ۸۴

۸۳. بوونى واقعىكى ماقوولتر.

Jentleson, With Friends Like These, p. ۸۴

۸۴. چى لە دراوسىكانى داوا دەكەين، ئەوہش لە عىراق داوا دەكەين.

Jentleson, With Friends Like These, p. ۱۰۴

۸۵. بە هیچ شیوێهێه سیاسەتی ویلایهتە یەگرتوووەکان نییە.
Jentleson, With Friends Like These, p. ۱۴۶
۸۶. من لام وایه کێشهکه تان له گهڵ میدیای رۆژئاواییه.
Jentleson, With Friends Like These, p. ۱۴۶
۸۷. خه بهریکی سه روکایه تی پی گه شت.
Michael R. (Boston: Little, Brown and co., ۱۹۹۵) p. ۲۳
۸۸. ریگه م بده که دنیای بکه م.
Gordon and trainor, The Generals War, p. ۲۳
۸۹. به شه خسی دهیناسم.
R. W. apple Jr., New York Times, ۳ Oct. ۱۹۹۵
۹۰. گه لی ئەمەریکا نایانه ویت رۆله کانیان له دهست بدن.
Gordon and trainor, The Generals War, p. ۳۳
۹۱. پیکهاته کانی پاسه وانی کۆماری.
Boston: Houghton Mifflin, ۱۹۹۳), p. ۴۷۰
۹۲. ئیمه کاره که مان به جی هیناوه.
Gordon and trainor, The Generals War, p. ۴۱۶
۹۳. ئیمه بو خو مان دین.
George H. W. Bush, New York: Vintage Books, ۱۹۹۹, p. ۴۳۳
۹۴. به شداری ناکات.
Colin Powell, New York: Random House, ۱۹۹۶, p. ۵۱۲
۹۵. مه یلی ئیمه له رووی پراکتیکه وه.
Powell, My American Journey, p. ۵۱۶

۹۶. حکومەتی دواى جەنگ و دەهاتە بەرچاوم.
Brent Scowcroft, Interview with ABC News, ۷ Feb. ۱۹۹۸
۹۷. بۆ ئەوێ گەلی عێراق کارەکان بگرنە دەستی خۆیان.
George H. W. Bush, ۱۵ Feb. ۱۹۹۱
۹۸. ئەگەر سەدام بپروخایە.
Powell, My American Journey, p. ۵۱۳
۹۹. دیاردەى خاچپەرستی رهوشت.
Hans J. (New York: Alfred A. Knopf. ۱۹۵۱) p. ۳۵
۱۰۰. هێمنی له بهکارهێنانی دهسته لاتدا.
Quoted in Robert Kagan, The Revisionist, New Republic, ۲۱ Jun ۱۹۹۹, p. ۳۶
۱۰۱. من لهو داناییه دوو دل بووم.
Bush and Scowcroft, A World transformed, p. ۱۸۸
۱۰۲. ههستم به ئازار دهکرد، که دهمدی ییلسن ..
Bush and Scowcroft, A World transformed, p. ۵۵۶
۱۰۳. پشتگیری ئەوانه مه که که خولیاى سه‌ربه‌ستین.
George H. W. Bush. ۱ Aug. ۱۹۹۱
۱۰۴. له راستیدا من هێچم له چین ناوێت بیکات.
Bush and Scowcroft, A World transformed, p. ۱۱۱
۱۰۵. دوا به دواى جەنگی کهنداو.
David Gompert. Foreign Affairs, Jul / Aug. ۱۹۹۴, p. ۳۰
۱۰۶. ئێمه سه‌گمان له‌م شه‌رده‌دا نییه.
James Baker, quoted in Time, ۱۷ Aug. ۱۹۹۲

۱۰۷. هەقی کورد و شیعتەت نەبیّت.

Bill Clinton, interview with New York Times, ۲۸ Jun. ۱۹۹۲

۱۰۸. ئێمە پشت هەلناکەین.

Time, ۱۱ Aug. ۱۹۹۷

۱۰۹. ئامانجی ئێمە ئاشکرایە.

Martin Indyk, ۱۸ May ۱۹۹۳

۱۱۰. ویلایەتە یەگرتووەکان پشتگیری لەمە ناکات.

ABC News, ۷ Feb. ۱۹۹۸

۱۱۱. ئەم پیاوانە گروپیکی بی تۆنان.

Robin Wright, Los Angeles Times, ۷ Dec. ۱۹۹۵

۱۱۲. ئەمانە لە هەموو شتێ زیاتر مێش و مەگەزن.

John L. and David B., Washington Post, ۲۳ Jun. ۱۹۹۶

۱۱۳. بەرزەوهندی ئێمە لە کوردهکاندا.

William Perry, ۱۷ Dec. ۱۹۹۶

۱۱۴. مووشەکهکانمان ئەم پەيامەیان پێ بوو.

Bill Clinton, ۳ Sep. ۱۹۹۶

۱۱۵. نامەیهك بوو پوووە و عێراق

M. Albright, ۲۸ Jun. ۱۹۹۳

۱۱۶. دیزاینی بو نەکرابوو.

Al Gore, interview with CBS News, ۲۸ Jun. ۱۹۹۳

۱۱۷. لێدانێکی یەك لایی کەرەوه.

Al Gore, Houston Chronicle, ۲۹ Jun. ۱۹۹۳

۱۱۸. ئیمه له بابەت جەنگەوه نادووین.

M. Albright, ۱۹ Feb. ۱۹۹۸

۱۱۹. له هەولێدانی قایل کردنی خەلکی کەوتووین.

Kenneth M., New York: Random House, ۲۰۰۲, p. ۱۰۲

۱۲۰. ئامیری ری نیشاندەر هیشتا لهوێه.

Selean H. Associated Press, ۷ Oct. ۱۹۹۹

۱۲۱. لهوانهیه باردۆخێک بخولقینی.

Colum L. , Washington Post, ۳۱ Aug. ۲۰۰۰